

calënder
ladin
1977

calënder
ladin
19° + 77

*dè fora da Ert pur i Ladins
dla Val d' Badia y Marô*

Stamparia PRESEL - Strada Castel Mareccio, 3
Balsan - Tel. 41192

Nadé

1977

L'ann 1977 è n ann cun 365 dis. L'aisciöda mët man ai 20 de merz, l'istè ai 21 de yügn, l'altonn ai 23 de setember y l'invèr ai 22 de dezember.

Festes de prezet : Nanü, s. Guania, s. Ujöp, l'Assënza, les Antlés, s. Pire y s. Paul, s. Maria dal ciüf, Gnisant, l'Imaculata y Nadè. Sanbëgn spo dötes le domènies dl'ann. (pur l'ann 1977 innant tolara l'Guern Talian tröpes festes de prezet, che è ia pur l'edma demez con l'consëns dl Vatican y chères gnarà festegiades les dumènies (y spo sai düc da laurè).

Festes nazionales tl'Italia : dè dla Liberaziun (25.4.), dè dl laur (1.5.), dè dla Fondaziun dla Republica (2.6.), dè dla Vittoria 1918 (4.11) y i Patti Lateranensi (11.2).

1977 vëgnl udü n pü de scüreza de löna ai 4 d'aurì da doman ales 3.05, completa scüreza dl sorëdl ai 12/13 d'otober.

L'ann 1977 pêl che sie dër mol y i paurs stenterà dër a se fa ite l' fëgn y l'artigö y blâ, tröp tonn y de gran eghes, y sperun che al ne sies döt vëi. Ponsè al Patrun dl cil y dla tera con la preghiera y l' ringraziè, chel é plü dërt!

Iener - Jenè

1 SABEDA

2 DOMËNIA

3 Lünesc

4 Mertesc

5 Mercui

6 JÖBIA

7 Vëindres

8 Sabeda

9 DOMËNIA

10 Lünesc

11 Mertesc

12 Mercui

13 Jöbia

14 Vëindres

15 Sabeda

16 DOMËNIA

17 Lünesc

18 Mertesc

19 Mercui

20 Jöbia

21 Vëindres

22 Sabeda

23 DOMËNIA

24 Lünesc

25 Mertesc

26 Mercui

27 Jöbia

28 Vëindres

29 Sabeda

30 DOMËNIA

31 Lünesc

Nanü, Uma de Di

2a do Nadè, Adelhaid

Genofefa, Daniel

Angelica, Rigobert

Emilia, Telesfor

TRËI RESC, S. GUANIA

Valentin, Raimund

Severino, Erhard

Batejimo dl Signur, Alexia

Agato, Aldo, Willi

Werner

Ernst

Ilario, Veronica

Engelmar, Felix

Romedio, Paul

2a dl' ann, Gottfried

s. Antone Abate

Prisca, Ulfrid

Marta, Mario, Pia

s. Bostìàn y Fabiàñ

Agnes, Meinrad

Vinzenz, Teodolinda, Irene

3a dl'ann, Heinrich Seuse

Franz Sales, Bertram

Conversiun de s. Paul

Timoteo, Paula, Rosvita

Angela Merici, Dietrich

Tomesc, Manfred

Ojöp Freinademetz, Valire

4a dl'ann, Martina

Giovanni Bosco, Ludovica, Emma

lener-jené

Te chisc pici articli de vigni mëis uressi se porté dant valgünes usanzes, che é stades y che é ciamó aldédaincö te nostra valada.

Bele l' prüm dé dl'ann se recorda la bela usanza de jì a i dé l' bun dé ala jënt. An se toca la man y s'aoda y s'augüra düt l' bun pur l'ann nü. I mituns spo lê adora in Nanü, s'arjigna ca sües sportoles y tasces y roda da na ciasa a l'atra y disc sö sü fersli y raimli ai vijins y parénç y spo se lasci pa udëi un a l'ater ci che ai à ciafé de bambuna y can che ai é scialdi rodà incérch, spo se n scufinéi pa a ciasa bì cunténç.

Na dërta bambuna dà spo ca i toc a sü fioc. Al é scialdi na gran pücia de pan de furmënt cun a mez, apre sciapüch, la figüra dl' pic Bambin te na čiané y incëria na gherlanda de stères. Aldédaincö vëgnel bëgn dé trôpes d'atres cosses laprò. In Santa Guania gnôl plü dadi fat la iataborba. Al s'abinâ i vijins de na vila te na stüa, al i gnô spo ciolé i edli

a un cun n fazurel y chël messâ spo ciaré de pié i atri che sciampâ. L' pröm che gnô pié y cunesciü, mëssâ spo pié inant y inscio jô l' jüch inant.

In Santa Guania él spo inçé i jogn che jô a fëies. Chël jonn che ciafâ n ciüf cun döes fëies sól ciapèl, pudô araté che al à ciafé na cristiana, che l'urô. I atri mëssâ se n jì a öt.

Iener é inçé l' mëis, olà che i paurs pô n pü s' la dé buna y se gode l' ban da fur sciöch'al toca.

Aldédaincö vëgnel inçé baié dla 'befana", na sort de stria, che roda incérch da Nanü čina s. Guania, sanbëgn de nöt y sentada sön na granara, vëgn da čiamin ite y jö y premiëia i bugn mituns y se tol cun vëra i ri. Chësc inom "befana" é impormó gnü sü da can ch'i sun sot ai taliagn.

L' dër inom é puscignara y i marôi l' disc ciamó.

N sant dér veneré dai paurs ségn de iener, é s. Bostian, ai 20.

Aldédaincö ne raита les buscignares nia plü sön na granara, mo sön brëies.

Forà

1	Mertesc	Brighta
2	Mercui	Presentaziun dl Signur
3	Jöbia	s. Blaje, Candido, Oscar, Asngar
4	Vëindres	Ghilbert, Veronica
5	Sabeda	Ingenuin y Albuin, Agata
6	DOMËNIA	5a d'an, Paul Miki, Dorotea
7	Lünesc	Richard, Iule
8	Mertesc	Iarone, Frida
9	Mercui	Apollonia, Erich
10	Jöbia	Scolastica, Willi
11	Vëindres	Maria Lourdes
12	Sabeda	Gaudenz, Gregor II
13	DOMËNIA	6a d'ann, Benjamin, Reinhilde
14	Lünesc	Valentin, Zirillo y Metodio
15	Mertesc	Siegfried, Faustino
16	Mercui	Filippa, Iuliana
17	Jöbia	Marianna
18	Vëindres	Simon, Costanzia
19	Sabeda	Conrad, Arnold
20	DOMËNIA	7a d'ann, Leo, Amata
21	Lünesc	Pire Damiani, Eleonora
22	Mertesc	Catedra de s. Pire
23	Mercui	Capiùn: astin. y jaiùn, Polcarr
24	Jöbia	Matì Apostel
25	Vëindres	Walburga, Adeltraud
26	Sabeda	Alexandra
27	DOMËNIA	1a de Carsëma, Gabriel
28	Lünesc	Roman, Silvana, Hermine, Antonia, Oswald

Forà

Inèc forà à plü dadi sües beles usanzes, che é aldédaincö feter mâ plü tl record de jënt.

Ai 2. de forà él s. Maria dal poch, olà che i fanç y les fanceles fajó l' poch y sce ai ne fajô nia l' poch, spo pudoi almanco ji a çiasa pur chinesc dé. In s. Maria dan o dô mëssa gnöi cherdà, cun gran scerieté, dal patrun te stangode y ailò ciafâi l' paiamënt.

N gran fant ciafâ pa mefo l' prisc dla plü bela vaçia te stala. Aldédaincö oressel bëgn ester vaçes fora de stala pur paié i fanç y les fanceles!

L' dé dô s. Maria él spo s. Blaje y an dijô: "Fa s. Blaje", y chël urô di, se n ji demez dal patrun. I fanç fajô santù. Al gnô metü l' cazü y la furchëta sól ciapel y an jô tl païsc o te cité a chirí patrun. Te val' ustaria s'abinân sanbëgn y al gnô da-

mané: "T'âl indò damané"? Chinesc dé dô spo udôn indò i fanç y les fanceles cun sü poç y sü cufri sól spiné o sön val liösa.

Da Carnescé gnôl fat plü dadi dér püch. Magari gnôl balé n pù te val' ustaria o te val' çiasa da paür, y chël è düt cant. Aldédaincö vëgnel pro pi fat spavënc maç cun dötes chëres mascores. I mituns s'abina in schires adöm, se mascurëia sö y roda dlun scraiàn sö y jö pur l' païsc. I gragn sà sanbëgn çiamó plü da se mascuré sö y cun chères mandures vëgnel balé çina che döt roda y l' ciurvél vëgn metü "fuori uso"!

Dles möies che salta fora dô n té Carnescé él mâ plü les stlañes che sà da cunté sön plaza.

Da i ciaré al vistimënt de tan tröpa jënt aldédaincö, uressun dì, che al foss döt l'ann Carnescé.

Madër che val' side moda, spo él döt dërt, inèc sc'an sumëia laprò la laa dales broçes.

Merz

1	Mertesc	Albin, Luitbert
2	Mercui	Marino, Heinrich
3	Jöbia	Cunigunde, Friedrich
4	Vëindres	Casimir, Hadrian
5	Sabeda	Oliva, Gherda
6	DOMËNIA	2a de Carsëma, Fridolin, Kuno
7	Lünesc	Perpetua y Felicita
8	Mertesc	Jan de Dî, Beata
9	Mercui	Franzisca da Roma, Bruno
10	Jöbia	Emil, Candido, 40 Martiri
11	Vëindres	Rosina, Wolfram
12	Sabeda	Maximilian, Engelhard
13	DOMËNIA	3a de Carsëma, Paulina, Erich
14	Lünesc	Alfred, Matilde
15	Mertesc	Clemens Maria Hofbauer
16	Mercui	Herbert, Abramo
17	Jöbia	Patrik, Gertrud
18	Vëindres	Zirillo, Eduard
19	SABEDA	s. Ojöp
20	DOMËNIA	4a de Carsëma, Irmgard, Claudia
21	Lünesc	Benedetto, Nicolaus
22	Mertesc	Elmar, Herlinde, Reinhilde
23	Mercui	Otto
24	Jöbia	Berta, Caterina
25	Vëindres	Annunziajun dl Signur
26	Sabeda	Emanuel, Luidger
27	DOMËNIA	5a de Carsëma, Rupert
28	Lünesc	Elfride, Gutram
29	Mertesc	Bertold, Jonas
30	Mercui	Rosvita, Gottlieb
31	Jöbia	Guido, Cornelia

Merz

An pô zenz'ater dì, che l' mëis de merz à l' manco usanzes profanes. La gauja é bëgn chëra, che de merz él la maiù pert Carsëma, chël tëmp che dess ester plü chit y dess se recordé ala penitënza y al jaiùn.

Plü dadi gnôl pa dit n grüm de corones de carsëma te nostes families, da duman, da sëra, ia pur l' dé trattàn che an laurâ. Y spo gnôl pa fat jaiùn. Ia pur l'edema él pa dagnora mâ balotes de carsëma, chël ó di, zenzia cioce y zenz liagnes. Mâ la dumënia ciafân, y gnanca dagnora, balotes da çer.

A cunfrunté chi témmps da laóta coi nüsc da incö, mëssuns bëgn dì, che al é la desfarënzia dal dé ala nöt.

Tan de oraziuns y corones gnôl pa dit laóta bëgn zenza punsé sura y zenza cœur y deperpo se stritân magari inçé çina a mort, da na generaziun a l'atra. An ne savô nia tan da cunformé la vita religiosa cun la vita pratica da vigni dé. An viô la fede tan tröp zenza cunvinziun, ciudi che "al aldî mefo da ester inscio".

Mo aldédaincö ne suns pa nia gnüs damì, nët nia. Ci vëgnel pa fat aldédaincö cun la Carsëma? Al vëgn te tagn de postë fat veramënter n Carnescé d'infora. Les profanaziuns che vëgn fates aldédaincö, scraia al cil. Cinamai l'edema santa vëgn strabaciada a na moda, che al n'é desigü nia plü dërt. I sun deventà i medemi farisei da plü dadi, i se sun madér óc söl' atra pert y un madér tut n'ater curù.

Auri

1	Vëindres	Hugo, Teodora, Emma
2	Sabeda	Leopold, Franz
3	DOMËNIA	DL'URI, Irene, Richard
4	Lünesc	Isidor, Benedikt
5	Mertesc	Vinzenz, Zeno, Zelestin
6	Mercui	Willi
7	Jöbia	SANTA, Jan, Hermann
8	Vëindres	SANC, Walter, Albert
9	Sabeda	SANTA, Waltraud
10	DOMËNIA	PASCA, ALLELUJA ALLELUJA!
11	LÜNESC	de Pasca
12	Mertesc	Herta, Meinhard
13	Mercui	Martin
14	Jöbia	Lidwina, Valerian, Iusto
15	Vëindres	Isidor, Hunna
16	Sabeda	Maria Bernardetta
17	DOMËNIA	BLANCIA, Rudolf, Robert
18	Lünesc	André
19	Mertesc	Leo IX, Gerold
20	Mercui	Hildegard
21	Jöbia	Conrad, Anselm
22	Vëindres	Franz, Caio
23	Sabeda	s. Ciasciàn y s. Vigile Patroni dla Diozeje
24	DOMËNIA	3a de Pasca, de s. Ciasciàn, Fidelis
25	LÜNESC	s. Merch Ev y Ap FN
26	Mertesc	Cleto
27	Mercui	Zita, Pire Canisius
28	Jöbia	Peter Chanel
29	Vëindres	Catarina da Siena
30	Sabeda	Pio V Papa

Auri

L' mëis d'aurì à sanbëgn inè sùes beles usanzes, o a dì plü avisa mësun dì, al à sùes beles usanzes.

La vita é aldèdaincö döt atramënter y purchël s'é mefo inè les usanzes mudades cotàn. An n'à lascé tomé de beles y n'à metü sö de burtes; an n'à inè tut jö de burtes y n'à metü sö de beles.

Tröp stara inè, cun ci odlà che an i ciara. Sce an i ciara cun odlà vërc, spo vëigun mefo döt vërt; sce an i ciara cun odlà cöci, spo vëigun döt cöce y sc'an i ciara cun odlà fosc, spo vëigun mefo döt plü scür.

Auri é l' bel mëis dla plü gran festa d'ann, che é Pasca. La Carsëma cun süa penitënza é rovada y al é l' tëmp da Pasca cun so "Alleluia". Plü co düc à i cristiagn rajun d'avëi ligrëza da Pasca. Chël savuns düc canç.

In lönesc de Pasca va i jogn a üs fora pur chës ciases, olà che al é

jones. I üs é bi o burç depënc, a se-cunda che l' jonn é bëgn udü o man-co. Inè l' numer di üs depënd san-bëgn da chësc. Pur chësc n'él nia te vigni païsc la medema regula. I üs é spo inè scriç y depënc aladô. L' dërt ciafa sanbëgn üs cun de bi raim-li d'amur y cun de bi cörs trapassà da saites. Döt à so significat! In se-gra di üs, domënia blançia, gnòl spo plü dadi cufé, che döt graciâ mà, mo mà cun chi üs che è zénza scriç o zénza deségn, i atri gnò pa bëgn tignis te na lada tan dì, che ai n'è nia plü da mangé. In chël ann, che dui à fat fora da se maridé, ciafà l' cristian dui üs de plü o inè l' dopl.

Aldèdaincö ne vëgnel nia plü fat tan de poesia cun chëstes usanzes. Dô Pasca vëigun bele defata tan de placaç sö pur chi mürs y chi parëis, che incündia l' bal de chësc club chilò y l' bal de chël ater club ailò, y la jënt jona ne purdüsc gnanca plü cun sü auti da ruvé indlunch.

La technica ruvina la poesia.

Mà

1 DOMÈNIA

- 2 Lünesc
3 Mertesc
4 Mercui
5 Jöbia
6 Vëindres
7 Sabeda

8 DOMÈNIA

- 9 Lünesc
10 Mertesc
11 Mercui
12 Jöbia
13 Vëindres
14 Sabeda

15 DOMÈNIA

- 16 Lünesc
17 Mertesc
18 Mercui

19 JÖBIA

- 20 Vëindres
21 Sabeda

22 DOMÈNIA

- 23 Lünesc
24 Mertesc
25 Mercui
26 Jöbia
27 Vëindres
28 Sabeda

29 DOMÈNIA

- 30 LÜNESC
31 Mertesc

4a de Pasca, festa de s. Germano, s. Ojöp FN

- Atanasio, Sigismund
Filippo y Iaco Ap
Florian, Gottardo
Iudita
Domenico Savio, Claudio
Gisela

5a de Pasca, Florida

- Caterina da Bologna, Erna
Isidor, Antonino
Ignaz, Mamerto
Pancrazio, Flavia
Servazio, Roland(a)
Bonifaz, Christian

6a de Pasca, Sofia

- Jan Nepomuch, Ubald, dles Crusc
Pasquale, Iodoco, dles Crusc
Felix, Erich, dles Crusc

L'ASSÈNZA o PALSACRUSC

- Bernardin
Isberga, Hermann Josef

7a de Pasca, Rita, Renate

- Wigbert
s. Maria dl'aiüt, Afra
Beda, Urban
Filippo Neri
Agostin, Bruno
Germano, Vöia de Pasca de mà
PASCA DE MA'
de Pasca de mà, Ferdinand

Petronilla

Mà

L' mëis de mà, dijun, che é l' plü bel dl'ann y magari àn inçé rajun. Döt mët man tla natüra da fluri y da crësce y da gnì gran y bel.

Tl mëis de mà vëgnel inçé fat tan de nozes y chères à inçé sùes beles o manco beles usanzes.

Can che dui se marida, sàñ scialdi mâ da baié mal de vëi, mo can che un mör, spo àldun mâ dl bëgn. Ara é insciö y fa ne pòste nia!

Üna dles usanzes da noza, che é restada ciámó aldédaincö é l' fa la sarada. La sarada vëgn mâ fata ala nücia y laprò vëgnel scialdi cuiné o trat ca la profesciun dl nüc. Plü dadì gnôl pa dit só de dër raimli da üna y da l'atra pert, mo aldédaincö ne i sàñ nia plü. Chël zeremonial dles sarades sciöche al è plü dadì, n'é nia plü aldédaincö.

Restada é inçé la usanza de tó la nücia. Al é bëgn vëi, che al é dagno-

ra inçé n mënanciá, mo al vëgn chi momënc, che al ne fesc apostá nia plü so dovér, mo chéra ti costa pa spo çera, datrai tan çera, che un pô se n sinti pur edemes alalungia.

Sanbëgn, che chësta usanza de i fa só n bel gran debitun al mënanciá, é na usanza impormó gnüda só dan püc agn y al n'é desigü nia val' de dërt. Can che l' past da noza é n pü passé, spo suzedera mefo che la nücia mëss jì fora y chi momënc vëgn adorà pur s' la tó da val'ëi, che s' l'à bele fata fora denant, y spo vài te n n'atra ustaria o çinamai te n n'ater paisc. Al é inç suzedü, che ai é jüs fora di cunfins. Sce l' mënanciá é sté tan mat da i jì dô, chël no ne savessi pa. L' mënanciá mëss spo se cumpré fora la nücia cun paie da bëire a düé chi che é jüs coi leri. Al é bëgn inç suzedü, che chësta usanza n'é nia jüda fora bun y inçé datrai dër mal. Vigni usanza, che ne se mantëgn nia ti cunfins dl dërt y onëst, va fora mal y ruvina l'usanza instëssa.

Jügn

1	Mercui	Iustin, Armin	Ⓐ
2	JÖBIA	Marcellino, Eugenio FN	
3	Vëindres	Carlo Lwanga y Martiri	
4	Sabeda	Oliva, Crista	
5	DOMËNIA	Ssma TRINITE', Bonifaz	
6	Lünesc	Norbert	
7	Mertesc	Robert Ab, Anna Maria, Maria Teresa	
8	Mercui	Severino, Jolanda	⌚
9	JÖBIA	LES ANTLES, Efrem	
10	Vëindres	Heinrich da Balsan	
11	Sabeda	Barnaba Ap, Adelheid	
12	DOMËNIA	11a dl'ann, Guido, Leo	
13	Lünesc	s. Antone da Padoa	
14	Mertesc	Rosmunda, Hartwig	
16	Jöbia	s. Vi, Vito, Lothar, Zenzl	
15	Mercui	Benno, Luitgard	
17	Vëindres	Sacro Cör de Gejù, Rainer	
18	Sabeda	Dolores, Emil	Ⓣ
19	DOMËNIA	FESTA DL CÖR DE GEJÙ, Romuald	
20	Lünesc	Flora, Adelgunde	
21	Mertesc	Luis, Lovije	
22	Mercui	Paulin, Tomêsc	
23	Jöbia	Edeltraud	
24	Vëindres	San Jan Battista	
25	Sabeda	Wilhelm, Burchard	
26	DOMËNIA	13a dl'ann, Rudolf	
27	Lünesc	Vigile, Hemma	
28	Mertesc	Ireneo, Vöia de s. Pire	
29	MERCUI	S. PIRE S. PAUL APOSTOLI	
30	Jöbia	Protomartiri	

Jügn

L' mëis de jühn à plülere püces usanzes. L' laur ala campagna, tl frabiché, ez. é magari la gauja. Dan l' sié él la jënt da paur che va n pü a bosch, a romené sö pur munt, al vëgn spo arjigné ca les massaries, che an adora sôla campagna y insciö inant.

Plülera podun chilò nominé la bella usanza dla prozesciun dles Antlés, olà che gragn y dici tol pert, olà che al vëgn porté i cunfaruns, soné la musiga, cianté les plü beles cianties. L' medemo vëgnel spo ince ciámò fat in la festa dl Cör de Iejù. In chël dé, o a di damì, in la séra dla festa dl Cör de Iejù él bëgn ciámò la usanza de fa iluminaziun ti païsc y i füç sö pur vigni col y munt cina sönsom les munts plü altes. Chësta usanza n'é nia mât chilò da nos, mo te düt l' Tirol y pro l' Tirol aldiuns ince nos.

Chësta usanza se recorda o dess se

recordé la lianza de nüsc antenàc col Cör de Iejù, laota che al è de gran prighi cuntra la fede te nüsc païsc.

De jügn él ciámò valgûgn marcià y vigni marcé é cotân de avenimënt pur nota jënt. A marcé ó dütç jì, ince sce an n'à püch o nia da fa. Jënt dla valada s'abina adöm pur s' la cunté y s' la ciaculé, pur inrësce dô i prisc di tiers y de chël y chël ater. I marcià di tiers é bëgn feter jüs jö, mo i marcià di crameri vëgn feter tres maiùs.

L' mëis de jügn é bëgn dër n bel mëis pur dici y gragn. I scolars se cunforta ales vacanzes y i gragn se god i dis lunç y l' bel surëdl. Mo ince l' jügn pô ciámò porté chilò da nos de dërtes brojes, che i fej tan dann ai soni y a l'erba. L' jügn é dër important pur l' crësce tles campagnes.

Sce l' jügn é bun, él mil y erba che gareta assâ.

Dô mez jügn él i paurs dla bassa Val Badia che mët inç man da sié y spo va döt cuntra l'isté.

Messé - Iuli

1	Vëindres	Theobald, Dietrich	∅
2	Sabeda	Visitaziun de s. Maria, Martiniano	∅
3	DOMËNIA	14a d'ann, Tomesc Apostel	
4	Lünesc	Ulrich, Berta, Elisabeth	
5	Mertesc	Antone Maria Zaccaria	
6	Mercui	Maria Goretti, Elias	
7	Jöbia	Willibald	
8	Vëindres	Chilian, Edgar	∅
9	Sabeda	Veronica, Nicolo	∅
10	DOMËNIA	15a d'ann, Erich, Amalia, Alma, Secunda	
11	Lünesc	Benedetto Abate, Olga, Helga	
12	Mertesc	Ermagora y Fortunat, Andrè de Rinn	
13	Mercui	Angelina, Heinrich y Cunigunda, Roland	
14	Jöbia	Camillo de Lellis	
15	Vëindres	Bonaventura, Egon	
16	Sabeda	s. Maria dla munt Carmel	
17	DOMËNIA	16a d'ann, Alex, Irmgard	∅
18	Lünesc	Federico, Arnolf	
19	Mertesc	Iusta y Rufina, Aurea	
20	Mercui	Margareta, Volkmar	
21	Jöbia	Laurénz da Brindisi	
22	Vëindres	Maria Maddalena	
23	Sabeda	Cunegunda, Brigitte	→
24	DOMËNIA	17a d'ann, Cristoforo, Cristina, Sieglinde	∅
25	Lünesc	s. Iaco Apostel	
26	Mertesc	s. Iachin y s. Anna	
27	Mercui	Gioconda	
28	Jöbia	Vittorio, Victor, Ada	
29	Vëindres	Marta da Betania	
30	Sabeda	Pire Crisologo, Abdón	∅
31	DOMËNIA	18a d'ann, Inazio, Batho	∅

Messé -iuli

Da cunté sö les usanzes dl mëis de iuli àn bëgn n pü ri. Les trëi usanzes plü importantes de chësc mëis é: laur, laur, laur!

Side pa i paurs, che i artejagn, che i boteliars, che i albergadùs à da fa ci che l' cé à lerch, ci che les sciables porta, ci che i brac téggn y ci che les iames pordüstc. Chël savuns düc cané.

Plü dadi él tröpes mësses noveles, vign'ann öna o döes y dailò él la usanza, che düc se porvâ cun pisc y cun mans ci che ai purdejô pur fa bela la festa cun infurnì l' païsc, col cianté, cun la musiga, cun les iluminaziuns y döt ci che alda laprò.

Düc mostrâ ligrëza, fede y entusiasm pur n jonn, che se dedicâ in-

dò pur l' bëgn spiritual y moral dla popolazion. Aldédaincö é les mësses noveles deventades rares, mo sce al n'é invalgò üna, spo vëgnel bëgn inciamó fat düt l' plü bel possibел.

Pur gauja che les mësses noveles é deventades tan rares, él incè la segra da La Val che vëgn a valëi de plü, ciudi che plü dadi tomâra dagnora ite n dé, che al è na mëssa novela. Purchël dijòn: "La segra da La Val é sciöche la sepoltüra de n ciaval". Plü dadi dijòn incè, che pur na mëssa novela païal fora da se mené jö n pér de cialzà.

Insciö él i témpos che se müda.

L' témpos de iuli porta adalerch i furesti y tan de jënt se davagna l' vire coi furesti. Tröpa jënt i disc ciamó sciori ai furesti. Iö n'oress pa chilò me mëte a minti dër dassenn.

Agost

1	Lünesc	Alfonjo Maria
2	Mertesc	Porziuncula, Eusebio
3	Mercui	Benno, Lydia
4	Jöbia	Jan Maria Vianney, Rainer
5	Vëindres	s. Maria dalla nei, Oswald (a)
6	Sabeda	Trasfiguraziun dl Signur
7	DOMËNIA	19a dl'ann, Sisto, Kayetan
8	Lünesc	Domëne Abate, Afra
9	Mertesc	Roman
10	Mercui	s. Lauronzz Martire
11	Jöbia	s. Clara, Chiara, Susanna, Filomena
12	Vëindres	Hilaria, Felicissima
13	Sabeda	s. Ciasciàn
14	DOMËNIA	20a dl'ann, Eberhard, Eusebio
15	LÜNESC	SANTA MARIA DAL CIÜF
16	Mertesc	s. Stefo d'Ungheria, Rocco
17	Mercui	Rinaldo, Emilia
18	Jöbia	Helene, Rainald, Beatrix
19	Vëindres	Jan Eudes, Ludwig
20	Sabeda	Bernerd Abate, Filibert
21	DOMËNIA	21a dl'ann, Pio X
22	Lünesc	Maria Regina, Letizia
23	Mertesc	Rosa da Lima
24	Mercui	s. Berto Apostel, Michaela
25	Jöbia	Ojöp, Ludwig, s. Senese
26	Vëindres	Margareta, Alexander, Adelinde
27	Sabeda	s. Monica, Gebhard
28	DOMËNIA	22a dl'ann, s. Agostin, Elmar
29	Lünesc	Mort de s. Jan Battista, Sabina
30	Mertesc	Amadeo, Ingrid, Felix
31	Mercui	Paulin da Trier, Isabella, Abbondio

Agost

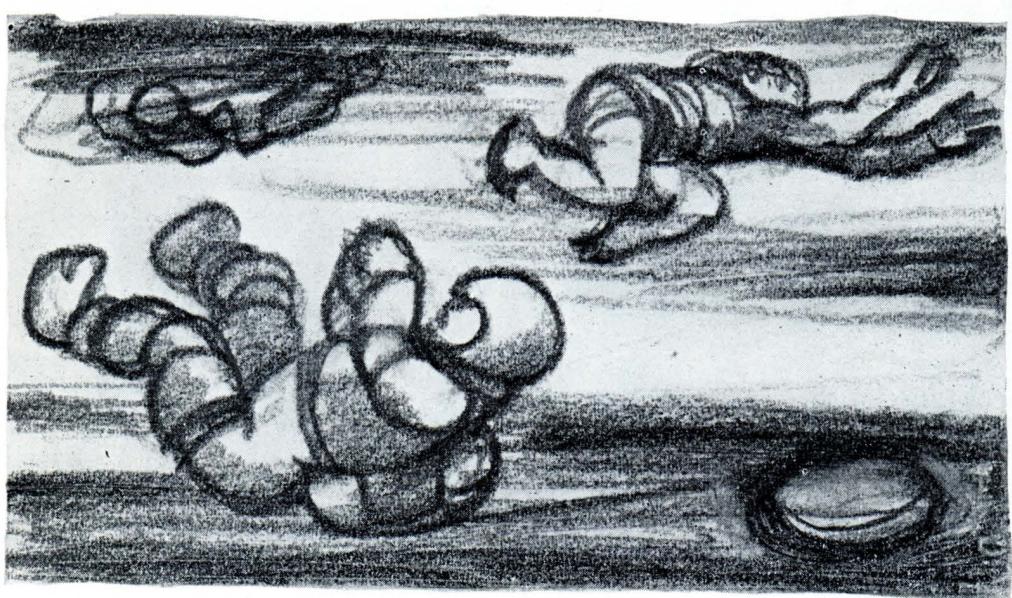
D'agost él nüsc paurs che va sö pur munt a sié. Chisc ultimi agn êl in   ch  sc laur che lasci   d   das-s  nn, mo l'ultimo ann   n ind   met   man de   iar   de pl   sö pur munt y ch  sc   d  rt.

L' j   a munt port   pl   dad   n gr  m de usanzes y ch  sc n   nia da se n fa de morv  ia. Edemes alalungia   i da laur i paurs sö pur munt, la  ta che al gn     iam   si   sö pur vigni col, d   vigni br  scia y inc  r vigni l  gn ia. An tul   s  n munt in   les va  es y les   ioures, les iarines y l' purc  l. A   iasa rest  l magari m   pl   l' nene o la laa. L' patrun o la patruna gn   mefo j   a   iasa datrai a t   val' da mang  , sciöche p  ces o bucuns y a   iar   d  , sciöche ara st   a   iasa.

L' laur    gran y an met   man da laur   purn  n che an ud   y an la  ci   o an faj   v  ies, can che al    bele scialdi sc  r. Che an mess   durmi tl f  gn,    b  gn da capi. L' vire    sc  mpl, mo al sav   bun, dea che an    fan: da duman scart  , dal danmis  d   nia o n p   de lat cun bucuns, da misd   balotes cun aj  i o gnoch de caz  , dala picia mar  na lat cun bu-

cuns y da s  ra ind   scart   o j  fa. Imp   dles balotes ciaf  n datrai pol  inta da zigher y da s  ra imp   dl scart   gnoch da zigher o de p  ia. Spo s'abin  i do la corona dan   iasota o te   iasota o in   te tabl   y al gn     iant  , cunt   stories o fat d'atres matades. D  c   eunt  n cun chi divertim  n. Pl   dl'aurela c  rta j  ra   iam   pro i v  indres de munt, ol   che an faj   denant v  ia y spo gn  l sanb  gn in   scri  e y bal   s  n val' pr  , te   iasota o in   te tabl  . D   l' j   a munt gn  l spo fat segra de munt cun la furtai   de munt y ail   j  ra pa b  gn pro dass  nn. An se prejent   col   iaz blanch y na bela gran pipa y s  n m  sa ne fal   pa ail   gnanca l' vin.

Agost v  gn in   cun na bela gran festa de Dlijia y ch  sta    S. Maria dal Ci  f, ol   che les patrunes porta l' ci  f a bened  , y in  c ail     l t  na che pr   de i fa concur  nz a l'atra. Ai ci  f dessun in  c cun  sce, sce ai v  gn da na gran patruna o da na picera. Al    sciode che in  c ch  sta usanza v  gn tres pl   j  . Chisc ci  f    purd  rt l' bel significat dla pr  uma scincunda che an i fesc a Ch  lbeld   purch  l che al    lasc   cr  sce d  t cant.

Setëmber

1	Jöbia	Egidio, Verena, Ruth
2	Véinares	Ingrid, Tobia, Iusto
3	Sabeda	Gregore I Papa
4	DOMËNIA	23a dl'ann, Festa di s. Angeli Custodi, Rosa
5	Lünesc	Lorénz
6	Mertesc	Magnus
7	Mercui	Regina
8	Jöbia	Nativité des s. Maria, Adriano
9	Véindres	Corbinian
10	Sabeda	Anniv. Dedicaziun Catedrale da Porsenù
11	DOMËNIA	24a dl'ann, Helga
12	Lünesc	Nom de s. Maria, Guido
13	Mertesc	Crisostomo Vësco, s. Notburga
14	Mercui	Esaltaziun da s. Crusc
15	Jöbia	Maria Dolorosa, Roland, Melita
16	Véindres	Cornelio y Ziprian, Edith, Ludmilla
17	Sabeda	Robert, Hildegard
18	DOMËNIA	25a dl'ann, Lambert, Stefania
19	Lünesc	s. Gennaro
20	Mertesc	Franz, Hanno, Candida
21	Mercui	Matteo Ap y Ev
22	Jöbia	Maurizio y comp, Moritz
23	Véindres	Lino, Tecla
24	Sabeda	Rupert, Virgi, Gerhard
25	DOMËNIA	26a dl'ann, Klaus, Aurelia, Cleofa
26	Lünesc	Cosma y Damian, Iustina
27	Mertesc	Vinzenz de Paul
28	Mercui	Wenzeslau, Lioba, Thiemo
29	Jöbia	ss. Michîl, Gabriel y Raffael Arcangeli
30	Véindres	Iarone

Setember

Inèc l' mëis de setember stënta n pü cun les usanzes. La jënt à ciámó n gran laur ti prà y ti ciamp. I dis vëgn plü cùrc y an mëss se spazé da mëte ite ci che é corsciù y ci che an à porvé de lauré col soiùs dla frunt.

Setember é spo plëgn de segres, can pro üna na dlijia, can pro l'atra. Zacàn dijòn: "Jì a segra y jì a noza é i plü bì laurs da paür". N grüm de derzades ruvâl sön mësa: jopa da pozi cun liagnes, balotes de furmënt cun cioce y liagnes laïte, tutres da pavé, cajenci ciòci, canifli da smalz y n bun gote de vin. Aldédain ciò él döt atramënter.

Spo gnôl sanbëgn soné la musiga y can che al gnô scûr, se tirân te val' ustaria y al gnô pa bëgn inèc balé, che döt fumâ mâ. Mo cun chël

én cuntënc y an jô bì ligherzins a ciasa. Sanbëgn che al gnô pa inèc fat crafuns l' vëindres sera dan la segra y spo ruvâl pa adalerch schires de tlocuradures a tlocuré crafuns. Te chères ocajiuns dôl bëgn inèc ca datrai tlocurades nanter i tlocuradures. Spo ruvâl mefo a ciasa cun n sach plëgn de spidic, y i crafuns se fajô impormó sinti l'ater dé sö pur l' spiné.

Da jì a tlocuré crafuns urôl pa ester ciampaneles, roli, brunsines, tlunches y laprò n bel gran cór de bëch.

L' dër significat dles segres é bëgn purdërt n n'ater. An dess se recordé in la segra chël dé, olà che nostes dlijies é gnüdes cunsagrades l' prüm iade, dô che nüsc antenàç, cun tan de fadies, les â frabicades sö. Nosc dovrè élle, d' les mantignì de gnes de na ciasa de Di.

Oktober

1	Sabeda	Taresia dal Bambin Gejù, Remigio
2	DOMËNIA	Festa dal Rosare, ss. Angeli Custodi
3	Lünesc	Ewald, Gerhard
4	Mertesc	s. Francësch
5	Mercui	Placido, Attila
6	Jöbia	Bruno
7	Vëindres	s. Maria dal Rosare
8	Sabeda	Simeon, Brigitte dla Svezia
9	DOMËNIA	28a dl'ann, Dionisio, Jan, Günter
10	Lünesc	Daniel, Leo, Victor
11	Mertesc	Edelburga
12	Mercui	Serafin
13	Jöbia	Eduard, Edmund
14	Vëindres	Callisto
15	Sabeda	Teresa d'Avila
16	DOMËNIA	29a dl'ann, ANN. DEDICAZIUN DLES DLIJIES
17	Lünesc	Nazio, Rudolf
18	Mertesc	s. Lüca Ev
19	Mercui	Jan, s. Paul dla Crusc
20	Jöbia	Jan Kety
21	Vëindres	Ursula
22	Sabeda	Josefine, Ulberta
23	DOMËNIA	30a dl'ann, Jan Capistrano
24	Lünesc	Antone Maria Claret, Gilbert
25	Mertesc	Crisant y Daria, Roshilde
26	Mercui	Everist, Amando
27	Jöbia	Sabina, Wolfhard
28	Vëindres	s. Schimun y Judas Thaddei Ap
29	Sabeda	Hermelinda (dis)
30	DOMËNIA	31a dl'ann, Alfons, Angel
31	Lünesc	Wolfgang

Otober

Ćiamó n iade mëssuns gni zruch söl pinsier dles segres. A La Plì vëgnel fat d'otober döes segres. La próma domënia d'otober élle segra da Rosare. Chësta n'é sanbëgn nia na segra profana, mo na segra de na festa dla Dlijia. Dlunch tla valada vëgnel belebré cun gran solenité la festa da Rosare, mo ćiamó de plü a La Plì de Marô, olà che al gnô incjent da defora decà a tò pert ala bela prozesciun. Dala sabeda dan segra da Rosare ćina in segra de düc él la usanza, che mituns y ince de gran jogn s'abinâ sön chi coi da Brach, da Costamesana, da Curt y da Rara a "slafé". Cun de gran "vistles" (scoriades) de cater, cin y ince sis metri gnôl mazé, che an aldi rondenin da öna na val a l'atra. Plü grana y bel lariada, che la vistla ê, plü grana che la smida ê, y plü de gran boç che la vistla menâ. Sanbëgn

che pro l' "slafé" urôl ince ester n bel ćiaz blanch cuji fora dala cristiana.

Plü dadi él ince chësta la sajun, che an gramorâ l' lin y la ćianapia. In chësta ocajiun s'abinâ adöm na vila de plëgn y na ligna de gramores gnô metüdes sö dlungia la büja da gramoré. Sanbëgn che in chë ocajiun gnôl incj scialdi baié de jënt. Purchêl dijon ćiamó aldédaincö ales stlafes "gramores".

D'otober vëgnel bëgn ince ćiamó aldédaincö te val' postc fat pan. I furs da pan é bëgn ćiamó te tröc postc da udëi. La usanza pro l' fa pan é l' jì a crosti. Mo ci che tirâ l' plü n'ê nia tan i crosti, mo de plü les beles jones, che i fajô. I orghi da man y l' balé i dô la saù ai crosti y spo, sce ai garatâ o no, udôn pa impormó l'ater dé.

Aldédaincö n'él bëgn mâ plü püe che fesc pan, mo l' pan da paür vëgn ćiamó mangé da düc ion, spezialmënter can che al é sëch pro l' cioce.

Novëmber

1	MERTESC	GNISANT
2	Mercui	Dè dles Animes, Silvia, Tobias
3	Jöbia	Martin, Hubert, Ida
4	VËINDRES	Carlo FN
5	Sabeda	Zacharia, Elisabet
6	DOMËNIA	32a dl'ann, s. Linert Abate
7	Lünesc	Willibrord, Engelbert, Angel, Karin
8	Mertesc	Gottfried
9	Mercui	Dedicaziun dla Basilica Lateranense
10	Jöbia	Leone I' Gran, Papa
11	Vëindres	s. Martin de Tours
12	Sabeda	Josafat
13	DOMËNIA	33a dl'ann, Didaco, Sighard
14	Lünesc	Veneranda, Alberich
15	Mertesc	Leopold, Albert I' Gran
16	Mercui	Margarita
17	Jöbia	Florino, Gertrud
18	Vëindres	Dedic. dla Bas. de s. Pire y s. Paul, Otto
19	Sabeda	Elisabeth d'Ungheria
20	DOMËNIA	CRISTO RE
21	Lünesc	Flora, Presentaziun de s. Maria
22	Mertesc	Zezilia
23	Mercui	Columban, Clemente I
24	Jöbia	Erminia
25	Vëindres	Catarina d'Alesandria
26	Sabeda	Corrado, Gebhard
27	DOMËNIA	1a D'AVËNT, Virgil
28	Lünesc	Günther, Iaco, Berta
29	Mertesc	Radbot, Illuminata
30	Mercui	s. Andrè Apostel

Novëmber

I dis passa y vögn cœur, les nöts scöres y lunges. Novëmber é l' mëis plü dala ria lüna de düc. Gnisant y l' dé dles animes y düt l' mëis recorda nüsc moré y inçé nesta mort. Döta la natöra à feter pordü süa atraziun y so bel. N dé söl'ater él da nio y da plöia. Al mët man de gni frëit y jënt se tira daite.

In Gnisant da séra gnôl cujiné cajenci te smalz y an messâ pa i lascé te scudela sön mësa, cun cazü y furchëta laprò, ćiudi che de nöt gnôl les püres animes a s'i mangé. Chësta usanza me recordi inçé iö ćiamó, mo i n'à pa mai cunesciü che i cajençì foss gnüs almanco tratàn la nöt. La cherdanza è y ara é ćiamó aldé daincö te val' postè.

Novëmber é l' mëis plü chit de döt l'ann. La jënt vedla se debita l'invèr y la jënt jona à inçé lascé de fa festes.

Aldédaincö àl metü man de gnì sö la usanza de fa les ćiastagnades. Tla maiù pert di païsc él bëgn mâ i ćiantadùs y la musiga, che fesc festa in la domënia de s. Zezilia y ai s' la mrita pa inçé.

Tan de probes y tan de iadi, che ai mëss fa pur s'arjigné ca a abeli les festes de dlijia y inçé les festes profanes pur l' bëgn dla jënt. Y tan püc vöiga pa it chësc. Tratàn che i atri pô palsé dô les fadies y i strabac dl laur, él i ćiantadùs y les ćiantarines y i musicontri, che fesc ores de iade pur ji ala probe da ćianté o soné. Inçé chilò fossel bun, che jënt ess n pü plü de cunsideraziun.

Dezember

1	Jöbia	Otwin. Edmund, Natalia
2	Vëindres	Bibiana
3	Sabeda	Franz Xaver
4	DOMËNIA	2a D'AVËNT, Barbara, Jan
5	Lünesc	Saba, Hartwig, Anno
6	Mertesc	Micorà
7	Mercui	Ambrosio
8	JÖBIA	IMACULATA
9	Vëindres	Valeria, Leocadia
10	Sabeda	Melchiede
11	DOMËNIA	3a D'AVËNT, Tassilo
12	Lünesc	Hartmann
13	Mertesc	Lizia, Ottilia
14	Mercui	Jan dla Crusc, Alfred
15	Jöbia	Cristina
16	Vëindres	Adelhaid, Albina, Ada
17	Sabeda	Lazzaro
18	DOMËNIA	4a D'AVËNT, Maria Aspetaziun, Wunibald
19	Lünesc	Thea
20	Mertesc	Cristian
21	Mercui	Pire Canisio
22	Jöbia	Zeno, Flavia
23	Vëindres	Vittoria
24	Sabeda	VÖIA DE NADÈ, Adamo, Eva, Adele
25	DOMËNIA	NADÈ, Anastasia
26	LÜNESC	s. Stefo Martire
27	Mertesc	s. Jan Apostel y Ev
28	Mercui	de Fantù
29	Jöbia	Tomësc, Davide
30	Vëindres	Rainer, Irma, Günter
31	Sabeda	Selvester, Balduin

Dezember

De dezember él la Dlijia che racomana ala jént cristiana de s'arjigné ca cun corp y anima ala gran festa da Nadé.

Gunót él la natüra che porta bele l' mantel blanch da d'invér. L' fréit crèsc tres de plü y an va tres plü daimprò ala sajun, che i dis fesc indò la óta.

Feter dlunch te nüsc paisc vègnel ciámó tignì la vedla usanza dl "Rorate" o "Guldenamt" y nosta jént tégñ ciámó dér tröp sön chëstes mësses ciántades cun la benedisciu col Santiscimo. Da duman adora o da séra tert i vèigun gnòn adalerch cun söes lüms, gragn y pici, jogn y vedli.

D'Advént spo tóchera da jì sö sot l' tét a té ca la lada dla cripele. Da séra te stüa spo s'abina gragn y pici te stüa incér mësa ia pur cuncé mandli dla cripele, incolé munts y müstl. Chilò él na iama che fala an té faméi, ailò él n angel che s'à pordü n'ara y inscio él la jént che se prô de s'arjigné ca pur Nadé, pur fa li gréza a gragn y pici.

Aldédaincö van bëgn massa inant coles scincundes da Nadé. Les familles se fesc ci'amai a striit üna cun l'atra pur ester i majeri cun sües scincundes. Vignun ó ester plü gran co l'ater y al vègn dé fora scioldi gunót mā pur capazité y nia tan pur l' bëgn dla familia.

De dezember van spo inçé ciámó a fa s. Micorà. S. Micorà à na bela gran berba y na gran maza storta y la ciuria da vësco. Al vègn acom-pagné da n angel, che partësc spo fo-ra nusc y papes ai prosc mituns.

Mo falé ne pô sanbëgn nia l' ma-lan. Gunót él inçé de plü malagn, cun de bi gragn cor y na lëinga bela cöcena y la boćia che spöda füch; da tumëi bëgn bel assà. Cina che chësta usanza vègn tignida ti dér cunfins, n'él nia val' da di, mo datraï vàn bëgn massa inant, spo vègnel mā plü spriguré mituns y fat matades, che n'alda nia da ester.

Nadé é spo la bela gran festa, che vègn chilò da nos ciámó dér sintida y inçé zelebrada cun gran solenité. Gragn y pici va a Maduines y a düc i sàl bel.

SALUĆ LADINS

*Bun dé y bun ann
a düc i ladins,
daimprò y dalunc
y sura i cunfins.
Furtüna y benedisciun
te vigni piz y ciantun,
laprò cunténtëza
y n gröm de ligrëza.*

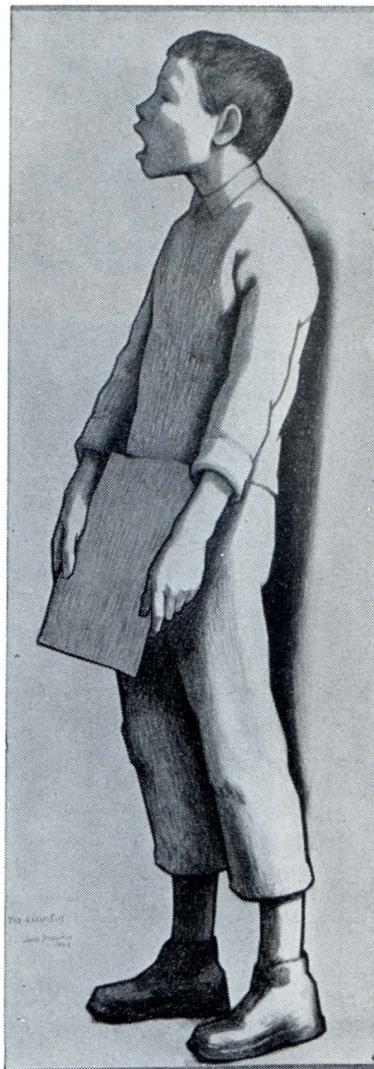
Chësc adoa y augüra l' Calënder ladin a düc i ladins tla valada y foradecà, degüign tuć fora.

A düc canć aoda l' Calënder ladin düt l' bun pur anima y corp : ai gragn y ai pici, ai vedli y ai jogn, ai debli yai stersc, ai paurs y ai hoteliers, ai fanć y ales fanceles, ai patrunz y ala servidù, ai püri y ai rič, a düc canć y spezialmënter ai amarà y ai püri, che Chëlbeldi i dàis la sanité dl'anima y dl corp, la fortëza de soporté l' mé y la maratia, la rasegnazion cristiana tla tribulazion y tla persecuzion.

A düc ó l' Calënder ladin inće aodé de savëi da porté les ligrèzes y de savëi da dì dilàn a Idi pur düt l' bëgn che al se dà.

Ladins, no destudede l' luminüs dl'amur, olà che al é amur, olà che jént s'ó bun. Ladins, destudede l' füch dl sënn, olà che al roda incérch, pur gauja de invidies y de ignoranza, pur fa discordies y stritäries nanter fredësc, surùs, vijins y compaejagn. Ladins, no scraiede fora osta jént, üsc familiars, üs vijins. L' dér sëgn dl cristianejimo é l'amur y no les stritäries, no les stlaferies ; chél fesc i pagagn !

Sc'i urëis ester cristiagn, spo laude re pur l' régn de Di, che é l' régn

d'amur. "Uresse bun un l'ater, sciöche io s'à urü bun", disc l' Signur instëss. Düt chësc s'aoda l' Calënder ladin y düc chi che dëida pro a l' scri.

L' Calënder ladin uress spo indò ruvë ite te vigni familia di ladins y spezialmënter tles families ladines dla Val Badia. Al ó se cunté stories y fać y avenimënc, che uress se istruï, se fa l'aurela cöpta y se fa cumpagnia ia pur l'ann 1977.

L'ann 1976 é sté n ann plëgn de gragn avenimënç tan tl monn ladin, che inçé foradecà. Chisc avenimënç restarà te nosc record pur düta la vita.

Pur l'ann nü s'agurunse un cun l'ater plü pêsc, plü furtüna, plü benedisciuñ y plü amur!

L' Calënder ladin

Record a Eusebio Pescollerungg y Maria Daporta

L'Alissciödla.

LA ILA al tēmp d'la prüma vera mondial (1915-1918)

Püc dis dan l' scomencè dla vera mondial, fô-l gnü defòra ai 31.7.1914 n' manifest sön la mobilitaziun general dles forzes armades dl païj. Cun chësta gnê-l cherdè ite düc i omi d' na zerta eté, ch'â naóta servi da soldà la patria. Sëgn, ch'al manaciâ l' gran prigo d' na oramai sigüda vera, gnê cherdà düc i reservisc purji a la defène.

I jogn jê plölér cun entusiasm cuntra la scurité de so destin, mo i plö atëmpà la udô bél danfora burta, prigorosa y lungia. Tröc lasciâ la ciasa dl' pere, tolàn comié dala familia cun leghermes y cun l' presen-timënt de n' la odëi mai plö. La to-fla d' nosc monumënt di Tomà d' chësta vera porta 23 inomz d' nösc soldas, tra tomà tla ligna dl' füch, purdüs y morë ti ospedai da maratis, che nenn à nia plö pudü odëi so païj nadè y la familia.

Cun la declaraziun d' vera d' la Talia al'Austria ai 24 d' ma 1915, fô ruvada La Ila t' la zona dl "dô l' front" (Hinterland - Etappengebiet) olà ch'al à spo scomencè les opera-zions d' vera söl front dl' Settsass-Falzares y dl' Col di Lana.

La jënt dla val da Fodom â messè sen sciampè da süs ciases, ch' fô gnüdes stloptades adüm dai canuns dl' forte da La Curt. I prümez fô gnüs parà demez dai giandarmi deperpo ch'al vardô ciases y majuns ai 24 de ma; mo la gran pert senn fô jüs 4 dis dô, ai 28 dl' mëis. Cun la pücia roba ch'ai â pudü se portè dô y cun i tirz, fô-i ruvà fora pur la val Badia, olach' i prümez â pudü se lascè jö ti païj dlungia de Corvara, Calfosch, La Ila, San Ciascian, Badia, Lungiarü - San Martin y La Val; valgûgn fô restâ ilò spo pur düt l' tēmp dla vera a laurè. Mo la gran maioranza di fodomi, zirca 90 personnes, senn fô impermò jüda ai prümez d'otober cun la guida y assistëenza dl' prô siur Pire Surarui (Betol). Ai 13 d'otober sen jê-i düc adüm da Burnéch demez t'la Boemia: valgûgn restâ a Gablonz y i atri a Reichenberg, daolà ch'ëi gnê zuruch ai 17 d'otober 1917 (dô 2 agn!); da Reba fô-l 51 families.

L'esercito talian d' stanza a Livinallongo s'à retrat da chilò ai prümez de novëmber 1917 y fô ruvè söl front dl' Piave y dl'Isonzo; la vera söl front dles Dolomites fô stada ruvada!

S. Mëssa zelebrada dal caplan di standschützen siur Bruno Alverà
(front dl Col de Lana)

Prësc dô la declaraziun d' vera dla Talia (24.5.1915) fô-l gnü cherdè i soldas dla compagnia territorial pro l' Standschützen - Baon Enneberg, ch' fò gnü metü sot al comando dl' Major siur Franzl KOSTNER da Curvara, pur fa l' servij d' vera dô la ligna dl' füch söl front dl' Col di Lana.

Intratan fô ruvé adarlerch chiló a La Ila n' bataliùn de Bayrische Jäger pur tigni la linea dl' front de Ciaolunch. Chësc s'â fermè a La Ila y fô ste albergé tla majun dla ciasa nr. 39 d' la viginanza de Sossach. Vign'ota che na compagnia jê da La Ila tl' front, gnê-la accompagnada da la müjiga y danfora raitâ l' comandant sön so bel ciaaval fosch. L' bataliùn se n' fô jü demez da chilò ai 9 d'october dl 1915 y fô ste menè söl front dla Francia.

La ciasa dala scola nöia, fata dl

1908, fô stada sequestrada dal commando y l'aula gnê trasformada te na zentral dl' telefon; l'atra pert dla ciasa servì da quartirz pur l' personal dl' serviz.

L' maester berba Micorà â messè sen retrà cun sù 34 scolari tl vedl y pic local a plantera dla calonia.

A La Ila s'abinâl ite tres de plö soldàs ch' gnê menà al front dl' Col di Lana y a chël dl' Setsass-Falzares. Tröc s' fermâ chilò dis o inçè edemes alalungia, atri gnê zuruch dal' front pur palsè y se baratè jö cun d'atres trupes nöies. Insciö av-el scomencè a mancé la lerch y l'Etappen-commando â messè pensè inçè a chësc problem tan important.

Tla previjiun d' na bonoria sajun fréida dl'inver, gnê-l scomencè a taié tl bosch d' Col Pinài sura les ciases da La Ila, lignan da fa baraches pur i soldàs. Cun les beles taies d' leresc

Foto de n depënt de Vijo Moler (Kostner) cun la dlijia y la calonia da La Ila d'ann 1808.

Compagnia de Bayrische Jäger che va al front de Col de Lana (1915)

gnê-l sié fora brëies pur fa i func dles baraches y val mobilia. Chësc laur gnê fat da na siéia a motor, ch' laurâ dé y nöt t' na gran baraca, situada a Planmolin. Les baraches fô fates d' lëgns torogns nia scorzà, in-gropà a ciadëna. Ales fò a dui plans,

lunges de 30 metri y te vign'una av-el lerch da 80 a 100 soldas. Trëi d' chëstes baraches fô sot l' bosch de Col Pinàl dlungia Plaön y düs fô plö injö ten prè.

A La Ila gnê-l arjigné düt l' proviant pur i soldas tl' front. L' pan gnê fat te düs gran baraches de 20 metri lunges; ales fô sura stradùn, tl post dla ciasa dl péch dal dedaincö. I dui furzdapàn jé a ciarbun y in pert cun forza electrisc y i péç gnê daidà t' so gran laur da perjonirz russi.

La popolaziun da La Ila nenn' à albü gran meseria da patì tl' tëmp dles operaziuns d' vera söl front dles Dolomites (1915-17); dedô s'av-la naturalmënter mudé la situaziun cun l' stlüj la fornaria y la becaria. Degügn ne pudô plö cöi sö les fragores ch' tomâ jö dala mësa dl' rich, ch'

senn fô jü söl front dl'Isonzo. Mo al é pö dlunch d' bona jént ché, scé ala ne po daidé, moster-la almanco n bun cör y compasciùn pur l' püre y l' bijognüs.

Sön l' stradùn dla Valbadia â incuntè n' dé na jona da La Ila na "mëda" den païj dla bassa val. Chësta l'â damanada — pur na pura curiosité — da olà ch'ala fô. "Da La Ila" av-la respugnü! — "Aa, spo arése ben na bela meseria"? Bonaménter ne n'arâ-la pensè, che "val" pagnoca, apëna fora dla fornaria, s'éss pudü falè la strada dl' front y s'istar-dè te val püra ciasa da La Ila pur fa n'opera d' mijericordia a chi ch' pati la fan. Maria d'Alvijio â dit naóta a n soldà-péch, ch' fô ruvé t' süa stüa a se scialdè: "Tö bagn, aé, t' portes pröt!" mo l' prejonir russo

â fat finta de ne capì y s'â lascè jö sön bandaornél a dormi.

La čer gnê arjignada da becàs, dai-dà de prejonirz russi, tla becaria te cianôs dl' čiastél dla Grančiasa (Čiastel Colz). I tirz da copè gnê importà la gran pert dal'Ungaria y ruvâ imprúma te 3 gran baraches de 30 metri lunges defora da Altin. L' consüm d' čer al dé fô de almanco 30 tirz gragn. Val trofeo de bi gragn cor d' bos ungareji é èiamò al dédaincö da odëi tl' bar "Sciare", dait da San Čiascian.

Deaché l' consüm dl'éga gnê tres plö gran, fôl gnü fat dl 1915-16 na cundüta dal'éga cun mandopra d' prejonirz russi, che funzionëia ciámò inpert al dédaincö. Dlungia la ciasa da Plaön gnê-l abiné sö les éghes ten gran reservàr y desparti-

des fora pur l' païj: tla becaria, tla fornaria y tles baraches. La portada dl'éga fô plölér picera y purchël massâ-la gni regolada. Te na picera baraca sot la čiasa de Mozl (nr. civ. 14) fô-l n' soldà "idraulich" apostà incariché d' chëj laur. Tla condûta, ch' se despartì dlungia l'ostaria de l'Ost in 2 brac (becaria y fornaria), fô-l passa 25 idranç, ch' é sta čiavà sö da privaç dô la vera, daolà ch'ai fô sistemà t' süs campagnes.

La gran pert dles baraches fô tles campagnes de sot y de sura da stradùn y tles vijinanze de Rottara - Marin - Altin. Defora da Altin è-le ti pra 3 gran baraches: üna d' chiestes fô plêna de mascines da lavè, ch'â n gran da far pur mantigni la netijia tra i soldas dl' front y de chi dl' dôlfront.

Tl post dl' hotel Aurora (nr. 52) stêl- na gran baraca-fujina cun vigni sort d' massaris y plö injö, söl post dla čiasa nr. 73, na grandiscima berc-stot da tistler, olach' al gnê arjigné in gran freta func, talares d'üj, d' finestres y mobilia pur les baraches ch' gnê tres metüdes sö da nü.

Pur l' païj d' La Ila passâ inçe i soldas feris tl' front y purchël fô-l inç chilò valgümes gran baraches pur l'ospedàl da "čiamp"; al fô sura l' stradùn,, defora dal'ostaria dl' Cramer (al dédaincô hotel Ladinia). I feris ciafâ ilò l' prün aiüt y chi ch' fô da vari, passâ dô la prüma mediciaziun inant; mo tröc morì. Chij gnê portà tla capela di morè ch' fô sura la dlijia, tl post dla čiasa dl' mone (nr. 98). La picera capela fô na baraca fata düta de lignàn; dô la vera gnê-la trasportada pro l' rü da Marin sot la Grančiasi, olach'an po la odëi čiamò al dédaincô.

I soldas ch' tomâ ten combati-mënt gnê supulis te cortines nia da lunc dal front: Lagació, Valparora (düs cortines), Corvara, San Čiascan y Fodom.

I prümz morç d' vera tl'ospedàl

Comandant dl Standschützenbaon Enneberg Major Franzl Kostner (1915-1988)

da čiamp da La Ila gnê supulis te cortina dl' païj, che ccl tämp ne bastâ nia plö pur la pücia lerch ch'al fô. La nezescitè d'arjigné n post se-parè pur la supultura di feris ch' mcriti ilò, se fajô tres plö sintida cul ji inant dla vera. Finalmënter l'ann 1916 gnê fata na cortina apostà tl' pre dlungia la dlijia. Tla "cortina d' vera" pudô-n compedè ala fin dla vera passa duicant cruj sön les fos-ses. L'ann 1926 gnê tut fora i oj da-les fosses y portà tl monumënt dai 'Oj' de Purdu. L' post d' la cortina gnê spo arbandònè y trasformè in-dò in pre... y spo la cortina dejmen-tiada!

L' viandard, ch' passa al dédaincô dlungiaia, ne ciafa plö degun sëgn ch' recorda čiamò chëla cortina, che fô na óta l' "čiampsant dla pej" d' tagn d'Eroi, ch'â messè sacrifiché la jona vita pur l' bëgn nost y dla patria !

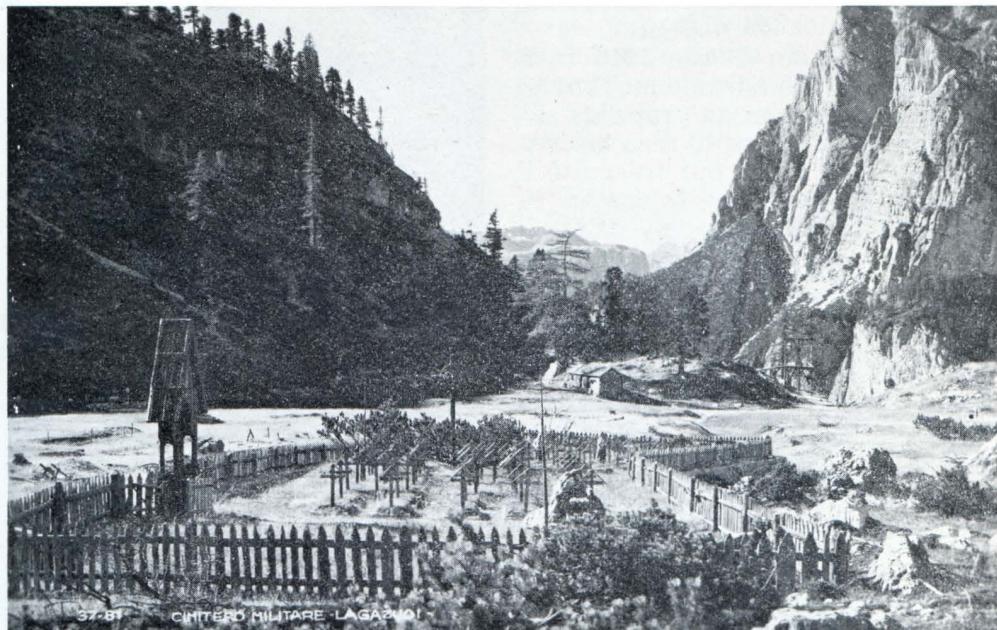
La foto mostra la comemoraziun

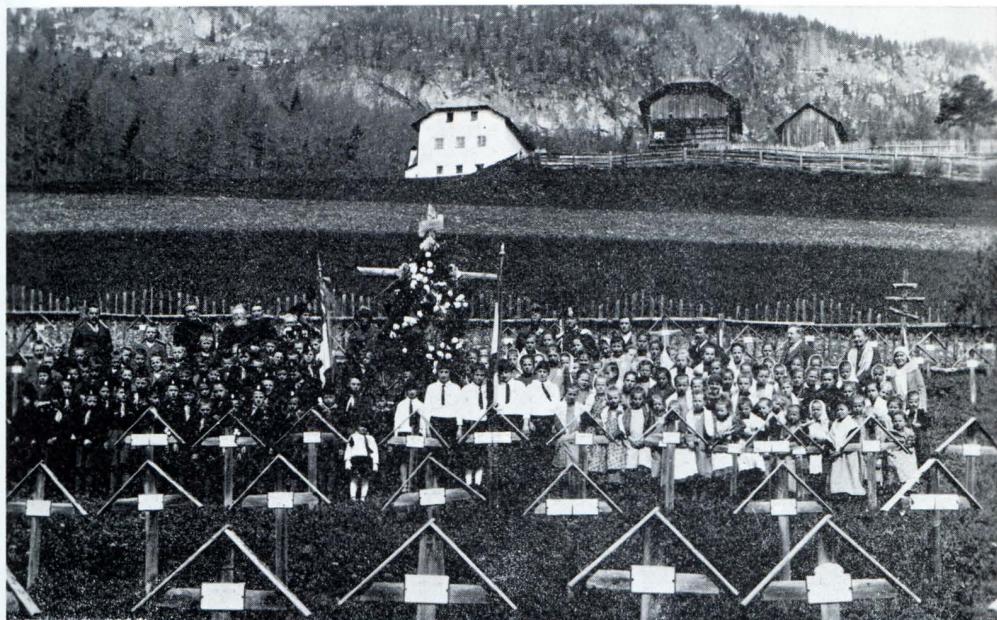
Granëiasa da La Ila
(becaria)

Cortina di soldàs a Corvara (1915-1918)

Cortina di soldàs de Lagació (1915-18)

Comemoraziun dl 4. nov. 1931 di tomà de vera tla cortina di soldàs a Lá Ila cun i scolars y les autorités dl Comun de Badia.

di Tomà ai 4 d'october 1925 cun i scolari y les autorités dl' païj.

L' mëis d'jügn dl'ann 1915 ruvâ adarlerch la "Hundekolonne". Al fô valgûgn soldas cun na grupa de zirca 20 de gragn cians d' raza bernardina, ch' gnê adorâ pur trasportè l' proviànt da La Ila ai soldas tla ligna dl' front. I cians gnê aficià a per (dui y dui) o inçè magari datrài un su al tumùn d'en pic ciar da 4 rodes, ch' gnê ciarié sö d' proviànt da portè tl' front dl' Col di Lana y de chël dl Settsass. Dütä la Kolonne fô t' la stala dl paür Fistill y i custodi di cians abità t' majün. Mo l' train cun i cians à albü pücia durada; cun l' scomenciamënt d' la sajün fréida dl'inver fô sta demez i soldas cun sù cians.

Intratàn düt l'isté fô-l gnü laurè dassànn pur arjigné ten' atra mai-nira l' trasport dl' proviànt tl' front: cun la teleferica. L' comandant générâl dl' front dles Dolomites, ch'â l' quartir générâl a Pedraces tla villa Belvedere, à dé l'ordine al Comandant d' Plaza de La Ila, d'arjigné pur l'inver la staziùn y les baraches-magasin pur l' funzionamënt dl' tra-sport.

La staziùn fô gnüda fata sot stradùn söl' Col d'Altin, olach' al é al de-daincö l' hotel Soleil. Dlungia fô-le valgûnes gran baraches-magasin pur depoijé la roba y pur abitazion dl personal. Da chilò jê deméz les cor-des te düs direziuns: üna pur San Ciascian y l'atra pur Corvara.

La prüma atraversâ l' bosch di Folanàc, passâ pur l' païj d' San Ciascian, olach' al fô sura la dlijia n gran cavalòt. Da chilò jê-la inant pur i Finàis tla Winkelstazion (tl' post di condomini dal dédaincö) y se fini tla Endstazion a Tadéga. Da la Winkelstazion jê inant na picera cor-da pur la Valparora a Col Taunà-Tresassi y dala Endstazion düs pice-res cordes al' Lagació y al Col de Lócia (Gran Fanes).

Hundekolonne 1915

L'atra gran corda dla teleferica jê dala staziun de La Ila demez y pas-sâ sot Verda ite, olach' al fô n'ater cavalòt, atraversâ l' bosch de Col Maladât y ruvâ tla staziun di Plans da Corvara. Da chësta staziun jê inant düs piceres cordes: üna pur Costes dal'Ega y Inzija (pur la front dl' Col di Lana y l'atra pur l pass de Gherdëna a Plan).

La teleferica à funzionè pur l' tra-sport dl' proviànt, dl'armamënt y pur tan d'atres nezescitès di soldàs dl' front dles Dolomites inçina al mëis de genaro dl 1917, olach' al vardô jö la staziùn da La Ila l' dé de Santa Guagn a (6.1.1917). Dedô fô-la ciamò gnüda reparada y à laurè inant inçina ch'al fô gnü abandonè l' front dles Dolomites cun l' trasferimënt di soldàs söl front dl'Isonzo; i Stand-schützen fô gnüs menâ söl'altplan di Settecomuni, olach'ai à albü n' mort: Batista CRAZZOLARA da Cianins, ch'â dailò supuli tl' monu-mënt di Oj (Ossario).

La Ila fô a chël têmp na cité de baraches: an ne compedâ plò de 100 tra granes y piceres, in confront a les ciases ch' fô ilaóta ma 47. Ti' têmp dl' dolavera gnê les baraches plan plan trates jö, valüna tomâ

adüm y les plö granes y plö d' valüta gnê venüdes pur lizitaziun a n pic prij.

L' païj da LA ILA â dan la vera dl 1914 - 1918 na popolaziun de 300 personnes. Dô i 4 agn d' vera nen é-l

nia plö gnüs a süa čiasa zuruch 23 soldàs tra tomà söl čiamp d' vera, purdüs o morè da maratis. Sön la tofla dl' monumënt di Tomà dl zipladù Dejaco, inauguré l'ann 1921, é-l nominé chij dla patria :

Cité de baraches a La Ila

Endstaziun dla funivia da S. Ciasciàn

La Illa dan la vera (1914)

La Illa daldédaincö (1976)

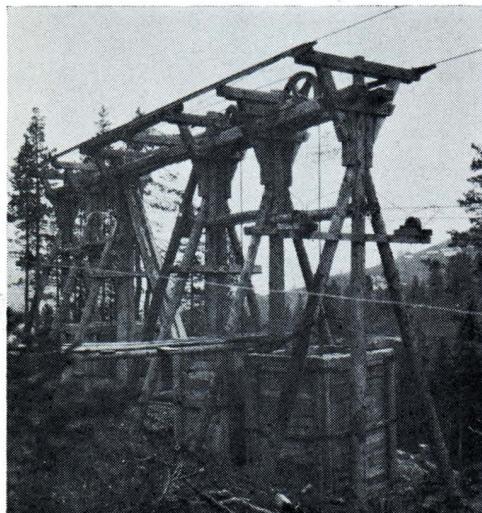

Krieger-Denkmal in Stern.

v. A. Dejaco

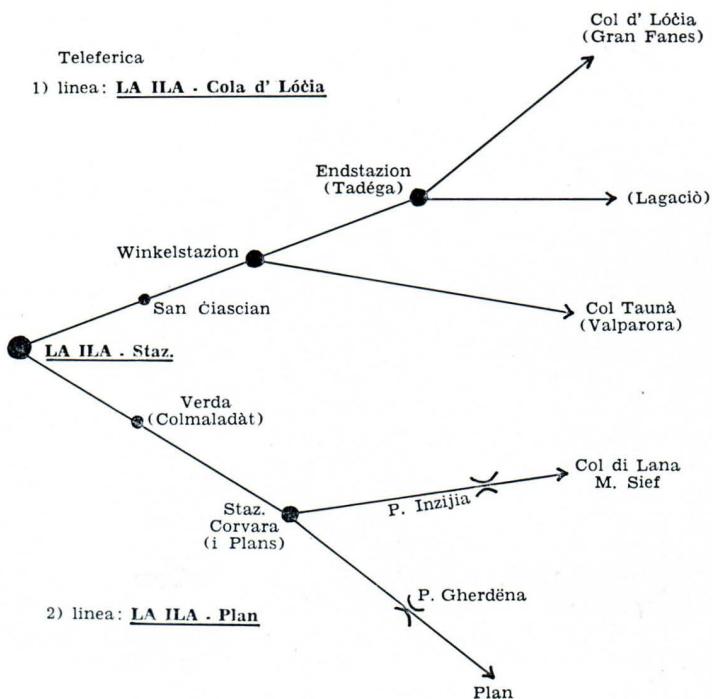
1914 - 1918

DAPUNT Eustachio	36	agn	Galizia
DAPUNT Simplizio	32	agn	Galizia
DAPUNT Giuani	21	agn	Pordù
DAPUNT Alessandro	20	agn	Lienz
PICCOLRUAZ Vico	30	agn	purdü
DAPUNT Guido	34	agn	Galizia
CRAZZOLARA Janbatista	50	agn	Folgaria
ROTTONARA Angel	20	agn	Folgaria
CRAZZOLARA Vijo	35	agn	Wels
CRAZZOLARA Gustin	18	agn	purdü
CRAZZOLARA Ferdinando	29	agn	Montepiano
RINNA Sepl	41	agn	Despróch
DECLARA Sepl	29	agn	Russia
ROTTONARA Davide	23	agn	purdü
PIZZININI Giuani	43	agn	La Ila
PESCOSTA Isidoro	32	agn	Slesia
PESCOSTA Vijo	25	agn	purdü
GRANRUAZ Pio	32	agn	Galizia
VALENTINI Franzl	20	agn	Balsan
CANETSCHIEDER Zenz	38	agn	Bregenz
COSTNER Carlo	45	agn	purdü
BERNARDI Sepl	20	agn	Passubio
ALTON Ambrojio	33	agn	Galizia

Cavalòt dla funivia

Cun l'ji dl' tēmp aumentâ tres la popolaziun y la compëda dl' ann 1951 registrà 432 personnes ch'abitâ te 65 éiases
 » 1961 » 565 personnes » 137 éiases
 » 1971 » 690 personnes » 198 éiases
 » 1976 (dédancö) 744 personnes (ch'abitëia) 205 éiases

La stloptara a San Linert de Badia

La foto mostra la stloptara tl' presura la vedla ostaria "Abteital - Valbadia" da S. Linert, ch'é ciamò dütaurela da odëi. Al dedaincö é-la tralasciada y püc recorda plö la vita les domënies domisdé dla jona y dinamica generaziun, ch'gnê ilò a passè valgunes ores de dvertimënt y d' ligrëza tl'jüch dl "tra ala sciaiba".

L' fin de chëstes stloptares dles Comunes fô chël, d'istrui i jogn tl manajè l' stlop in preparaziun al servij dl futuro soldà: vign'un visti chëlla mondur cun plajëi y ligrëza. Podëi éster declarè "tauglich" dala comisiun dl "tra zétoles" fô pur l'jon recrut n'unur. Les plumes y i ciüf sön so ciapél desmostrâ publicamënter ligrëza, contentëza y -magari ince en pü de bravüra y superbia.

La foto mostra a mez l' grup di jogn scizri na persona atëmpada,

ch'é l'istructer dl' curs: al é Sepl de Mariangel (DAPUNT) da Sosass de Sot da La Ila, ch' fô persona dër cu nesciüda al tämp dan la prüma vera mondial. I jogn inciaria é da LAILA, da San CIASCIAN y d' BADIA y la fotografia é stada fata valgûgn agn dan la granvera (1910 ?).

I jogn ch' frequentâ chij curj, gnê spo traç ite, tl' cajo d' na vera, tles formaziuns de trupes territoriales, pur servij dl „dô la front“ - (Hinterland). Chi de nota val ruvâ pro l' Standschützenbaon Enneberg, ch' fô comanè dal Major siur Franzl KOSTNER da Corvara intratàn la granvera.

Ai plö vedli dal dedaincö l'indovin de identifiché duò i jogn dla foto! (Magari é-l ciamò valgûgn ch' se connesc y ch' se recorda l' bel tämp dl "tra ala scëiba"!).

F.P.

Somené lëgns

Intratan la vera mondial dl 1914-18 gnê-l fat ti païj dl dolafront trôpes baraches pur i servij y i bojégns de vera. L' lignan pur la costruziun gnê tut fora di bosc plö da imprò, olach'al gnê batü jö zënza mijericordia. Dér tröp â pati l' bosch de Col Pinai sura les ciases da La Ila, ch' fô deventè a vera ruvada na majira bludra, zënza vegetaziun. Dl'ann 1920 gnê-l spo "somenè" lëgns (pinç) y fat na sì inciar ia pur sconanza.

Chësc laur fô gnü fat sot la dire-

ziun dl' verdabosch da Picolin cun oràs dl' païj.

Al dé daincö l' bosch d' Col Pinai, d' na estenjiun de passa 100 ha, é indô chersciü sö da nü y stopa ia les ferides gaujades da chëla gran vera.

Na bela gran familia de 5 mituns y 3 mitans fô chëla dl'Iagher Dapunt de Sosass da LA ILA, ch'à albü 4 to-mà tla gran vera: Stachio, Simplizio, Sandro y Gioani.

Tone Rudiferia da Castalta de Badia maester da muradú

I calëndri Ladins à portè plö gognòt notizies sön artejagn, professioñisc y artisc ladins, y che chij tröcsà fat miric, no ma te süa patria ladina, mo ai à ince salpü da tigni alta la Ladinité tl forést. Cun gran competenža tl' laur, pur l'onesté y la diligēnza, s'à-i davagné reconescenza y unür pur opres straordinaria.

ries ch'ei à fat: insciö l' scenograf Franzl ROTTONARA da Corvara, d' renomanza mondial; l'artist dl' scar-pél Domène MOLING da La Val; l' spezialist d'armadüres de ciampanes pur avëi fat 144 armadüres tl' Tirol, 4 pur Bombej, atres pur l'Africa y pur l' Sbaiz; l' depenjadù de dlijies Pire PIZZININI da La Ila,

Capomaester Tone Rudiferia cun dui lauranç. Sebastian Kostner (esposito)
Josef Anton Perathoner (umbolt)

Dlijia nöia de Sëlva-Gherdëna

ch'à depënt passa 100 dlijies; l' depenjadù d'ert sacra Ujöp CRAFFONARA da La Val - Riva; i depenjadus d' Badia Peskoller y atri. Valgügn s'à fat inom cun opres muraries, sciöche maestri da muradù-arachitec cun la costruziun de dlijies: Janbatista y Domène COMPLOIER da Marô à fat les dlijies da Chienz, Burnech, Dölsach, Lungiarü y chëla dl' convënt dles Dames Inglejes da Pursenù.

Enn'ater maester da muradù vëgn nominé ten documënt t' la calonia da Sëlva - Gherdëna (dl 22 october

dl'ann 1872). Al é n reconescimënt dl "bun" laur pur la costruziun dla dlijia dl païj, fata dal capo-maester Antone RUDIFERIA da Castalta de Badia.

Pur costrui la nöia dlijia de Santa Maria, i fôl gnü afidé ad èl l' laur da muradù, ch'â duré pur 3 agn ala-lungia, dal'ainsciüda dl 1870 al'alton dl 1872. L "Zeugniss", ch' ti fô gnü dè a laur ruvé dal Cumun de Sëlva-Wolkenstein, é sotscrit dal'esposito Sebastian KOSTNER y porta l' sigil dl'espositur de Santa Maria da Wolkenstein y da 3 consiadus dl Cumun

Geschehen zu Wolkenstein
am 22ten Oktober 1872.

Zeugniss:

Generalpostor Rudiger, ab. Abteilung zu
buny guberniy, Wissenschaften, wird von
den erzherzoglichen Universitäten und Gymnasien
und Gymnasien-Workeffing von Wol-
kenstein nimmt das unvergessliche Zeugniß
entgegen, — der er auf alle Weise,
um und darum bei öffentlichen
und privaten Dienst zu St. Maria finit,
wirksam die Zeugniß von Unserer
sehr erfreulichkeit, seine
zuverlässigkeit und Entwegen, Klugheit
sowie Solidarität und gütige Monalitett
finnen sollte, als auch seine außerordentliche
Arbeitskraft, die vollkommen Zufriedenheit
und Anerkennung erlangt hat; inspe-
cier ist in seiner Profession sehr geprägt,
und arbeitsam.

Und nun den Preis und den Preis vollzu-
setzen ist, und Generalpostor Rudiger zu bitten.

cun l' sigil dla Vorstehung Wolkenstein; i sotscriç é Josef Anton PERATHONER, Vorsteher, Alois PERATHONER G. Rath, Anton MUSSNER Rath.

L' documënt é scrit sön papir bolè cun dui stempli da 25 kr (Kreuzer) l'un y spo dè al capo-maester a laurs finis cun na zerimonia solena in prejenza dl' Esposito y dl' Umbolt. Les düs plates d'atestat, scrites cun na beliscima caligrafia, dij :

"Al signur Antone RUDIFERIA nasciü a BADIA, maester da muradù, vëgn-el dè chëj atestat d' unur dal'Autorité clesial y communal sotscrita, che al s'à comporté intrattan i laurs da muradù y capomae ster pro la costruziun d' la dlijia nöia d' Santa MARIA d' Sélva tl tämp de 3 agn, tan pur abilité y talënt, pur süa diligëenza, so bun comporta-

mënt, solidarité, sinzerité y bona moralité de se instëss y de sü lauranç, meritan insciö plëna contentëza y reconescënça; te süa profesciun é-le dër abile y lavorius.

Deaché la costruziun dla nöia dlijia é ruvada a termo y l' capomae ster RUDIFERIA sen jarà zruch t' süa patria, ne pudun-se tralascè di cunsigné chëj atestat y l' racomanè a düé y dlunch te laurz da capomae ster pur la costruziun d' dlrijies, gauja la süa sinzerité, fedelté y abilité.

Cun düt l' cœur ti augurun-se düt 1 bëgn y l' saludùn, deperpo ch' ti menùn dò les parores :

Unùr a chël che mirita unùr !

El restarà tres te noj record." A coferma dl' contignü, les sotscriziuns dles Autorites dla dlijia y dla comune cun i sigili d'ufize.

(F.P.)

Familia dl Jagher da Sosass

La familia ladina di tëmp passà

L' têt de éiampanin dla dlijia da La Cruse.

Gonót ald-en lamentanzes, spezialmënter da pert de jënt jona, ch'an ne sa nia co fa a se parè ia l' tëmp lunch dô vöies d' na giornada plëna d' laur sfadius. Fata in gran prescia la céna, es-en sforzà a lascè la familia a čiasa, pur ji a chirì val pic devòtimënt da se parè ia la urela lungia. Datrai é-l magari la nezescité ch' se-l damana, mo gonót é-l atres motivaziuns, plö o manco giustificades, o deldüt ma inventades.

La bela foto, fata dô la priüma vera, mostra la familia abinada adüm da sëra te stüa pro mësa, che laora al luminüs dla lüm da petrolio: ater che la uréla lungia!

Ci pinsirz ti gnarà in mënt a chël ch' conscidra l' laur do vöies d' la familia di tëmp passà cun chëla dal dé daincö?

F.P.

Al mone de Badia ne ti éle nia massa pe soch l' gran cunfarun dla dlijia da S. Linert de Badia.

I'ISÉ.

PASCA

*Na gran ligrëza uruns avëi, alleluia.
Maria, no plü tan pité, alleluia.
Al n'é nia plü la scurité. Alleluia.
Mo gran surëdl s' lascia udëi. Alleluia.
Alleluia, alleluia, alleluia.*

*Ol'é pa döt chël to gran mé? Alleluia.
Olà pa crusc y crüdelté? Alleluia.
De gran ligrëza é plëgn to cör. Alleluia,
döt plëgn de vita y d'amur. Alleluia.
Alleluia, alleluia, alleluia.*

*Maria, ch'él pa che s'à dé, Alleluia,
na té ligrëza y liberté? Alleluia.
To fi pur nos é roserì. Alleluia.
Te fossa n'él plü da chirì. Alleluia.
Alleluia, alleluia, alleluia.*

*Da mort, picé s'àl liberé. Alleluia.
Na vita nöia s'àl sägn dé. Alleluia.
Dilàn nos düc mëssun i dì, alleluia,
Ala uma y al fi de Dì. Alleluia.
Alleluia, alleluia, alleluia.*

**Pur la Mëssa novela
de siur Pepi Chizzali**

(da di sö dan üsc de dlijia)

1. Al é sëgn gniü l' gran momënt
y cun la forza dl sacramënt
jéis sëgn a offrì, siur Primiziant,
l' sacrificize plü gran, plü sant.
2. Nos orùn sëgn s'accompagné
tla ciasa de Dî, incér l'altè;
cun os ofrì orunse düc
pur tó spo pert inc' ai gragn frùc.
3. Da nosten colpes, cun umilté,
pordenanza orùn dèr bel perié;
orùn ciantè spo cun ligrëza
dla gloria de Dî la gran altèza.
4. Dles sacres scritöres l'insegna-
[mënt,
orùns tó sö cun cör fidënt;
ales verités dla religiun
cruns cun os di ch'i cherdun.
5. Dan l'ofertorio oruns perié
pur i gragn bojëgns d'lumanité;
che la fede resti sterscia y via
te nusc païsc y incèria.
6. Ch'ara ne sides nia ma sciöche
[na iesta,
ch'an se vist datrai pur fa n'r
[festa,
mo ch'i sun bugn dla pratighé
ince tla vita da vigna dé.
7. Perié oruns spo deboriada
pur düc i proi de nosta valada,
che nusc païsc pòis tres n'avëi,
ch'ai ne restes nia sënza famëi!
8. Pur ch'al aumënts les vocaziuns
dèr bel perié incö oruns,
che i jogn vëighes ite l'ideál
te chësc pür monn tan material.
9. Pur os oruns, Siur Primiziant;
perié y ofrì sö sëgn döt cant,
che podëis da sëgn portè a düc
dla Santa Redenziun i frùc.
10. Col pan y l' vin, frùc dl laur,
ofriuns cun os a nosc Signur
düc nusc fistidi, nosten fadies,
ligrëfies, crusc y maraties.
11. L' bun Gesù che dan süa mort
à dit: Fajed' chësc in mi record,
gnarà spo jö, da os cherdè,
starà pro nos, te süa gran buntè.

12. L' corp de Gesù, ascognü tl pan,
gnaruns spo a tó da osta man;
sarùn insciö tla Comeniu
düc canç unis ch'i s'orun bun.
13. I n'orun nia se desmuntié
Santa Maria inc' de perié;
süa man de uma dessra tigni
tres sura d'os, prou de so Fi.
14. Inc' siur Ojöp, nosc sant ladin,
ch'é stè caplan da S. Martin,
ciara incö jö dessigü cuntënt,
vël se daiderà vigna momënt.
15. Pur slüje spo la gran funziun
se periunse dla benedisciun;
che la grazia de Dî y l'aiüt di
[sanç
vëgnes jö incö sön nos düc canç.

P.B.

Pur la Mëssa novela de siur Pepi Chizzali

Rimes da invié

*Sciöche al è usanza bele zacan,
cun de beles mazes tla man,
gnunse a invié a mëssa novela,
la festa che i sà ai ladins tan bela.*

*Sciöch'ëis dessigü bele aldì,
cun gran ligrëza podunse se dì,
che Pepi, nosc bun frè,
vëgn in S. Pire cunsagrè.*

*Urùn in kört sëgn se cuntè
n pü de val' sön chësc nosc frè,
nasciü a S. Martin, sö Anvi,
tla ciasa dl vësco, sciöche pröm fi.*

*Can ch'al è stè spo n pü maiù
él pié ia a scora cun chi da Jù;
jö S. Martin messâle jì
a s'imparè da lì y da scri.*

*A scora ne jòl dessigü nia ingert
y da imparè ne se fajòl nia èrt,
purchèl ti gnòl defata inmënt
de jì a Pursenù scöch' pic studënt.*

*L'ann 63 piál vël spo ia
y tl Vinzentinum in cumpagnia
de studënc pici y gragn,
passâl prò i libri bëgn 8 agn.*

*Latin, todësch, filosofia,
cunc, greco y geografia,
chësc é n patüc rì da spavënt,
mo vël ne ti à nia pordiù l'ardimënt.*

*Pur palsè fora dales ries materies
gnòl ion a ciasa a passè les feries;
d'isté daidâ spo nosc bun frè
èi ch'al è bun da sié y restlè.*

*Do la matura ch'è jüda dër bun
gnôra da tó la gran dezijiun;
chësta lita é pur tröc n castigo
y da se rumpì l' cé é na pert bëgn al prigo.*

L' primiziant y sü familiars

*Mo Pepi nosc frè s'à fat dër sauri
so pinsir è frém y sigü bel da dì;
Da d'alton fajôle spo l' gran vâre
y jô cuntént tl gran seminare.*

*Dailò pro i püć, mo bugn cumpagns
passâle periàn y studiàn 5 agn;
ala vita da prou s'äl insciö arjigné
y sägn finalmënter gnarâl l' gran dé.*

*Insciö è l' tämp y i agn passà
y inçe nüsc raimli é prèsca rovà.
Da gnì a Pursemù nos se inviun
in la festa de S. Pire al' Ordinaziun.
Ai 4 de iuli tolesse spo dlaurela
da gnì a S. Martin a mëssa novela.*

*Al sarà gran festa pur Badioč y Maroi,
pur düc chi che tègn ciamò sön sü proi;
Al gnarà inçe fat tröpes oraziuns,
ch'al vëgnes do ca indô plü vocaziuns.*

*De do spo orunse n pü s'abiné
pro na buna marëna a s' la cuntè;
laprò gnarâle inç sonè y ciante
y düc sla goderà de n té bel dé.*

P.B.

Dui prîsc - Döes mosöres!

M.A.

Dan cotâgn d'agn bele éra suzedüda chësta storia y al me vëgn imént, che an pôis la vire y osservé tres indò danü pro tröpa jént.

Sanbëgn, che l' significat de chësta storia s'é bele virifiché tröp plü dadì, tan di che al é jént sön chësc monn, arati iö.

An disc y scri y scraia aldédaincö, che l' monn é gnu atramënter, che döt cant é mudé: la jént, i tiers, l' tämp, l' vire; döt cant mefo.

Au, n'ast pa rî! Ci che se müda veramënter n gröm de iadi a l'ann, chël é mefo la „moda”, chëra bëgn se müda gunót y i maiùs maç i salta bel atira dô.

Mo zënza resta l' monn mâ feter sciöch' al é dagnora sté. Al se brodora y se roda bëgn dér dassénn y dér debota, mo chël àl dagnora fat da can che al é. Cun chi vedli scià dér da zacàn poduns zënza'ater inc' ciampó aldédaincö dì: "Nia da nü sot l' sorëdl".

L'amur, l' sënn, l'anvidia y sciöche chësc patûc, bun o stlet, à döt inom, é sëgn avisa sciöche laóta dan duimile agn.

Ci che un aprija, é l'ater co desprija; ci che un sciüra demez, él l'ater che coi sö; ci che un arata pur or, él l'ater che i dà de n pè, y inscio inant.

L' monn à dagnora valüté, metü sö prisc y mosöres, mo ch'al side pa gnu plü sciché, chël ne pôn pa dér dì. De val vers àn pordü aldédaincö vigni dërtä mosöra.

Inscio éra mefo inc' stada te chël pice païsc de S. Vi y plü avisa cun la jént dl lüch de Iaco da Nanterfopes.

S. Vi é n té pice païsc, nia dér dalunc dala gran strada, che taia les Alpes y impò tan dainciarà, che an n'alda nia plü l' gran rumù di auti y dles industries, n païsc nia da plan dl döt, mo gnanca èrt, ponü ite te

de bì prà, che vëgn stlüc ite da n gran bosch scür vërt y a döt l' païsc i fej corona na gherlanda de crêp, che mostra al cil cun söes pizes y pëta söes ambries lungen da d' altonn cina jó dan l' païsc. D'invèr cun la nëi toli l' curù dl cil y mä na té picia vëta luminosa i destaca dal brüm dl firmamënt.

Da bur tämp se mostri scûrs y da fa spavënt y l' vënt che bat lassura, stracia incérch les neores sciöche pezes de lin frades.

La jént da S. Vi vir in gran pert dai tiers, dal ciampopré y dal bosch, mo i ultimi agn, dô ch'al é gnu fat na bela strada, s'à incé i furesti intopé adalerch y al i sà bel, dea ch'al ne n vëgn vign'ann de plü.

D'isté é S. Vi l' païsc di ciüf. Vigni finestra y vigni sorà é plëgn de ciüf cöci, ghëi y de vigni ater curù y les patrunes de ciasa fej a striit pur i fa concurënz a les atres. Tan bì ch'ai se tol fora düc chi ciüf sön chi sorasc de lersc o de peciò depenç a scürcöce o a ross dal sorëdl. L' plü bel patûc vëgn bëgn dala natüra, sc'ara ne vëgn ajiada dala man dla jént.

Iaco da Naterfopes é incé n té paur, cotàn de paur, da S. Vi. Süa ciasa é bel defrunt dla dlijia y Iaco, can ch'al lovâ da doman adora y dauri la finestra, udôl impröma de döt l' ora de ciamparin. Spo i ciarâl al ial de ciamparin y dô ch'al é ôt, savôl feter avisa da di, ci tämp ch'al gnô. Da so pere âl bele imparé chësc y al ne suzedô nia gunót, ch'al se falass.

"Studié é bëgn dërt", dijòl plü gunót, "mo ciampó plü vël l'esperiëenza".

Iaco da Nanterfopes é bel scialdi it pur i agn, chël ó dì, cotàn sö pur i sessanta, mo al ne i mostrâ dì ne nia chi agn, ch'al portâ, scebëgn che söa vita é stada plëna de fistidi y de laur.

Sura les orëdles ia metô i čiavéis bëgn man da gni da broja dassénn.

"Chësc é l' sëgn, ch'al vëgn l'altoun tla vita", dijôl datrai, mo i atri čiavéis à čiamo l' bel curù dl furment madü y jì jól incè čiamó bel rudunt, che tröc jogn ess albü gauja dl'invidié. Al è na gran porsona, cun sciables lerges y n spiné, dì ch'an dij, sciöche n üsc d'ara. A udëi söes mans, essun prësc messé se tumëi da vël, mo chël n'an sigü nia bria, dea che Iaco da Nanterfopes ne i à mai fat n mal a valgûgn, naóta aposto bëgn dér desigü ne nia. Al à na čiarradöra da sauri y fajô tres n pù la grigna de s' la ri. Denant co di val, punsâl dagnora n pù sura y can che ara se tratâ de val de important, sa-vôl incè de alzé la usc y spo êl incè bun da mëte a scuté stöes de jënt.

Valgûgn agn êl jü a studié y al n'ê pa gnanca tan ciampàna col studié, mo spo è tomé so fré plü vedl tla gran vera y sön chëra se n'êl gnü a čiasa y à suratut l' laur de so fré söl bel gran lüch da paur. Sanbëgn ch'al è ciamicò tröp jonn, mo deburiada con l' pere s'âl metü pro, ch'ara jô dér bun. Al gnô tres plü gran y gaiert y so pere i lasciâ defata manajé l'aminstraziun dl lüch.

Döt à orü ester insciö y plütart dijôl pa gunót a sù compagns pro n bun gote de vin t'ustaria: "Ara ne me möia nia, ch'i sun deventé paur, mo i ess pa incè albü la vëia de fa l' degàn dla bachëta".

Lois, so vijin minâ sön chëra: "T'es deventé n paur sciöch'al toca, mo sce te foss insciö sëgn n té böta de n degàn, fossun čiamó plü capazi cun te".

Iaco respognô sön chëra: "Chilò él sté n n'ater che à dit söa ultima parora y ci che chël dij y fej, é döt dërt, mi bun Lois. Iö sun ci ch'i sun y tö incè y nos dui se gnu y döt va bun. Mo, Lois, sce tö foss insciö deventé vësco, me lasciassi trà fora dla fede".

Spo messâi trami dui s'la ri, che döt graciâ y ai stlujô insciö sù baià cun val matada y döt è indò bun.

La fomena de Iaco da Nanterfopes à inom Marta y è la fia dl'usti dla Posta da S. Vi. Trata sò col laur, savôra so laur indertöra y fajôra so laur cun ortü y forza, da doman čina da séra tert, zénza bëgn dì se lamenté y se baudié. Ara è plülera cörtä de parcora y plü ingert de döt âra, sce jënt se stritâ y baiâ mal di atri. Sùa maiù virtù è desigü söa gran ospitalité. Sciöche fia de n ustì éra bëgn incè magari ausada da tó sò la jënt cun eleganz y la buna löna, y da mangé scé i cunsëntira pa assà a dùc chi che ruvâ te söa čiasa.

Coi mituns, ara à dui mituns y doös mitans, éra plülera plü sceria co so om Iaco.

L' möt plü vedl à incè metü man de studié, sciöche so pere y incè vël l'â spo dada sö sciöche so pere, mo nia pur fa inant l' paur, mo al à metü man de se dé jö col sport di schi, gnô tres plü bun y cunesciü, jö da na gara a l'atra y tirâ pestè y copies de vigni sort de métal. Alfred âl inom y à apëna vintycin aisciödes söl spiné, y d'invér y incè d'isté è te vigni plata so inom.

Tl païsc l'udôn püch, mo jogn y jones l'aratâ sciöche n idolo.

Tone, so fré plü jonn, à fat la scora di paurs a Dietenhoam y laurâ l' lüch cun so pere y bëgn dötes les jones da S. Vi se destirâ y se storjô l' col dô Tone, che à incè bele vinty-trëi agn, mo vël ne mostrâ pa ciamicò degüna prescia, y rajun ch'al â. Al è oramai čiamó plü gran y sterch co so pere. L' maiù interess mostrâl pro l' laur, l' čianté y la musiga.

De Iaco, l' patrun da Nanterfopes, él čiamó val da di. Vint agn alalungia âl fat l'ombolt y sot a so guern él gnü fat sö la scora nöia, cin strades che cundüsc čiamó aldédaincö ai paurs plü dalunc dl païsc. Te chël tëmp él incè gnü metü na bela y gran

Chor da S. Martin cun Lipo Verginer 1915

cundüta dl'ega tl' païsc, i ultimi agn, ch'al è ombolt, âl inçe lascé mëte na bela luminaziun. I paurs y inçe chi che laora coi furesti, è gnüs daidà de vigni vers. L' païsc s'ê veramënter descedé y mudé materialmënter y culturalmënter.

Can che al â rovè n té laur pur l' bëgn dla popolaziun, abinâl Iaco sü omi de Comun y sü acunsiadùs jö dala Posta y pro na té picia marëna y n bun gote de vin i dijòl dilàn, y al gnô atira bel indò baié de n'nater laur important. La marëna i paiâl pa dagnora fora de so tacuìn. Tla plata spo ne manciâl mai l' dilàn dl' ombolt a döta la popolaziun.

Tröc tl' païsc se damanâ čiamó dô da tröc agn: "Co âl pa sciafié da fa dôt cant chël gran laur te vint agn"? Mo mâ l'ombolt y magari so secréter savô düt c iadi ch'al â fat pro l'autorité y tan gunót ch'al â messé se storje pur petlé y petlé da nü.

L' patrun da Nanterfopes se fej

sëgn čiamó chësta domanda, sëgn ch'al n'é nia plü ombolt.

Al é vëi, tröc amisc lâ daidé y al é inçe vëi, che valgûgn nemisc â porté pro, che i laurs vëgnes faç indér-töra.

Döt â porté pro, che Iaco da Nanterfopes è respeté dala gran pert dla popolaziun da S. Vi y bëgn düt messâ reconësse, ch'al â fat döt zënza se n'aprofité.

Düt chi iadi ch'al messâ fa, âl fat debann, dötes chères müses y calunies, ch'al s'â ciafé, âl toçé ia zënza i trà dant a valgûgn valch. An mëss dì, che cun sü nemisc fajôl čiamó plü bel che coi amisc.

Una dles maiùs forzes, che al â a disposiziun, è chëra, che al se gnôtan cun les autres autorités dl païsc.

L' prôu dl païsc è inçe bel tröc agn ailò. Te chël tämp él inçe gnü lauré tröp pro la dlijia. Al i urô desigû bun ala jënt. Al se porvâ de vigni vers de insigné la jënt. Sanbëgn ch'al mes-

sâ inè datrai mëte la medejina sön val plaia y nia dlungia la plata, spo dôl bëgn ca n pù de scraiamënt, mo la plaia vari plan, plan.

L' curat â l' viz de baié su, magari inè can che al è te n locàl de ustaria. Insciö è düc che gnô a l' savëi, ci ch'al se punsâ.

Indò êl jü n dé dô marëna sö dala Posta a se bëire l' café. Bel su se sëntâl jö dô na mësa y, plëgn de pin-siers sciöch'al è gunót, ne metôl nia averda, ch'al è ciámó l' pech pro n n'atra mësa.

Bel da su se dijòl l' curat : "N'es-sun pö cater o cinch de tài sciöche l'ombolt, spo jisséra bëgn".

"No ,no, siur curat", se lasciâ sëgn l' pech adintëne, "al ó pa bëgn inè ester n pech. Olà tolesses pa zënza l' pan da vigni dé? Ailò pudesses pa bëgn perié : Dàsse incö l' pan da vigni dé. Ailò fossi curiüs, olà ch'al gniss adalerch. Siur curat, cun chi da S. Vì pudéis pa bëgn ester cun-tënt. Al n'é de vigni curù, bel sciöch'i urëis".

L' curat sâ feter spordü ad'aldi ch'al n'ê nia su. "Chël àst rajun, pech", respognôle, "variété fesc ape-tit y l' laur ne va insciö nia fora".

Tröc agn è Iaco da Nanterfopes inè sté acunsiadù dl curat y te chël tèmp àl daidé pro cun dötes söes forzes a mëte da jì electricisc les ciampanes, depénje la dlijia y la restau-ré y spo inè inultima mëte l' scialdé te dlijia y te calonia.

L' païsc da S. Vì è gnü te püch tèmp mudé da pè insö. La maiù pert è chësc suzedù tl tèmp, olà che l' paür da Nanterfopes portâ les maiùs responsabilitês dl païsc sön söes scia-bles.

La maiù sodisfaziun pur Iaco da Nanterfopes èle de udëi n laur fat indertöra. D'autres reconoscënzes n'âl mai odiù y ne s'essel pa gnanca ghiré.

* * *

Alfred, l' fi plü vedl de Iaco da Nanterfopes è desigü n stagno jonn y

inè n dër jonn. Al è veramënter l'i-dolo de tan de jënt jona tl païsc, de-fora dl païsc y inè tl gran monn. So ortù, so savëi y so coraje da jì coi schi l'â fat cunesciü y aprijé lunc y lerch.

D'invèr èle impegné söles plü ries pistes dles Alpes y çinamai dl'Ameri-ca. D'isté l'udòn söles munts plü al-tes da dlacia y da nëi sön sü schi pur se tignì in forma. A ciasa l'udòn bëgn mâ dainré n iade, insciö da Pa-sca, a mez isté pur valgûgn dis y da Gnisant pur n pér de edemes.

Tles gares êl gunót l' pröm o al-manco ti pröms posté. Chi da ciasa n'â nia decuntra a so ert, mo ch'ai ess desmostré chël gran entusiasm, ne pôn pa gnanca dì.

Bel da valgûnes edemes gnôl scrit prësc te vigni plata dles gran olim-piades da d'invèr, che dô gnì tignides corasö insom l'Europa, olà che l' so-rëdl n'ô nia jì a durmi d'isté y stënta da lovè d'invèr. Düc chi gran sport-leri s'arjignâ ca, pôn dì, dé y nöt.

Alfred è bel dì da ciasa demez y scriô bindicé, che döt jì bun y ch'al â gran speranza a n bel pocâl y inè a na medaia d'or o almanco d'arjënt. Les olimpiades è gnüdes y les gares â metü man. De chi che â n radio, n'êl tröc che stô ores dlungia a scuté y scuté y baié da sciché y stomé. Dla jënt vedla n'êl bëgn inè valgûgn che ciugnâ l' cé y dijò : "Ah, maë".

Chi da Nanterfopes n'â ciámó de-gun radio y an i aldi baiàn scialdi püch dles olimpiades. No ch'ai foss stâ decuntra, mo ai ne se scialdâ pa-gnanca tan de chères gares tan da-lunc.

La uma de Alfred udòn chi dis plü gunót te dlijia, mo ci che ara periâ, n'ê nia che so Alfred gniss cun n brac de medaies d'or y d'arjënt y cun tan de pocâi, mo ch'al gniss pross y sann indò a ciasa. Chël i stô plü a cör.

Y tratàñ che ara i dijò chisc sü pin-siers a so om n dé ch'ai è bi susc te

stöa, saltel adalerch l'ombolt nü cun so secretèr, dour sö l'usc de stüa zenza tlocoré, che i patrun de čiasa s'âmâ dé na dërtä spurdüda.

La patruna de Nanterfopes lê sö y damana cun la usc che i tromorâ : "Ci mai él suzedü? Verdl o él suzedü val atra desgrazia? I él suzedü val a chël Alfred?"

L'ombolt i vëgn ca purmez, i drüca la man, imprüma a vëra y spo a so om Iaco y disc : "I sun plëgn de ligrëza, chël me cunesceis bëgn sura. Nia de mal, nia de mal, dër desigü ne nia, mo val de bel y de gran él suzedü. Osc müt Alfred i à fat dër n gran onur y la plü bela ligrëza al païsc da S. Vi. Al é sté l' plü snel tles gares di schi dles olimpiades. Al vëgn pa cun na medaia d'or. Te ot dis él chilò. I sun gnüs adalerch pur se fa les cungratulaziuns. Osc fi é l' gran onur y la gran ligrëza dl païsc da S. Vi".

Iaco da Nanterfopes, che ê impröma ince n pü spurdü, lê sö bel plan, plan, y disc : "Dilàn dla notizia, siur ombolt. I sun bëgn inç iö cuntënt, che döt chësc é jü bun, mo che chësta notizia me fej pa dër čialt o dër frëit, chël ne pôi pa gnanca di. Plü cuntënt sunsi, che Alfred ne s'à nia fat mé y ch'al vëgn indò bel sann a čiasa, catö, Marta"!

Cun chëstes parores s'ojöl ia cuntra söa fomena y dijô inant : "Va a tó n pü de cioce y n bun gote de vin a l'ombolt y so secretèr".

Chi dui omi de Comun inviâl da se sënté. Ince l' paür instëss se sëntâjö pro vëi dô mësa. Tratàn che l'ombolt cuntâ, sciöche al â aldi tl radio la notizia dla medaia d'or de Alfred, gnô Marta adalerch cun na gran brëia de cioce y na botsa de vin y trëi goti.

Ai se fajô les vives y spo dô che l'ombolt s'â tut na bela sona de cioce y â boiü te n iade mez n gote de vin y â tossi n pér de iadi, sciöche al alda da fa dan n discurs, dijôle :

"Iaco y Marta da Nanterfopes, Osc Alfred s'â fat a nos düc canç na gran ligrëza. Na medaia d'or pro les olimpiades, chël é val de gran y val che ne n'é mai čiamó sté chilò S. Vi.

Chësta cossa portarà n gröm de furesti te nosc païsc y te nostra valada, purchël à l' Cunsëi de Comun da S. Vi fat fora y delibré de i scinché a Alfred duimile metri de grund, ch'al pôi se fa sö na bela gran čiasi. Dük i cunsiadüs, dal pröm čina a l'ultimo, à sotscrit la delibera".

L' secretèr batô les mans y minâ : "Al é vëi, al è vëi, al à rajun y Alfred s'l mirità pa ince".

L'ombolt rump ia so baié y disc inant cun usc čiamó plü sterscia : "Te sis dis rüvel Alfred a čiasi y l' Cunsëi de Comun à delibré d' l tö sö cun gran festa. Al gnarà fat gherlandes, soné la musiga y gnarà inscioi acumpagné trionfalmënter tl païsc. Chësta sarà na gran festa y ligrëza pur l' païsc da S. Vi".

Marta y Iaco čiarâ madér danjö tratàn chësc discurs dl'ombolt jonn. Chësc i fajô de morvëia a l'ombolt y so secretèr y l'ombolt damana : "N' éis inç os na dërtä ligrëza"?

Iaco alza spo l' čé y disc : "Al é bëgn dërt y i vëighi osta buna orenté, mo döt chësc ne me fesc no čialt no frëit. Cuntënt sunsi mâ, che Alfred vëgn indò pross y sann a čiasi".

Marta : "Chël àst rajun, Iaco, chël àst rajun"!

L'ombolt capi bëgn, ch'al fajô damì da baié de val' d'ater y inscioi gnôl discuté de chësc y de chël ater, mo nia ne tirâ dër.

Dô n pér de goti de vin, che ai s'â boiü chi dui omi de Comun, lovâi sö y se n jô, mo sön üsc de stüa s'ójel čiamó l'ombolt y disc : "I ciafeis pa bëgn l'invit ala festa. Adio".

* * *

Tratàn chi sis dis, che Alfred dô rovè adalerch, gnôl tl païsc da S. Vi y tles bachëtes dlungia mâ baié de Alfred y dla festa, ch'an é pur i fa.

Chi de Rü da Rina
da zacàn.

Tla familia de Nanterfopes jô la vita inant sciöche dagnora, magari n pü plü chit êl gnü. Spezialmënter Tone, l' fré de Alfred, scutâ plü co zënza. Vël stô a ciasa a lauré y scintiné y degügn ne se muiô purchël y a so fré, che gnô al plü, al plü, datrai n pü a ciasa a santoré, i gnôl fat na festa sciöche an primiziant. Insciö la punsâ inc n pü l' pere y la uma, mo degügn ne l' dijô fora.

Dl'ater vers ài pa impò indò ligrëza, che un de súa familia gnô tan onoré.

L' dé denant ch'al gniss Alfred, udôn jogn y jones dl sportclub fajòn gherlandes y tacàn sö bandires sö pur les ciases y placàc de vigni curù y grandëza.

Mëda Trina, che portâ la posta sön Villa de sura, ciugnâ madér l' cé y y dijô da d'alt : "Ah, maç, ai fesc propri sciöche an primiziant".

Sön plaza stôl l' ustì y l' Sotrù a ciaré pro. L' Sotrù è n muradù y al à bele aldi, che Alfred da Nanterfo per ciafâ dal Comun grund pur fa sö na ciasa. Al dijô a l'ustì : "Tö, ustì,

iö m' la vëighi bel indò fora, che sön chësta sàltel indò fora laur pur me".

L'usti minâ sön chëra: "Cina che nos ên jogn, jôra mefo chidlada dé y nöt, sëgn se devertësci mefo cun chëstes brëies de schi".

L' Sotrù: "I jôn bëgn inçé nos datrai coi schi laóta. Te recórdeste ciámó"?

L'usti: "Ah, chëra ê laóta bëgn n pü da rì. Sciöche i desfajòn les sis al vijin pur ciafé les speltes da fa i schi. Cun n pér d'agüs gnòl spo imbruncë sö du corans pur jì it coi ćialzà y i schi ê faç. Jì jôra y jöpert él vigni pera che brodora. Söpert mëssi mâ inçé ciámó aldédaincö gnì traç chi dai schi y jöpert jônse bëgn inçé nos sciöche l' tunder".

L' Sotrù: "Vëi élé".

L'Usti: "Oh, mo indomàn saràl spo chësta gran festa a Alfred da Nanterfopes. Al é mefo impò mi fiòc. Iö sun capaze impara y val sàltel inçé fora pur l'usti. La marëna, o la cëna, o sciöch'an i disc, vëgn dada ia da me. Sàste, ch'al s'abina pa adöm sö pur setanta porsones. Iö cun mia familia, la familia da Nanterfopes, che foss tan co mi parenté, spo l'ombolt y sü acunsiadùs, i maestri, l' curat, chi dl sportclub, n pér de té autorités da Balsan, y či ch'i sà inçé l' vedl maester y ombolt da zacàn.

Che l' Comun i dà tan de grund a chël Alfred pur süa medaia d'or, chël ne sunsi iö nia dër intenü; chël da Nanterfopes à bëgn instëss tera assà, oressun dì. Ai ó mefo fa dô a d'atri, olà ch'ai à de té campiuns".

L' Sotrù: "Fa ne pòst nia. Ai à chi aç".

Insciö éra mefo, che na pert dla popolaziun è decuntra, an n'atra pert i n'él indò anfat y nanter la jënt jona êl gran ligrëza.

Döes de té fomenes jones, che ess trames döes n iade albü dër ligrëza cun Alfred, mo ne s'lâ nia ciafé, é n dé jüdes te butëga a cumpré ite y

söl iade da ji a ćiasa, minâres ch'al foss gnü l' momënt, ch'ares pudô la-scé fora süa invidia y süa vendëta cuntra Alfred da Nanterfopes.

Scialdi da d'alt dij üna a l'atra: "Ast aldi de chël Alfred? Ne dessel pa maridé na protestanta?".

L'atra: "Ah, ehee, chël àn bele inçé podü li tles plates. An ne sà nia, sc'al é na protestanta o sc'ara ne crëi nët nia".

La prüma: "Y an tal i vëgnel fat festa y scinché grund. Spo ciafunz bëgn de dërta jënt te nosc païsc".

L'atra: "Döt l' païsc baia de chël feter Alfred. Sanbëgn che vëra l'arà baié sö y i salta dlunch dô. Al é mefo inçé na té mata di schi".

La pröma: "Vël n'é pa nët nia damì. A udëi, èi che so or y söes copes i jò".

L'atra: "Iö sun bëgn cuntënta, ch'i m'à intopé d'l lascé adora assà".

La pröma: "Iö inçé. Dodé se pôl, àé, dodé se pôl, y ciámó n iade dodé".

Cun chël sënn y chël füch adoss baiâres insciö, öna plü da d'alt che l'atra, che an ess podü les aldi da lunc. Y ares ne se n'â nia intenü, che sön chël banch ia dô chël lëgn èle l' curat y l' vedl maester Iachin, l'ombolt da zacàn, y ai â podü aldi döt cant.

Te n iade lëi sö trami dui y stà bi runduné dan chères döes ères dala ria lëinga, che s'â tan spordü, che ares stô ailò incantades sciöche laóta la fomena de Lot, can che ara è de ventada na statua de sé.

Iachin i ciarà fit a chères döes stlafes y cun usc sigüda, mo zënza scraié, i dijel: "Ah, insciö sëis os? N'ëis zënza nia da fa che scraié fora jënt a na té moda y spiculé dô a jënt y fa les spies a jënt, che se prô sön chësc monn y s'astila cotàn damì che os, ch'i ne savëis ci fa döt l' dé co sté fora pur chëstes plazes y chisc trus y orëi scoé dan la porta di atri, scebëgn che dan la osta él tan da scich, ch'i ne podëis apëna

plü ite. Chësc ó dì, mët sotysura jënt y fa ri sanch. Dodé se podëis pa bëgn mâm os čina sö dales stères. Lascede jënt in pesc, can che ai se vëgn y laora y se prô. N'ài nia rajun, siur curat? Iö sun vedl y i à esperiënza dla vita. Chël mëssi di, che l' plü bel élè, sce jënt se vëgn y s'ô bun y l' plü burt me sàl a me, sce al n'é de chi o de chères, che rump l'amur cun les calunies y les ries müses y l'invidia. N'él nia vëi, siur curat”?

L' curat: ”Berba Iachin, i ëis completaménter rajun. L' cristianesimo se mostra pa tl'amur y tl s'urëi bun y no tl'anvidia y tl sënn y tl calunié y tl mené vera y tl baié mal de jënt y tl mët i atri sotysura. ”Oress bun, àl dit l' Signur, sciöche iö s'à urü bun. Inèc vël i urô plü bun a valch plü co a d'atri. Aé, chësc stal scrit tla s. scritüra. Al à inèc dit Chëlbel-di al popol d'Israel, che urô bëgn ester tan n bun popol: ”Chësc popol m'onorëia coi slef, mo so cör é dalunc da me”.

”Ah, i vëighi, dijòl l' prôu ciarâda na pert ia, ”ch'i à ciamò trôp da insigne y perdiché. Jënt che desdrûsc l'amur, desdrûsc la fede. I sun bëgn ciamó dalunc dala dërta fede”.

Spo s'ojòl indò cuntra chères döes ères y dijò: ”Les ries müses fesc plü mé co les spades plü taiëntes. Mo sanbëgn, gunót, dër gunót é inc la gran ignoranza la gauja. Al n'é nia dërt da fa fosc i atri, sce an é instësc tan fosc. Al n'é desigü nia dërt da i sciuré paltàn adoss ai atri, purchël che an é instësc plëgns de paltàn.

L' Signur à dit: ”No iudichede y ne saréis nia iudicà”.

Iachin, l' vedl ombolt minâ sön chëra: ”I ëis rajun, plëna rajun, siur curat, y iö à ciamò val da i dì a chëstes döes ères: ”Y spo n'él nia vëi, che dët l' païsc baia mal de Alfred y söa cristiana. Trami dui vëgni respectà. Y sc'i minëis che os döes y magari ciamó valch laprò, sides bele dët l' païsc, spo se falëis dassënn. Y

sëgn jissun y tignide osta ria müsa bel stlüta, scenó fajarài iö, ch'i scutëis”.

Chères döes ères ê insciö n iade rovades te ténora. Tratàn che chi dui ëi baiâ ailò, tignires jö l' cé y somiâ a dui galuc traç fora d'ega. Spo s'un jôres, öna ia y l'atra ca, bëgn dlun pitàn, mo plü dal sënn co ater.

Resté zruch élè l' vedl maester Iachin y l' curat.

Iachin minâ col tëmp: ”Al é bëgn ora, ch'al ti vëgn prësc mazé pro la ria müsa ales stlafes dl païsc. Ares é la fontana de tan de màis y descordies”.

”Chël ëis dët rajun”, respognô l' curat, ”mo sëgn mëssi ji. A s'udëi indomàn pro la festa”.

Iachin: ”A s'udëi, siur curat. I arà inèc ciamó te chë ocajiun val' da di”.

Insciö se lasciài un y l'ater. L' curat se dijò bel su, mo scialdi da d'alt: ”N'essun pö cater o cinch de tài sciöche Iachin, spo jisséra bëgn”.

* * *

Insciö passâ inèc chël dé. L' païsc è infurnì de gherlandes y bandires y dët è arjigné pur tò ite soleneménter Alfred da Nanterfopes, che gnô adalerch cun na medaia d'or y valgûgn pocài. Prësc dët l' monn cunesciö so inom y inèc l' païsc da S. Vî è gnü cunesciü te n iade.

L'ater dé, incér les trëi domisdé dôl ester la festa.

Bel defata dô marëna udôn jënt che rodâ fora pur chës plazes. Püch dan les trëi s'êl abiné adöm n gran grôm de jënt dl païsc y da defora decà. La musiga marciâ adalerch, spo i jizeri cun söes beles plômes blançes, les autorités dl païsc s'à inèc bele metü sö, chi dl sport cun na dërta si de schi, fajô spalir y dët è arjigné pur l' gran momënt.

Ai n'â pa gnanca bria d'aspeté di, ch'an udô na ligna d'auti che se muiô plan, plan, adalerch, čina ch'ara è rovada sön plaza dl païsc, olà che chë fola de jënt aspetâ.

Scolari da Rina dl 1921

I auti stô chić y te un de chi ultimi êl Alfred cun cater de sü compagns. Ai gnô fora d'auto y te chël êl la musiga che lasciâ aldi n bel marsc, y spo â l'ombolt tut la parora pur saludé Alfred, chël fi dl païsc da S. Vi, che â porté tan de unur al païsc y a döta la bachëta.

Cun n n'ater bel marsc dla musiga gnôl spo accompagné dales autorités, dal sportclub y da l'atra jént ia da la Posta. Te chël gran sôl d'ustaria êl bel döt arjigné ca pur zirca otanta porsones.

Dô l'usanza gnôl impröma boiü l' aperitif y spo êl düc chi invià che se sentâ jö, vignun a so post destiné. A man ciampa de Alfred la familia de Nanterfopes, a man dérta la cristiana de Alfred, l'ombolt jonn y Iachin, l'ombolt da zacàn, l' curat, l' capofraziun y insciö inant i omi de Ccomun, chi dl sport, la musiga y de frunt da Alfred les autorités dla pro-

vinzia y i atri sportleri, che ê gnüs invià.

Al gnô spo porté sö na scëmpla, mo buna cëna.

Düc mostrâ la buna löna y al ê na gran cunteja. Sanbëgn che inçé l' vin â porté pro a moscedé sö n pü l' sanch.

I plü chić de düc canç ê chi dla familia da Nanterfopes. Iaco, l' patrun, dijô dér püch y insciö inçé i atri. Nia ch'ai n'ess nia inç vëi albù ligrëza cun Alfred, mo no propi da fa atramenter co zënza, can ch'al gnô a ciasa.

Can che düc â n pü ruvé de mangé, metoi man cun i discurs. Impröma l'ombolt jonn, spo les autorités dla provinzia y dl sport. Düc chisc â les plü beles parores pur Alfred y süa bravüra tl sport y ci unur ch'al i â fat al païsc y ala valada. Chël sôl plëgn de jént ne lasciâ gnanca plü da bate les mans, cina che l'ombolt

jonn lovâ indò sö y ót cuntra Alfred y cun n bel pocàl tles mans dijòl: "Alfred, pur töa bravüra tl sport y l'onur che t'i às fat a nosc païsc y a nosta valada te surandài, a inom mi y dl Cunsëi de Comun, chësc pocàl y i te diji laprò ciámó, che l' Cunsëi de Comun à fat fora de te scinché duimile metri de grund, che te pòis te fa sö na ciasa".

Al alzâ spo l' gote y dijò: "Vives Alfred, vives"! Dùc i invià sòn chëra ciántâ "Hoch soll er leben".

Mo te n iade êl gnü chit. L' curat, che è senté dlungia l' vedl ombolt Iachin, à batù col mane dl caziù te n gote, spo ne lovâl nia vël sö pur di val parores, mo l' vedl ombolt Iachin.

Al è gnü n chit te chël sôl, ch'an ess aldi na moscia joràn. L' vedl Iachin messâ n pü tussi, mo spo dijòl cun usc scialdi sterscia: "Alfred da Nanterfopes, iò sun l' plü vedl chilò te chësc sôl y purchël me dàst bëgn pro, ch'i diji inc iò val parores. Inc iò à dér ligrëza cun te insnöt y i te cunsënti de cör la medaia d'or, che t'as ciafé tles olimpiades y dùc i pocài, che t'as ciafé laprò y la festa che t'é gnüda fata dal païsc y l' grund che l' Comun t'à dé. De cör te cunsënti düt cant, ciudi ch'i sà, che te t'as veramënter porvé y t'as impò ciámó mantigni l'amur a to païsc y a túa jënt.

Mo, Alfred, no te n'avëi purmal, sc'i mëss ciámó dì, ch'al vëgn fat dui prisc y al vëgn tut döes mosöres".

L' vedl Iachin alza ciámó la usc y disc inant: "Alfred y os dùc chilò te chësc sôl, ciaredo mo ia a man ciampa, olà che al è senté l' pere de Alfred, Iaco da Nanterfopes. Tan tröc agn, vint agn, da dì plü avisa, él sté chilò a S. Vi ombolt y èi che al n'à döt fat pur nosc païsc, dùc l' savunse: la scora, l'ega, tan de strades, la luminazion, mà pur nominé valgünes de sües operes. Pùc de nos à na idea, tan de iadi ch'al à fat a

sües spëises pur l' bëgn dl païsc y pur daidé fora tan de jënt y publikamënter n'él ciámó sté degûgn che i à dit n dilàn a Iaco da Nanterfopes, che al se miritass ciámó plü na gran medaia d'or y ciámó plü pocài che so müt Alfred.

Sanbhëgn che al è dërt, sc'al vëgn premié chisc jogn, che davagna les beles gares, mo al foss ciámó plü dërt, sce les autorités, granes y piceres, se recordass incè n iade o l' ater da premié chères porsones, chères umes, chi peri de familia, chi omboltc, chi pròi, chi maestri, che pur desénies de agn fej y fajò so dover bel chitamënter y bel chitamënter laora pur l' bëgn dl païsc.

Chësc urôi n iade dì, ciudi ch'i mi-ni d'avëi rajun y i uress incè n iade, che les gran autorités dl Stato y dla Dlijia aldiss incè n iade la virité".

L' chit te chël sôl è ciámó gnü plü gran. An ess prësc aldi l' sanch che rogorô plü debota tles avënes de dùc chi che à scuté pro ales parores dl vedl maester Iachin. Vigni momënt de chël chit gnô plü pesoch y jënt ne s'infidâ apëna plü da trà l' flé. Un se ciarâ a l'ater pur aspeté magari l' momënt che zacài lasciass aldi sôa usc.

Spo lê sö Alfred in pè, al i ciara a so pere, a sôa uma, a so fré y a sôes surùs y spo a dùc canç y cun usc sigüda dijel: "A dùc, dales autorités ciña al plü pice, i diji de cör dilàna bela festa, che m'é gnüda fata. I n'ess mai miné val' de té y i ne m'là pa gnanca miritada.

Siur ombolt y os, omi de Comun, bel dilàna de döt cant, dles beles y sintides parores, ch m'é gnüdes dites y spezialmënter dl grund ch'i m'ëis scinché, mo chël mëssi se di, che chël grund n'ói iò nia me tignì.

Les parores che m'é judes plü a cör y che à toché de plü la virité y la realté, é chères de berba maester Iachin. Purchël i dài indò zruch l'

grund al Comun sot ala condiziun, che al vègnes fat lassura na ciasa pur i vedli y i arbandonà. Os düc canè chilò èis aldì!

Iö à bëgn scioldi assà pur me cumpré n grund y me fa sö na ciasa. Tan tröp m'ài bëgn davagné da jì coi schi".

Spo fesc Alfred valch, che düc stô mâ a ciaré ca. Al se tol jö la medaia d'or, ch'al portâ cer l' col y disc : "Pere, chësta medaia d'or s'ëis os davagné cënt iadi de plü co iö. I s'la dà a os. Präi tan bel, toléla".

Cun chëstes parores ti la mëtel su-

ra l' cé jö a so pere Iaco da Nanterfopes.

Al disc inant : "Ciamó val' ài da dì. Cun chësc lasci iö l' sport, ciudi che aldédaincö à l' sport purdù so signifikat. Chël sài iö plü co os düc canè.

Cun chësc ài inc iö imparé da mosoré i prisc cun les dërtes mosöres. Dilàn a düc canè".

Cun chëstes parores se sëntâl y i tocâ la man a so pere.

L' curat, che messâ dagnora dì da d'alt ci ch'al punsâ dijò : "N'essun pö cater o cinch de tài, spo jissera"!

Fanes da zacan

Ciantia di famëis de Fanes.

(tut fora da "Fanes da zacan" de A.M.)

Famëi :

*Famëis de Fanes, al é da loé,
lascede les ücès, al vëgn sëgn la dé.
Ciaredé ai crëp, ai ciafa corù,
al vëgn luminùs, al vëgn tres maiù.*

*Famëis de Fanes, a düc le bun dé!
Tles mans de nosc Dio mëtunse le dé.
Le bel y bor tomp al dess comané.
Con düc nüsc armonc nos stun sot a te.*

*Gran iai y galedri y d'atri vici
con so bel cianté ai ó bëgn se dì,
ch'al é da loè y lascé da dormì,
ch'al é da perié, da ciaré sö a ci.*

*La bela gherlanda de crëp entoronn,
ai vëgn luminés, al vëgn sòn le monn
endò en dé nö con döt so laur
y dà ai famëis de Fanes l'onur.*

*La löna, les stères, ai mëss desmarì
al gran luminùs, co s'alza al ci,
entonj les gran muts a blanch y a grisc,
deponj spo a checio i crëp dal païsc.*

Famëi :

*Famëis de Fanes, al vëgn sëgn la dé!
Lascede les üces y jid' a vardé.
Tachéi ciampaneles a vacés, vidì,
che nia ne vai sòn munt pa pordù.*

Chor de famëis :

*La piúcia con zigher te tascia tolun,
laprò spo le lat sòn munt se mujun,
ch'i ànse la forza da jì, da salté
y spo tignì fora sogüi döt le dé.*

*Sc'al é spo bun tomp, le sorèdl a ci,
i tiers é suarisc, ai ó armeri,
y nos sun bi ligri, podun s' la cianté,
da n col a chël ater s' la goder, cighé.*

*Mo splundrel le tonn y gracia trani,
ne n'él por famëis bëgn nia plù da ri.
Granüsceres, flöia y ince la nèi
por jont y armont é trep da temëi.*

*Nos sun desco ciers, co crësc sö a l'alt,
tëgn fora le tomp, se god le bun ciált.
Fajun nosc laur, sc'al plö o va l'ont;
al é nosc amur les munts y l'armont.*

Famëi :

*"Famëis de Fanes, al é da mené",
dan üsc de ciolà le bolch à cherdé.
Odëise, tan bel, dai crëp le rossié?
Sorèdl florësc, al va a palsé.*

Chor de famëis :

*Cherdun nüsc armonc bel atira adöm.
Ai salta alerch, al n'é pa en gröm.
De roli, bronsines, ciampaneles le sonn
emplësc sëgn la munt bel döt entoronn.*

*Endò él roé sòn munt en bel dé.
Famëis y armonc ó jì a palsé.
Tles üces de munt encér en bel fü
cunté s' la poduns, ci ch'al é sozedü.*

*De bel y de bort, de prighi, fortunes
vignönn ne sà da cunté bëgn valgiunes.
Y düc é contonc, sc'ar'é jüda bun
y tiers y la jont é düc sagn intun.*

*Y vëgnel l'altonn, finëscel l'isté,
la munt y nüsc crëp mëssunse lascé.
Mo ince d'invern, chël mëssun bëgn dì,
ponsunse a chël dé, ch'i podun endò gnì.*

T'auftom.

La lege söi lüsc da paur

scrit da Dr. Berto Videsott

Gran pert di lüsc dla Val Badia y dla provinzia da Balsan é regolada da na norm, ch'an i disc "lege di lüsc stlüc". Dô chësta lege pô n lüch ester declaré "stlüc", can che al é laprò na ciasa d'abitaziun, cun stala y mäjun, y al é bun da mantignì 5 porsones te n n'ann y a na moda che ares sides cunténtes.

Mo la carateristica dl lüch stlüc sta tla unité, y ne pô nia gni destacada, y pô mä gni erpada da un erpadù su. Zënza l'autorisaziun dla co-misciun locala ne pôl nia gni fat cambiamènc dl'estenjiun. Da n lüch stlüc pôl mä gni destaché perts, che vél tan che la pert destacada. Da n lüch stlüc pôl mä gni destaché perts, can che al é rajuns graves de gauja economico-soziala y de interess agri-colö y sce al ne vëgn nia diminui dassénn la valùta dl lüch.

N'natra novité de chësta lege regardëia la liquidaziun de chi atri che erpa. Chisc ne pô nia gni liquidà cun atribuziuns in natura, mo cun païé fora cun scioldi y chësc vëgn determiné secundo l' valur dl lüch.

Chëstes é les carateristiche fondamentales de chësta lege sól lüch

stlüc. An uress miné, che ares foss in contrast cun les leges dl C.C. talian y dan da düt col dërt d'erpejun. L'artichel 718 dl C.C. dij pô: "Ciascun coerede può chiedere la sua parte in natura". Mo in realtà n'éra nia insciö, dea che l' medemo C.C. reconésc l'indivisibilité di bëgns tl'interess dla produziun aziendale, cun la poscibilité de atribuziun an erpadù su, y stabelësc l' prinzip de salvaguardé l'unité aziendale y proibësc les despartiziuns dla minima unité aziendale. Purchël n'él purdërt degun contrast cun la lege taliana. La lege di lüsc stlüc à n mirit dër important, chël de i dé plü importanza a l'intériss economic y dla comunità che a chël de na singula porsona.

L' gran problem sozial é chël dla liquidaziun de chi che erpa. Chilò pôl salté fora discussiuns y controversies. Te chësc cajo dij la lege: "Tra i chiamati alla successione nello stesso grado, ai maschi spetta la preferenza nei confronti delle femmine. Tra gli appartenenti allo stesso sesso, è preferito il più anziano. Sono normalmente escluse dal diritto all'assunzione del maso per suc-

cessione legittima le persone mentalmente incapaci o quelle che per altri motivi non siano idonee o qualificate a condurre personalmente il maso o non abbiano risieduto abitualmente sullo stesso. Sulla esclusione decide il Pretore su istanza delle parti interessate con decreto motivato, sentiti i coeredi e previo parere della commissione locale per i masi chiusi".

Dô chisc articuli ne risultéiel nia, che l'assunziun dl lüch i aldiss mä al plü vedl. Al ne vägn nia mä stlüt fora les porsones nia bunes da fa l' laur o nia qualificades, mo inè studénç, professionisté, laureà, che n'è nia stà la maiù pert söl lüch. La facolté de stlù fora chéstes porsones, vägn cunfermada da dui atri articuli: "Resta salva la facoltà del testatore di escludere dall'assunzione determinate persone chiamate alla successione". "Se l'erede chiamato ad assumere il maso al momento della devoluzione dell'eredità è già proprietario di un maso chiuso, il diritto di preferenza passa agli altri coeredi, ed il maso viene assegnato a quello degli eredi, che lo segue nel rango previsto dal presente testo unico, a meno che il primo chiamato non preferisca di cedergli il proprio maso, al prezzo da stabilirsi in conformità dell'articolo 25".

I lüsc stlùc é scriç ite te na seziun speziala dl Liber Fondiario. Te vigni Comun mëssel ester na Comisciuon locala pur i lüsc stlùc, che é incaricada de controlé düc i cambiaménç ti lüsc stlùc. In cajo de conflict cun la Comisciuon locala, pôn ji dala Comisciuon provinziala.

Co é pa gnü sö l' lüch stlüt?

L'istitut dl lüch stlüt à metü man col vedl dërt tudësch y é ruvè tl Tirol y inscio inè chilò da nos, can che i tudësc é ruvà te nostes teres. I vedli tudësc à tan de aziendes agricolles, destenüdes fora chilò y ailò, che ai s'à instësc runçे fora y lauré

sö y les ciases è stlütés ite dai ciamp y dai bosc. Da chësc vägnel l'nom "Geschlossener Hof".

Tl vedl dërt tudësch è la familia na sozieté, olà che l'avëi dl pere, süa autorité y süa facolté è lià y controlà dala familia. Dô l' dërt romano inde-re à l' pere döt da di de sü bëgns y facoltés.

Pro i tudësc è la familia na sozieté, olà che döta la familia à i medem di dërtc di bëgns y la proprieté n'è nia de un su, mo dla familia. L'unité dla familia y la conservaziun dla proprieté familiara è la fundamënta, da chëra che al s'é svilupé l' lüch stlüt. Chësta idea dla familia stlujô fora la sucesiun testamentaria.

Te Südtirol l'opera de colonisaziun à albü na fin incér l' secol XIII y XIV. Al gnô tres plü jënt y al n'è nia plü tan de tera nöia da colonisé y purchël àl metü man la spartiziun di lüsc. Cina al secol XVIII n'èl praticamenter degun impedimént legal cuntra la spartiziun dla proprieté fondiaria di paurs. Tl secol XIII y XIV comparëscel cinamai documénç, che dij, che dui o de plü paurs à n lüch, y an i dijò "Gemeiner". Documénç dl secol XV dij cinamai, che lüsc gnô partis sö in cater, ot y sedesc perts.

I lüsc söles munts restâ proprieté di paurs y chi jö tles vals gnô gu-nót assorbis dai feudatari laici y dla Dlijia. La ripartiziun di lüsc suzedô dandaldüt söles munts, mo ara é dafata gnüda blocada pur chi che laurâ i lüsc di sciori tles vals, ciudi che an se tumô che i paurs ne foss nia bugn de ruvè dô a sü dovers. I feudatari se damanâ purchël na lege, che regolass chësta storia y inscio él gnü l' 1404 tl Tirol metü sö n ordinamént, che sotmetò la divisiun de chisc bëgns ai sciori titolars dl'avëi. Tla Costituziun dl Tirol dl 1526 y dl 1532 vägnel racomané de proibi la divisiun di lüsc zënza cono-

scënsa y orienté dl titolar. Te chisc ultimi documënc vëgnel spo impò indò cunzedü ripartiziuns che garanti l' dër mantegnimënt dles familles nöies. Al gnô spo stabilì, che la sucesiun aldi al plü vedl te familia.

Tles Costituziuns dl 1532 y 1573 vëgnel tut in conjideraziun inèc i lüsc de propriété di paurs. Pur vëi, sanbëgn, ch'al vël düt d'atres mascimes. Al vëgn reconesciù a vigni fi l' medemo dërt, scebëgn che al vëgn dé la preferenzo ai mituns. La consëgna a n erpadù su gnô fata, sce la divijiun é n dann o činamai la de-

strüta di bëgns. Čiamó tl 1786 valô l' prinzip: "Gleiche Kinder, gleiche Erben". Dl 1600 gnôl inèc stabili, che l' plü jonn aldiss de ciafé l' lüch, čiudi che al gnô dit, che l' plü jonn adorâ plü aiüt y proteziun y an dijô: 'al é "gemeiner Landesbrauch".

Scebëgn che la cossa n'ê nia dl düt tlera, gnôl impò fora l'usanza, che l' lüch aldi a un n fi su.

L'Anerberecht (l' dërt de lascé l' lüch a un su) è insciö na usanza di paurs. Y chësc suzedô an tëmp, olà che l' monn tudësch adotâ l' dërt romano.

Prêtres ladins da zacàn

La storia dl lüch stlüt s'é inant svilupada

Tl Tirol gnôl inant pratiché l'Anerbenrecht, mo nia insciö n'era tl'ater Österreich. I ladins dl Vinschgau y dl'Egiadina n'azetâ nia l'Anerbenrecht. Te chëstes zones regnâ l' prinzip dla partizun. Chësc desmostra l'uffize catastal dles cûtes tl Tirol. Al se svilupâ l' turism y ince l'industria y purchël ên plü pur la spartizun di lüsc, che pur la konzentrazion. Chësc suzedô plü tert ince te Gherdëna.

N gröm de leges imperiales nanter l' 1700 y l' 1900 cunfermëia, che la lege di lüsc stlüt n'ênia de plëgn azzetada. L'imparadù Carlo VI tl 17131 y 1734 y ince Maria Teresia tl 1750 proibi dassénn l' frazionamënt di lüsc. Na nöia lege de Maria Terejia dl 1770 proibi assolutamënt la diviziun di lüsc y chësta valô pur i feudatari y ince pur i paurs. Mâ chi lüsc pudô gni despartis, che garanti de mantigni döes families.

Tla Patente de Maria Terejia gnôl inant precisé, che l' lüch podô mâ gni consegné a un n erpadù su. L' prisc gnô fat l' plü pice pur garantì a l'erpadù n'esistëenza sigüda. Al gnô tigni inant les usanzes dl "Gemeiner Landesbrauch", che preferi l' plü jonn. Mo bele 17 agn plü tert gnôl stabili da l'imparadù Ujöp II, che l' lüch dô resté al plü vedl te familia.

La Patent de Franz I dl 1795 porta les medemes dispozizioni de chëra de Maria Terejia. Al vëgn extra nominé "die zusammenhängenden, geschlossenen Güter". Zënza vëgnel confermé ci che Ujöp II â stabili l' 1787.

Praticamënter gnô chëstes döes Patentes dl 1770 y dl 1795 mâ aplikades y respetades tl Tirol. Tla Lombardia y tl Veneto y ince tl Trentin se prejetâl tan de dificultês, che ares messâ gni tutes jö cun na lege dl 21.12.1867. Da chësc vëgun, che l' lüch stlüt gnô mâ conservé te chi

païsc, olà che ai l'urô y olà che al è la tradiziun y l'usanza. Olà che al n'ê nia chësc, tomâ l' lüch stlüt.

L'abolizion dles obligaziuns dla Patent de Maria Terejia portâ spo n gröm de consequenzen döt ater che bones, purchël mëssâl gni promulghé la lege dl 10.4.1889, che metô indò sö chëstes obligaziuns, mo nia te vigni provinzia anfat. Insciö éra suzëdua tl Tirol y tla Carëntia. Tl Tirol él insciö gnü fora la lege provinciala dl 17.3.1897 söla formaziun dl liber fondiario y chëra dl 12.6.1900 söi lüsc stlüt. Trames les leges gnô aplicades te döta la provinzia, ater che tl Trentin y sön Vinschgau da Schlanders insö.

La lege 12.6.1900 é deventada l' fundamënt plü important dl'ordinament da sëgn söi lüsc stlüt tla Provinzia da Balsan. An urô mantigni la tradiziun da zacàn, regolé la materia plü ala situaziun d'aldédancö. La lege ó l'indivisibilité di lüsc, pur mëte na fin ala spartizun dla proprieté dla tera, y insciö fa a na moda che nosta jënt pô sté a čiasa y nia plan, plan spopolé les munts.

Tles valades de Südtirol valô la lege dl 1900 čina al 31.7.1929, da can che la legislaziun zivila dl règn d'Italia s'ê destenüda fora ince te nostes valades, che è rovades sot a l'amministraciun taliana. Da chël dé ne valô la lege d'erpejun d'Österreich nia plü pur nüsc païsc. Tl Codice civile talian n'era nia laite.

La lege vëgn indò metüda sö

La soprejiun dla lege portâ les consequenzen, che an metô atira man de baié dassénn d' la mëte indò sö, sot a na forma emendada. Scicà talian y spezialmënter tudësc de Südtirol punsâ indò al'importanza de chësta lege di lüsc stlüt pur i fa dant al spopolamënt dles munts.

Inscö à l' Statut dla Regiun Trentino-Südtirol, aprové cun lege costituzionala dl 26.2.1948, dé ales pro-

vinzies de Trént y Balsan la potesté de fa leges sö l'ordinamënt di lüsc stlüc y dles comunitês familiares dô statuc y usanzes vedles. Dal Bauernbund él spo gnü lauré fora n proiect de lege soi lüsc stlüc. Chesc proiect é gnü aprové dal Cunsëi Provinzial de Balsan ai 17.6.1952.

Tla sentada dl Cunsëi Provinzial da Balsan ai 13.6.1952 gnöl baié tröp sö l'aprovaziun dla lege soi lüsc stlüc. Spezialmënter dala pert tudëscia gnöl fat gran presciun sön chësta lege, cun la motivazion che al è i paurs instësc che la urô. Da valgùgn discurs indere paròl impò, che i paurs ne foss nia tan pur chësta lege. De chësta minunga è spezialmënter l'aconsiadù provinzial Strobl, che se mostrâ plûlere preocupé pur l'articel 3 dla lege, che i dô la potesté al paür instëss de fa la proposta pur l' lüch stlüt. Al minâ, che chesc foss bëgn suzedü pur la maiù pert di paurs de Puster, mo mât pur na picia pert di paurs de Vinschgau. L' problem é spo gnü studié dô plü avisa da Leidlmaier Adolf y da Volz Udo, y chisc messâ i dé dërt a Strobl.

I dër motifs n'ê inscio nia da chirri tl'interess di paurs instësc, mo tla

realité, che tres de plü lüsc gnô spar-tis sö y taià in toc, inscio che degün erpadusc, n'urô plü sté söl lüch, ciudi che al ne portâ nia plü assà y l' spopolamënt dales munts jô tres plü inant.

Spezialmënter l'aconsiadù Menz menâ dô de fa snel cun impedi chësta situaziun, sce an n'urô, che nos-tes valades restass zénza paurs.

Ince l'aconsiadù Bertorelle dla D. C. è pur la lege di lüsc stlüc, can che al punsâ sciöche ara jô pro tla Provinzia de Trént y de Belluno, olà che al gnô tres de plü sparti sö i lüsc, olà che al aumentâ inscio la disocu-paziun, la meseria y l'emigraziun.

Pur impedi, che al suzedess ince val' de té tla Provinzia de Balsan, él gran ora de mëte sö la lege di lüsc stlüc, che è l'nico mitl pur bloché l' gran prigo.

Incio èra suzedüda, che, na óta che les dificoltés da pert dl Guern zentral è stades superades y che al è gnü fat val' mudaziuns al proiect de lege, l' nü proiect é gnü aprové dal Cunsëi Provinzial da Balsan ai 5.2.1954. Al è spo gnü azeté ince dal Guern zentral da Roma y l' lüch stlüt é deventé lege ai 29.3.1954 n. 1.

L' lüch stlüt tla Val Badia

Dô düt chesc prozedimënt y dea che les relaziuns dla Val Badia jô adöm col monn tudësch, vél ince tla

Val Badia aldédaincö la lege söl lüch stlüt.

L'ann 1929 sisultâl tla Val Badia 636 lüsc stlüc y ai è distribuïs inscio:

Colfosch	Corvara	Badia	La Val
26	18	154	88
S. Martin	Longiarü	Rina	Marô
92	54	57	147

Dal 1929 al 1954 valgùgn lüsc é gnüs lascià sö, d'atri à pordü plü o manco de 5000 mq. La maiù pert é

restà anfat. Dl 1954 ciarâra fora inscio:

	pordü plü de 5000 mq	pordü manco de 5000 mq	
Colfosch	14	—	7
Corvara	10	4	2
Badia	70	34	15
La Val	57	14	2
S. Martin	62	12	4
Lungiarù	33	13	1
Rina	41	6	4
Marô	90	28	15
	lüsc aumentà	tuć jö	total
Colfosc	—	5	26
Corvara	—	2	18
Badia	22	13	154
La Val	11	4	88
S. Martin	3	11	92
Lungiarù	4	3	54
Rina	5	1	57
Marô	7	7	147
Total	377	50	636
%	59,28%	7,86%	100%
	17,45%	8,18%	7,23%

Chisc risultaç è gnüs dà dant da la Comisciun locala pur i lüsc stlüç.

Tl Liber Fondiario él valgùgn d' atri resultaç, čiudi che valgunes de cisiuns dla Comisciun n'é nia čiamó

gnüdes portades ite tl Liber Fondiario.

I lüsc stlüç che risultëia dal Liber Fondiario dl 1971, cun la relativa superficie, é chisc :

	superficie totala (ha)	superficie media (ha)
numer		
Colfosch	22	212.47.68
Corvara	16	236.70.10
Badia	153	3025.97.54
La Val	84	1925.65.21
Lungiarù	50	1457.02.41
S. Martin	78	1604.52.71
Rina	53	900.04.35
Marô	139	1902.17.27
Total	595	11264.57.27
		19.09.08

Či punsâ pa y či pënsa pa i paurs instësc söla lege di lüsc stlüç?

Pur cunësce, či che i paurs instësc pënsa dla lege sói lüsc stlüç, él gnù damané 100 paurs de 397 dla bassa Val Badia y chësc é suzedü de jügn dl 1971, 58 da La Val, 22 da Lungia-

rù y 20 d'La Pli de Marô.

La lege é generalmënter püch cu nesciuda. Ai la cunësce nia mal chi che fej pert dla Comisciun locala y chi che li tröp les plates locales. Mo düc sà, che so lüch é n lüch stlüt y che l'erpadù é un su y la maiù pert

Se cunescëis čiamó os da Rina da dan da zirca 60 agn?

l' plü vedl. La storia dl lüch stlüt é cunesciüda a dér pùc y sce ai é gnüs a conescëenza, spo él gunót suzedü a propries spéies.

Tröc cherdô de avëi liquidé regolarmënter i erpadùsc y püch dô gnöi al savëi, che i erpadùsc à l' dërt de n pré da munt o de na parzela de bosch y de n čiamp. Y an dijô: "Ara é inscio".

Al é gnü fat püch o nia pur fa cunësce de ci che ara se tratâ vera-mënter.

Cun düt chësc vëgn la lege impò

iudicada positivamënter. Al é gnü fat diversces domandes ai paurs: "savëis che l' lüch stlüt vëgn cunsegné a un n erpadù su, la maiù pert al müt plü vedl. I atri erpadùsc mëss lascé l' lüch cun na liquidaziun plü o manco picera o grana. N'é nia chësta na iniüstizia, antisoziala?

La gran pert cunscidréia chësta lege iüsta, valgûgn nia iüsta, d'atri parzialmënter iüsta, d'atri indò iüsta y nia iüsta, čiamó d'atri indò val de mat, a dui susc i n'él anfat.

Chilò n cheder dles respottes:

	lege iüsta	nia iüsta	in pert	iüsta	nia iüsta	iüsta o nia iüsta
La Val	52	3	—	—	—	—
Lungiarü	17	1	—	1	—	—
La Plì	17	2	—	—	—	1
	n "nonsenso"		indiferènč		total	
La Val	1		2		58	
Lungiarü	3		—		20	
La Plì	—		—		20	
Total	86	6	1	4	2	100

l'86 é pur la lege, 10% decuntra y 4% indiferènc.

La maiù pert é purchël pur la lege di lüsc stlüc. La motivaziun é in gran pert chëra, che, sce al gniss spartì i lüsc, foss chësc pur i erpadùsc n maiù dann y mal; col tèmp gnissel tl paisc na gran meseria. La lege ó che i erpadùsc ciares adora assà pur se chirì ocajuns de laur, che dà guñot de miùs condiziuns de vire co l' lüch. Al é cinamai gnü dit, che tröc erpadùsc, che à messù se n jì da ciasa demez, se stà cotàn dami co chël che é söl lüch.

Pur chi che é decuntra ala lege, comporta la lege n dann pur i atri erpadùsc, che ciafa massa püch. Pur determiné la quota de liquidaziun, mëssassun se basé söl valur comerzial dl lüch y no söl valur de ci che

l' lüch porta. Düt i erpadùsc à i medemi dérç y al n'é nia vëi che i paurs se sta tan mal che ai ne pôis nia liquidé i atri erpadùsc. D'atri dij che la lege n'à degun "senso", ciudi che degüñ n'ó plü lauré sólo campagna. Al vëgn madér fora litighes y al ne jô pa döt nia, sce i erpadùsc ne se vëgn nia, y purchël n'é la lege pur nia.

Co se virifichëia pa la minunga di paurs?

Pur cuncidré plü avisa ciamó la relaziun di paurs cun la lege di lüsc stlüc, i él ciamó gnü fat na secunda domanda: "Mëtün che osc lüch ne foss nia stlüt, fajesses la domanda dl stlü? Scé o no?"

Les respistes é stades chëstes:

Respostes:	Scé	no	nia	sigüsc	indife- rénç	cun condi- ziuns	total
La Val	38	11	5		1	3	58
Lungiarù	11	7	2		1	1	22
La Plì	14	2	2		—	2	20
Total	63	20	9		2	6	100

L' 63% fajess domanda de stlü lüch; l' 20% ne l' fajess nia; l' 17% ne foss nia sigü dl fa. La pröma motivaziun é de n'urëi nia spartì l' lüch, spo l' respet ala tradizion y l' dover de respet al pere, y ciamó d'atres motivaziuns é gnüdes portades dant, sciöche la tëma al latifondism (Großgrundbesitz). Tla lege di lüsc stlüc vëiga inçé na pert la posibilité de raforzé la pojiziun econòmica di paurs, ciudi che la lege fej plü saurida la liquidaziun di atri erpadùsc.

Chi che é decuntra vëiga l' maiù

impedimënt, che al vëgn massa tignì zruch col dé ca grund, spo stara gunót ai caprizi dla Comisciun locala, a chëra che al ti vëgn trat dant de ester debla y ne capi nia o n'urëi nia capi. Y pur vigni bagatela fossil bun damané la Comisciun y aspeté cun tan de paziënza ala dezijiun dla Comisciun.

De vigni sort d'atres vertures él inçé ciamó gnü porté dant.

L' cheder "riassuntivo" dles respistes ala pröma domanda foss spo chësc :

La lege di lüsc stlüc é :

	iüsta	iniüsta	in pert iüsta y "non- iüsta iniüsta senso"	indif.	total
La Val	52	3	—	1	2
Lungiarù	17	1	1	3	—
La Plì	17	2	—	1	—
Total	86	6	1	4	2
					100

Sce an cunfruntëia la pröma domanda cun la secunda, spo vëigin, che la lege vëgn plü cunfermada cun les parores che in realté. Che che é pur la lege, é calà de n terzo. L'opojiziun é radoplada dal 10% al 20%. Chi nia sigüsc alza dal 4% al 17%.

Mo impò pôn dì, che la gran pert dla popolaziun dla bassa Val Badia tol sö ion y azetëia la lege söi lüsc

stlüc.

Ai paurs de lüsc stlüc él spo čiamó gnü fat na domanda pur udëi sciöche ai chir ocajüns nöies de laur. "Aratëis iüst, sce al vëgn cherié tla valada postc nüs de laur y frabiches suzedel pa, che la jënt jona se n tira čiamó de plü demez dala campagna".

Chëstes les respottes :

				neutral	nia	cun con-	
	Scé	No			sigüsc	diziuns	total
La Val							
La Val	45	7	6	—	—	—	58
Lungiarü	18	2	—	2	—	—	22
La Plì	11	6	2	—	1	—	20
Total	74	15	8	2	1	—	100

Chi che è neutral, minâ che l' probl em ne esistëia nia, pur diversces gau jes.

La popolaziun söi lüsc

Ai 31.1.1970 la popolaziun dla bassa Val Badia à 4837 unités: Marô 2406, S. Martin 1375, La Val 1056. Les families risultâ 949:483 a Marô, 278 a S. Martin y 188 a La Val. Dl 1840 é la popolaziun dla Bassa Val Badia de 4552 unités. Chëstes jô tres jöpert čina al 1921, olà che al n'ê 3564. Dal 1921 jô la curva indò tres sòpert pur arjunje tl 1961 l' livel dl 1840: 4559 unités. Chersciüdes dassenn é les unités nanter l' 1951 y l' 1961, can che al gnô les nöies generaziuns y les conseguëncies dla vera se fajô tres manco sinti. Nia da trascuré n'ê la tendënza dl'aumenté dles maridaies y inscio dl numer dla popolaziun, y chilò él da udëi, sce al vëgn provedü adora assà ad asigüré ocajüns nöies de laur.

Aumenté é inçè l' numer dles families, spezialmënter a La Val. Dala fin dl 1965, pröm ann de vita dl Comun, čina ala fin 1970, apëna cin agn, les families é aumentades dl 19%. Tl medemo tëmp la popolaziun

é chersciüda dl 7%. A Marô, dal 1963 al 1970 l' numer dles families é aumenté dl 8% y a S. Martin dl 1,5%.

La gauja de chësc é, che al é gnü fat strades tl païsc y dlunch incërch, che jënt à ciafé danü laur, à fat sö čiases y jënt jona à inscio podü se maridé y impianté familia, à podü mëte sö de pices industries, y valgûgn de chi che è tl furesto, à podü gnì zruch y ciafâ laur tl païsc instëss.

Praticamënter vëgnel bele fat fo-ra cun 15 o 16 agn, sce un sta a či-sa o no y inscio s'arjigni bele ca adora y va a s'imparé val ert y a se chirri val posiziun soziala plü sigüda y che porta de plü. L ji demez dala campagna da pert dla jënt jona se virifichëia de plü a Lungiarü y a La Plì de Marô, čiudi che al man-čia te chisc païsc de plü les iniziati-ves industriaes, liades al'edilizia y al svilup turistik. Tröc lauranç da Lungiarü y d' La Plì de Marô fi-nesc pur stabili süa residënça söl post dl laur. L'aumënt de apëna

1,5% dl numer dles families a S. Martin cunfermëia chësc fat. La Val y Lungiarü se prô dassënn tl'industrialisaziun pur tignì sö l' spopolamënt. La Plì ciafa plü laur a Al Plan, che é dlungia y adora n gröm de jënt pur l' turism.

L'ji demez dla jënt jona dala camrot l' rapport impröma de döt col lüch rot l' rapport imröma de döt col lüch stlüt y l' numer dla popolaziun. Col lüch stlüt n'el un che se maridâ y i atri erpadùsc mëssâ se n jì, o gunót suzedôl, che fredësc y surùsc stô söl lüch, ne se maridâ nia y daidâ l' patrun düta la vita, magari cun na piciunsion, che ai ciafâ laprò.

Chël che restâ söl lüch, se maridâ gunót, can che al ê bel scialdi it pur i agn, ciudi che al ê l' pere che aminiistrâ l' lüch, cina che al ê n pü bun. Ince sce ai pudô se maridé plü adora, mëssâi gunót fa l' fant y la fancela, ciudi che patrun y patruna fajò l' pere y la uma, y ai ruvâ a fa patruns impormó dô 10 o 15 agn.

Aldédaincö éra bëgn döt atramënter, dea che i atri erpadùsc ciafa altró laur y inscio mancel les forzes söl lüch y an é cunténç, sce al vëgn ite na patruna nöia, che dëida lauré.

Aldédaincö ciafa ince i atri erpadùsc altró laur assà, sce ai ô; ai pròinscio se maridé cotân plü adora, ai se fej sö sëues viles y impianta familia.

Chilò uress chël che à fat la traduziun de chësc artichel, ince di süa minunga. Da n tëmp é stada la popolaziun dla Val Badia nia mëindra che aldédaincö. Al ê dér de gran families, aldédaincö é les families gnüdes piceres y ince dér piceres. Dea che al é gnü frabiché tröp, é la popolaziun aumentada chisc ultimi agn, mo naóta che l' frabiché lascia dô, y chësc suzed bele sëgn, jarà la popolaziun jöpert dassënn. Al é ince da capi, che an ne pô nia lascé frabiché inant sciöche ara é jüda chisc

ultimi agn, zënza ciafunse blot cítés, la campagna gniss adorada sö, y sc'al ess da gni crises, foss les cunseguënzes disastroses. Da ci viess pa spo la jënt dla Val Badia? Purchël é l' lüch stlüt desigû val' de dërt y ince val' leges, che tégne ite l' frabiché. Nia iüsta ne n'é chëra, che na pert pô fa ci che ai ô, y a d'atri i vëgnel proibì döt.

I fabricac dl lüch

Dô valgûgn auturs tudësc é la disposiziun y l' stil di frabicaç "baiuvàrs", tut sö dai "Baiuvàrs", vedli populi tudësc. Ciasa d'abitaziun y majun é destacà, la maiù pert. Al é ince caji, che ai é adöm.

L'abitaziun à generalmënter duí pianí, un de sot y l'ater desura. Chël de sot é de mür y chël desura é de lëgn. Tl piano, olà che an va da porta ite, éle: la ciasadafüch col stangode de ciasadafüch, la stüa cun n bel gran mogun y fur, l' stangode pur l' patrun y la patruna, y i servîsc (aldédaincö ince gunót cun bagn). Tl piano desura éle les ciamnes pur i mituns y les mitans, pur i fanc y les fanceles. Sö alt él ince gunót ciamó na stüa pur i patruns jogn y val ciamena pur ghestç. Gunót él les fies y les fanceles che va tla medema ciamena a durmi, inscio ince i mituns y i fanc. Spo él ciamó da nominé l' sotltét y la cianô. Te cianô ciafun de vigni sort de patuc: massaries da laur, magari ince n banch da tiscler, spo soni, cioce, l' züber dal craut y dal jojél y d'ater patuc da lauré y da mangé.

Sot l' têt vëigun rodes da firé, lana, lin y cianapia, gramores, la cialdira y d'atres massaries da ji a munt, spo cônes y d'ater rofl vedl. Sot l' têt él spo ince i puntins dal pan. Al é sciode che ince i puntins dal pan vëgn tres plü almanco; inç chisc vëgn cianmai venüs pur mëte te n porte de val' hotel.

La majun à ince duí pianí. L'

Segra de munt sön munt da Rina dan tröe agn.

prüm é la maiù pert inè fat de mür y l'ater de lëgn. Jö bass él la stala pur i tiers. Te stala vëigun les cianés, la crigna dal fëgn y l' scrin o droch dal borvè.

Sura la stala éle l' tablé pur l' fëgn y l'artigöi. Defora ia, cer l' tablé ia éle i parencinc, tan co n sorà, olà che al vëgn metü les manes de orde, de siara, de furmënt y inè magari l' trafëi a sëch y d'atres cosses sciöche les raïsc de ciamp, che les bisces ciafa spo d'invèr. Ia in Gherdëna ocupâ i parencinc scialdi la pert frontala dla majun. Chilò da nos tla Val Badia é i parencinc inè sön trëi perts. Plü plëgn che l' parencinch é y plü capaze che l' paur pô ester. Aldédaincö n'éra pa propri plü cis insciö, ciudi che ciamp él ma plü püç, y spo vëgnel inè lauré atramënter, nia plü cun la falc, mo cun mascins. De val' sorts de blås ne vëgnel gnanca plü fat cogói, mo ares vëgn siades jö, menades te majun y atira forlades a mascin.

L'uniformité dla strutüra dles ciases y dles majuns desmostra l'antichité y la funzionalité de chëstes costruziuns.

Les ciases nöies vëgn fates incö sö completamënter de mür, mo ares vëgn curides de lëgn a na moda, che ares fej l'impreseun de ester fates in pert de lëgn y in pert de mür sciöche les vedles. La distribuziun di locài tles ciases nöies vëgn fata cun plü razionalité. La stüa n'à aldédaincö nia chë importanza da plü dadì y purchël é süa dimensiun nia plü tan grana. Mo ciámó aldédaincö é la stüa l' zentro dla vita familiara, spezialmënter d'invèr. Gunót él l' unico locàl, che vëgn scialdé, purchël é la stüa chël locàl, olà che an sta a mangé, olà che an se tëgn inè sö zénza, olà che an tòl sö chi che vëgn a ciafé i familiars; al é inè n pü l' post, olà che les ères sta a firé, olà che an sta a sferié fora y a cuncé guant y a fa d'atri de té picí laurs. Te n piz de stüa él la maiù pert n té

pice alté y la jënt se dij la corona dô cëna. Te val' postè stài inçè te stüa a se lavé da doman y a se fa sö y datrai devënta la stüa inçè na infermeria. Pur dütés chëstes funziuns ó ester la stüa n locàl plüiere gran, magari l' maiù te ciasa. Te stüa él spo sanbëgn l' mogün pur scialdé, mo la bocora pur scialdé va fora te por-te y ailò vëgnel tizé ite cun lëgna plü-lere lungia y grossa, che scialda de plü. Incér l' mogun ia éle l' banch da fur y sura l' mogun l' fur. Sön fur él n pü jënt che va a se pone dô cëna y gunót vëgnel inçè metü ai-lò i püri, o chi che ne se sta nia cis-bëgn.

La ciasadafüch é plüiere n pice locàl, olà che les ères sta mâ a cujiné. Aldédaincö, cun la modernisaziun de döt cant, é inçè la ciasadafüch n gran pert gnüda modernisada y ara i fej gunót concurenz ala stüa.

Aldédaincö ón sparagné lerch, an fej les stües plü piceres, an sta te ciasadafüch a mangé y a s'abiné y d'atri locài vëgn arjignà ca pur fure-sti. La funzionalité dla stüa va tres plü pordüda y cun chësc inçè la carateristica dl lüch da paur de sté adöm te familia, de s'acunténté col püch, l' ji a vila, l'alegria tles families y tantes d'autres beles cosses.

Tla bassa Val Badia, olà che l' ciampopré é gunót scialdi ért, uduns scialdi les ciases sönsom l' ciampopré. Chësc depënt dér gunót dal pri-go de lovines y dales rôes. Mo dér gunót é inçè les ciases sö al'alt, ciudi che plü dadi jö les strades àlta-fora y nia jö tla val sciöche sëgn.

L'ordinamënt productif di lüsc

Vigni lüch à ciampopré, che é plü o manco daimprò dales ciases. Dea che l' ciampopré é datrai gnü sparti sö, pôra suzede, che val' parzela é inçè datrai n cher d'ora o inçè na mes'ora dainciarà dales ciases.

Vigni lüch à spo inçè n tô de bosch, la maiù pert de peciôs, lersc o pinç.

Dô la vedla usanza aldil da ester pro tan de ciampopré inçè n tan de bosch.

Cina l' 1900 n'él gunót de chi che cumprâ ciampopré y ne punsâ nia de cumpré inçè l' bosch, ciudi che la-óta ne valôl nia tröp y les cûtes dl bosch ê scialdi granes, o dea che an minâ, che l' bosch gniss assegne automaticamënt. Sanbëgn che chësta cossa è zënza fundamënt iuri-dich. Tan plü gran che l' lüch é, tan plü de bujégn, che al jö de lignàn, pur mantigni les sis, les costruziuns y la cunservaziun di frabicàc y pur l' scialdé.

Dô l' 1945 à metü man l' bosch da valëi de plü y i gran paurs minâ de avëi n maiù dërt de bosch che i atri, ciudi che ai à plü ciampopré. An jö a s'acunsié dala lege, mo sanbëgn che al ne jovâ nia.

Fora dl ciampopré y dl bosch, che é a disposiziun dl lüch, él gunót ciámó laprò i prà da munt, mo nia da-gnora. Chi che à de té prà da munt, preferi de ne l' lascé nia vinculé y scri i te tl Liber Fondiario, riservé ai lüsc stlüc. Al è gnù ejaminé 100 lüsc y de chisc bëgn 22 (18 mâ da La Val) resultâ zënza pré da munt, a sté ales dates dl Liber Fondiario. De chisc 18 lüsc da La Val mâ 6 ne n'à veramënt degun pré da munt y i atri 12 i à in forma de parzeles "volanti". Y an ne pô gnanca di, che i lüsc plü sö al'alt àis la maiù pert di prà da munt. A La Val y inçè a Lungiarü él paurs, che é jö tla val, che à 4,5 y plü prà da munt y chi sö a l'alt n'à magari un o gnanca chël ne, sciöche al suzed pur valgëgn lüsc d'La Val. Al n'é nia sauri da cia-fé fora, sciöche chisc prà da munt é gnüs partis sö.

N'atra cossa pro i lüsc da paur é i paschi. Tl Liber Fondiario vëgnel intenù sciöche pasco chë porzion de pré daimprò da ciasa, olà che al ne vëgn nia sié, dea che al é massa da peres o ch'al crësc lëgns laite. Chisc

paschi cunfinëia la maiù pert col bosch. La maiù pert élé de té bosc, olà che al crësc püč lëgns y che é dlungia les ciases.

Pro i lüsc él spo čiamó gunót grund, olà che al ne crësc nia, im-

productif, spo val' urt y grund da frabiché.

Da cunsidré les dates dl Liber Fondiario, che riguardëia chisc 100 lüsc, sàltel fora chësta distribuziun dles coltures :

	ha	a	m2	%
prà	437	95	90	16,55%
čiamp	183	68	06	6,94%
paschi	81	03	68	3,06%
bosch	1425	96	66	53,89%
pré da munt	475	90	19	17,99%
improductif	35	37	55	1,34%
urt	1	28	17	0,05%
da frabicač	4	76	67	0,18%
Total	2645	96	88	100,00%

In realté é la situaziun n n'atra. Diversci čiamp é gnüs trasformà in prà y valgunes parzeles de pasco in-ce. Toč de prà y čiamp é stà venüs

o dà ia pur costruziuns nöies. Toč de prà, de bosch o de prà da munt é gnüs assegnà ai erpadùsc.

Purchël čiarel fora ala fin chësc cheder :

	ha	a	m2	%
prà	558	04	81	21,22%
čiamp	72	12	27	2,74%
paschi	74	30	94	2,83%
bosc	1417	96	66	53,92%
pré da munt	465	76	79	17,71%
improductif	35	37	55	1,35%
urt	1	28	17	0,05%
p. frabicač	4	76	67	0,18%
Total	2629	63	86	100,00%

La desfarënzia salta plülere fora nanter l' bosch y les atres coltures. Dô l' Liber Fondiario é i čiamp jüs zruch de 2/3. Al é gnü fat plü pré y plü pasco. L' rapport é purchël plüle-re da fa nanter bosch y čiampopré

y chësc rapport risultëia de 7 a 3. L' čiampopré a čiasa superëia i prà da munt.

In ultima risultëiel chësta strütü-ra media de chisc 100 lüsc :

	ha	a	m2	dm2
pré	5	58	09	81
čiamp		72	12	27
paschi		74	25	94
bosc	14	17	96	66
pré da munt	4	65	76	79
improductif		35	37	55

urt frabicaç	1 4	28 76	17 66
Total	26	29	63
La "superficie media" di 595 lüsc de döta la Val Badia é chësta:			
	19	09	08

La strutüra media païsc pur païsc:

La "superficie media" de düc i païsc dla valada:

Coltures	La Val			Lungiarü			Marô					
	ha	a	m2	dm2	ha	a	m2	dm2	ha	a	m2	dm2
pré	6	10	40	94	4	05	39	59	5	74	11	75
ciamp		61	55	32		86	31	22		87	16	55
paschi		38	67	94	2	10	74	13		27	56	10
bosch	14	20	30	46	20	85	10	27	6	77	33	65
pré/munt	3	97	14	51	8	43	07	77	2	49	73	30
improd.		38	67	36		58	14	22		76	75	
urt		1	44	89		97	81			1	13	05
frabicaç		4	05	36		5	47	81	16	23	86	35
Total	25	72	26	78	36	95	22	82		6	05	20

La "superficie media" de düc i païsc dla valada:

22	92	45	29	14	05	13	68	47
----	----	----	----	----	----	----	----	----

La picia prejénza de bosch te Marô vëgn dal fat, che pur valgûn paurs, al momënt che al é gnù analisé (forà 1972), l' bosch ne risultânia ciampó intavolé.

Te düc chisc tréi païsc pôn osservé na riduziun di ciamp, La gauja é bëgn chéra, ch'al fala tres de plü les forzes pur lauré i ciamp, che la farina é do la rata bun marcé, spo l'

clima, la pendënza dl teràc y l' cost dl laur a man. Inè l' prisc di tiers grasc porta aldédaincö de plü. Plü dadi gnôl tignì bôs, sëgn i manc, che se svilupéia plü snel y porta de plü. Vëi él inè che an mëss tres i tigni te stala y ai dà plü laur. Inè l' prami mëss sanbëgn mioré. Düt chësc fej udëi danperfora na graduala industrialisaziun nöia di paurs.

La lege di lüsc y l' vène grund

A damané i paurs sólo legislaziun dl lüch stlüt ruvân ala conclusiun, che un di motifs plü gragn cuntra la lege dl lüch stlüt é la massa gran limitaziun dla lege dl'autonomia di paurs. Ai se lamentâ, che ai ne pudônia tó disposiziuns liberes de ci che é so, mo che al messâ dagnora ester l'autorisaziun dla Comisiun pur i lüsc stlüt. In realté éra inscio che i

articuli 9 cina 15 dla lege mët n grüm de limitaziuns ala facolté de fa cun so patuc ci che ai ó. Les normes dla lege de chisc articuli dess tutelé l'integrité dl lüch stlüt y ares é fates pur garanti l' mantegnimënt de cin porsones. An ó salvavardé l'interesse comune di paurs dan l'interesse dl "singolo".

La Comisiun pur i lüsc stlüt mëss dassënn punsé sura denant che de-

In segra da Rina dan passé 70 agn.

Chi de Rü da Rina col čiaz blanch - zacàn sön munt.

staché grund o dërc di lüsc, che é de gran importanza pur l' lüch instëss. La lege proibësc de vëne grund pur ne lascé nia suzede, che i lüsc ne vëgnes desdrüç y pur se paré inscio da màis čiamó cotàn plù gragn, che foss: l' spopolamënt di païsc dles munts y l gni sö de n proletariat,

che ne foss impò mai cuntënt.

Pur cunësce, ci ch'al é gnü venü y compré dal 1954 inant čina al 15. 2.1972, él gnü fat chësta domanda ai paurs: "Eis compré o venü grund? Oresses vëne, sce la Comissiun di lüsc se dess pro?" Les respostes é chëstes:

	venü	cumpré	ai veness	ai ne veness
La Val	9	7	10	48
Lungiarü	4	5	9	13
La Pli	2	5	11	9
Total	15	17	30	70

Chi che à cumpré é de plü, chi che ó cunservé ci che ai à, é l' 70%.

N'natra situaziun él tl'alta Val Badia y a Al Plan, olà che l' svilup turistich se fej tres plü pressant. Ci saràl mo che la tira? La cunservaziun di lüsc o l' turism? Al é jü venü tröp pur gauja dl turism, che

porta sëgn n iade n gran profit. Mo an mëss di, che tröc ladins à venü so grund a de furesti y al é oramai tröpterd pur capi l' fal che ai à fat.

An mëss reconësce, che la lege sói lüsc stlüç à impedi, che tan tröp grund de plü sides gnü venü a de furesti y de chësc él mâ da ester re-

L' chor da Rina dan 50 agn.

conoscènc ala Comisciun söi lüsc stlüc. Ti ultimi 20 agn, cina al 15.2.1972 él jü venü a de furesti — sanbègn tla Val Badia — 114,17,07 ha

grund a jënt nia ladina. De chësta "Fläche" n'aldil mā l' 27% a proprietars de lüsc stlüc.

Grund venü a nia ladins (dal Liber Fondiario da Bornech, 15.2.1972) :

	da proprietars de lüsc nia stlüc	da proprietars de lüsc stlüc	total
Colfosch	1.23.57(60,6%)	—.80.47(39,4%)	2.04.03
Corvara	13.34.51(81,6%)	3.01.31(18,4%)	16.35.82
Badia	15.67.82(62,0%)	9.59.88(38,0%)	25.27.70
La Val	9.42.20(100 %)	_____	9.42.20
S. Martin	8.06.06(44,4%)	10.07.91(55,6%)	18.13.97
Lungiari	9.28.09(72,5%)	3.52.15(27,5%)	12.80.24
Rina	—.84.18(83,8%)	—.16.22(16,2%)	1.00.40
Marô	25.15.18(86,4%)	3.97.53(13,6%)	13.12.71
Total	83.01.61(72,7%)	31.15.46(27,3%)	114.17.07 ha

L' tipo de grund che é jü venü dai proprietars de lüsc stlüc é chisc :

	Bosch	pré	ciamp	pr. d. m.	frabic.	pasco	total	%
Colfosch	—	.50.22	—.07.81	—.15.51	—.06.92	—	.80.46	2,6%
Corvara	—.56.47	2.44.84	—	—	—	—	3.01.31	9,7%
Badia	6.35.90	1.54.37	—.28.57	—.10.00	—.30.95	1.00.09	9.59.88	38,8%
La Val	—	—	—	—	—	—	—	—
S. Martin	1.32.68	—	—	7.99.55	—.—.25	—.75.43	3.52.15	11,3%
Lungiari	3.52.15	—	—	—	—	—	3.52.15	11,3%
Rina	—.09.00	—	—.02.22	—	—	—	—.16.22	0,5%
Marô	—.15.75	3.19.12	—.33.60	—.29.06	—	—	3.97.53	12,8%
Total	12.01.95	7.68.55	—.77.20	8.54.12	—.38.12	1.72.52	31.15.46	100,00%
%	38,6%	24,7%	2,5%	27,4%	1,2%	5,6%	—	100,00%

Sce al é jü venü grund da proprietars de lüsc stlüc, spo é chësta evidentementer na conseguenza dl turism, y chësc é suzedü spezialmenter a Corvara, Badia, S. Martin y Marô. Te Badia él jü venü imprüma de düt tles fraziuns de La Ila y S. Ciasciàn y te chëstes él jü venü l' plü de düt. Pro S. Martin alda inèc Antermëia y al é suzedü che na pert di prà da munt de Wörz é jüs venüs. Tl comun de Marô él jü venü scialdi tla fraziun d'Al Plan.

Püch o nia n'él jü venü a La Val, Lungiarü y La Pli de Marô. La lege di lüsc stlüc arfera l' vëne grund y ari i gareta ciamó de plü olà che al

é manco turism. Y impò éle vëi, che l' turism i dà n gröm de possibilités de laur y de vita ala jënt. Mo impò mëssun di, che al ne depënt nia tan dala lege söi lüsc stlüc, sce la tera di ladins resta ai ladins o no, mo dala cosciëenza di ladins instësc, sce ai ó mantignì la tera ai ladins y a sëues families. La Val Badia n'é purdërt nia mā di "singoli", mo dla comunité ladina.

Sce i ladins sënt chësta cosciëenza ladina, spo ne dessi nia lascé suzde, che sùa tera vëgnes venüda ai furesti, scenó stàra mal coi ladins !

Pur stlüje chësc argumënt vëgnel porté dui chedri :

CHEDER GENERAL DL GRUND VENÜ A NIA LADINS

	Bosch ha a m ²	Pré	ciamp	pré/munt	da frab.	Pasco	urt	improductif	strada	Total	%
Colfosch	—	—94.94	—15.09	—87.08	—06.92	—	—	—	—	2.04.03	1,8
Corvara	2.20.71	6.63.99	—46.36	5.65.78	—89.96	—40.83	—01.32	—06.87	—	16.35.82	14,3
Badia	12.41.19	3.17.55	—54.33	3.70.99	—85.41	1.38.30	—	—	3.19.93	25.27.70	22,1
La Val	9.42.20	—	—	—	—	—	—	—	—	9.42.20	8,3
S. Martin	3.16.75	1.54.58	1.08.33	11.50.55	—.25	—75.43	—	—03.17	—05.11	18.13.97	15,9
Lungiarü	12.80.24	—	—	—	—	—	—	—	—	12.80.27	11,2
Rina	—93.18	—	—07.22	—	—	—	—	—	—	1.0040	0,9
Marô	18.31.61	7.89.80	—96.57	1.10.67	—35.82	—26.13	—21.19	—	—.92	29.12.71	0,9
Total	59.25.88	20.20.66	3.27.90	22.85.07	2.18.36	2.80.69	—22.51	—10.04	3.25.96	114.17.07	25,5
%	51,9%	17,7%	2,9%	20,0%	1,9%	2,5%	0,2%	0,1%	2,8%	100,0%	

CHEDER GENERAL DE CHI CHE À CUMPRÉ GRUND

	Taliagn	Südtiroler	Tudesc	Sbeizeri	Österreicher	Holandeji	Unghereji	Total
Colfosch	1.12.09	—34.85	—57.09	—	—	—	—	2.04.03
Corvara	7.95.99	4.92.53	3.57.30	—	—	—	—	16.35.82
Badia	14.86.97	9.41.21	—89.96	—	—	—10.06	—	25.27.70
La Val	—	9.42.20	—	—	—	—	—	9.42.20
S. Martin	6.16.54	11.31.32	—66.11	—	—	—	—	18.13.97
Lungiarü	—	12.80.24	—	—	—	—	—	12.80.24
Rina	—07.22	—84.18	—09.—	—	—	—	—	1.00.40
Marô	9.15.43	17.36.68	2.23.05	—26.81	—02.74	—	—08.00	29.12.71
Total	39.34.24	66.33.21	8.02.01	—26.81	—02.74	—10.06	—08.00	114.17.07
%	34,45%	58,09%	7,03%	0,24%	0,03%	0,09%	0,07%	100,0%

Les forzes che laora sëgn da puar

Dô che l' personal da paur à metü man de se n jì pur dassënn demez dala campagna, él resté n gran öt sòi lüsc da paur. A lauré la campagna él ciámó resté l' patrun y la patruna y magari sù geniturs. Di fis restel mefo ciámó l' plü vedl, o chèl che suratòl l' lüch, y magari val' fia, sce al é dér de bujëgn, dainré n iade val' fré o val' só dl patrun, che n'à degun mestier o che n'ó nia se maridé o che é a ciasa pur gauja dla eté o dla sanité. Les families, olà che al è de plü mituns o mitans, che sta a lauré, é dér rares. Pur mête sò n cheder de chësta situaziun, él indò gnü tut ca l'ejam de chi 100 lüsc. L'été de chësta jënt vëgn tuta dai 15 ai 70 agn, side pur i ëi che pur les ères. Un slargé l' tämp cina ai 70 agn, ciudi che al n'é tröc che laora ciámó cun chësta eté. La statistica é gnuða fata de iener dl 1972.

Unités lauratives ti 100 lüsc : 645

ëi	314	= 48%
ères	340	= 52%

645 100%

Perscnes che laora mâ la campagna : 277 = 42,4%

ëi	143	= 51,6%
ères	134	= 48,4%

277 100%

Ti dui caji él da osservé la desfañenzia di ëi ales ères : plü ëi co ères. N sëgn che l'elemënt turistich assorbia plü ères co ëi.

Les personnes che laora pur dassënn tl'agricoltura é insciö destribuides pur i lüsc :

numer di lüsc	unités lauratives	total
5	1	5
40	2	80
30	3	90
19	4	76
4	5	20
1	6	6
99		277

L numer di lüsc ejaminà é insciö tomé a 99, dea che dui lüsc vëgn laurà dales medemes forzes.

Sc'i metun pro les 277 ciámó les 35 personnes, che à plü de 70 agn, spo poduns mëte sò na tabela, olà che an vëiga la relaziun dles forzes lauratives col patrun :

Péri	15	= 4,8%
umes	25	= 8,0%
patrun	93	= 29,8%
patrunes	80	= 25,7%
fredësc	10	= 3,2%
sorùs	16	= 5,1%
fis	39	= 12,5%
fies	17	= 5,5%
nôres	9	= 2,9%
cognades	1	= 0,3%
fanç	6	= 1,9%
fanceles	1	= 0,3%

312 100,0%

I "patrun" é i proprietars legali dl lüch stlüt. Valgûgn de chisc à plü de 70 agn. Les "patrunes" é les fomenes di proprietars legali. Di 39 fis n'él 10 maridà y aspeta la consëgna dl lüch. Na nôra n'é nia söl lüch y ne laora nia sólo campagna. Dl rest di 29 fis n'él 25 che aspeta l' lüch. Dles sorùs n'él 10 liades al lüch pur gauja dla sanité o dla eté, les autres aspeta de se maridé o aspeta, che l' fré se marides.

L'été dles personnes che laora l'agricoltura (lapró inçé les 35 vedles) é chësta :

ëi	agn	ères
20	sura 70	15
30	60-70	23
18	50-60	17
36	40-50	35
26	30-40	26
22	20-30	27
11	sot 20	6
163		149

Cina sëgn pèle che ara ne stàis nia dér mal coi paurs. Les forzes nanter i 20 y i 50 é tres ciámó la gran pert. Les ères dai 20 ai 50 é tantes che dük

i ëi adöm dai 50 ai 70 agn. Tl'interval dai 20-50 agn él les éres che superréia i ëi. Olà che ara sta mal, é i ëi sot i 20 agn y chësta situaziun pô čiamó deventé plü precaria, sce i jogn va inant col jì demez.

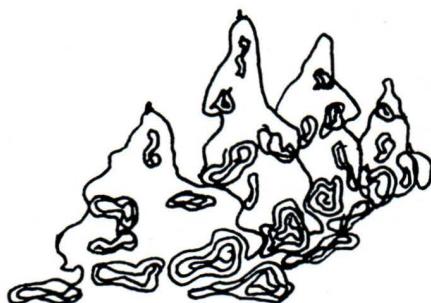
Dles 645 unités lauratives n'él 277 che laora ala campagna. Ci fesc pa les atres 377 personnes? La resposta vëgn da chësta tabela:

Ativité	numer	%			
Turism	40	6,1%	Agricoltüra	377	57,6%
čiasalinghes	62	9,5%		277	42,4%
artejagn	87	13,3%		645	100,0%
lauranç scëmpli	32	4,9%			

Scizeri ladins da zacàn.

lauranç publizi	10	1,5%
studënç	26	4,0%
maestri	12	1,8%
laureà	8	1,3%
comerzianç	10	1,5%
religiùsc	38	5,8%
infermieres	12	1,8%
camerieres	6	0,9%
domesticches	32	4,9%
d'atri	2	0,3%

L'IMPER.

Le loter dai ciavai

PRÖMA PERT

- Moz : (Sta sonté y fesc la guardia dan na tè baraca.
Al à n pizun tla man. Por nia s'endormedi, berl embindié
fora de na angostara.
Lipo y Stefo ven.)
- Lipo : (a Stefo)
Ci ó pa Moz con chël pizun?
Dile, Stefo, sce t'es bun !
- Stefo : Al fesc la guardia ! ...
Lipo : Guardia? ... empaca!
Guardia dan na tè baraca?
- Stefo : Che baraca él sta a vardé?! (ciügna)
Lipo : Èdl val' co pò donté?
Endô na vera co mët man?
Tö ... ciamò aldi nia ne n'àn.
O él magari val malan ...
- Stefo : No cösc no chël, mio bun jorman.
Lipo : Ma bun ! Mo val él ben soz'dü,
no mà monti, chël suns'sogü !
Ci déss pa erma a tomp de pësc?
Cösc no n'è val' dër co mo plesc.
Conescte le loter dai ciavai,
chël co à fat tlo tan de guai?
Bel'val edemes él passé
do ch'jö da Berto él à arobé.
Y nia da dio a nosc vijin
i àl brinché le polerin.
La vačia sterna a Martin ...
A Milio spo na bot de vin,
laprò l' ciaval y le gratun !
Conescte tö cösc lasarun?
(s'an fesc de morveia)
- Stefo :

- Lipo : Dì ne pôi ch'i l'ài odü .... (ponsa dô)
 sc'te mines mefo chël co é gnü
 dan dan tomp sö la pastöra
 y t'à tut che mansa scöra? (s'la rì dër da enconton)
- Stefo : Y les biesces che tö âs.
 Dertànt che tö dër bel vardâs
 la plü bela s'àl raspé (hi, hi, hi)
 laprò ciamò to cian copé ....
- Lipo : Le Fufi!
- Stefo : Spo l'asora a Moz,
- Lipo : (maliziùs) tut la scroa dal bel roz
- Stefo : con döta la coada i àl
 y sëgn col cioce stàra mal.
- Lipo : Ah, spo sce te mines chëst,
 pôi ben mo ponsé le rest.
 Mo ci à pa chël fiçiun, ch'al à,
 col loter y con nos da fa?
- Stefo : Stâte, stâte, l'atra sëra
 él gnü abiné te nosta tera.
- Lipo : Che pa?
- Stefo : Le loter.
- Lipo : Ah, le loter!
- Stefo : Al ea tal stran desco en te cóter.
- Lipo : Tal stran?
- Stefo : Te chël dascià de Rü.
- Lipo : L'atra sëra?
- Stefo : Encér les nö
 an l'à abiné y ....
- Lipo : tachè sö?
- Stefo : Na.
- Lipo : Ci moda?
- Stefo : Cösta é ensciö.
 La lege entanto ne s' proibësc,
 da i fa ma bel snel le prozess.
 Denanch'i l'ànse ascuté,
 ne pôl nia ester empiché.
- Lipo : Ol'él pa sëgn spo chel pataca?
- Stefo : Atira 'nlò, te che baraca.
- Lipo : (capësc plan, plan la situaziun)
- Stefo : Ah, y Moz sëgn mët averda,
 ch'al ne sciampi alaleria
 dan ch'i l'ànse condané
 y le fat spo publiché.
- Lipo : Po, can vëgnel pa fat fora?
- Stefo : Sëgn sc'tàs tomp, o?
- Lipo : Ester pôra!
- Stefo : No No? (dër lunch)
- Lipo : Po mostro, berba Stefo!
- Stefo : (A Moz co dorm)
 Moz, lea!
- Moz : Sc'ara mëssa mefo ester ...

- Stefo: Ester mëssel,
 Moz: Ci ch'al foss?
 Lipo: Moz, oo, vi sägn ca da nos!
 Moz: (Va ia da Stefo y Lipo)
 Stefo: Iu y tö y ël, nos cater,
       sun scichës önn plü de l'ater,
       nos fa fora sen orun,
       co mai la tó sen nos podun,
       da i fa atira ie prozess
       a Stachio, l' loter, desch'an déss!
 Lipo: (Ia da na pert)
       Le prozess!
 Stefo: Che l'ò pa avéi?
 Lipo: Iu (al tign sö la man),
 Moz: y iu (fesc le medemo),
 Stefo: con me fesc trëi. (a Moz)
       Le loter ne n'arà dit fora
       gnanca öna na parora?
 Moz: Ah, tan dio ch'al à sciafié
       da monti, ël s'à proé,
       mo can ch'i l'à traté aladô,
 Stefo: àl bel avisa döt dé pro?
 Moz: Döt àl ël lascé a sei
       y dé pro àl ël d'avéi
       tut a Michl ie porcel
       y a Berto le videl, (a Stefo)
       a te na mansa jö de pré (a Lipo)
       y en bel bagot a te,
       la vacia sterna a Martin,
       le čiaval a nosc vijin.
 Lipo: Moz, ben inče to porcel?
 Moz: Chël ben inče, y döt chël,
       che al gnea en tres miné,
       che le malan s'ess trasporté.
 Stefo: Spo da vire àl roé!
 Lipo: Ah, chël minassi inče iu!
 Moz: Sc'al ne sa da vire miù.
 Lipo: Ensciö él dert - tachédle sö.
 Moz: La jüstizia disc de sciö:
 Stefo: che co s'à ensciö danié,
 Lipo: desco Stachio,
 Düc trei: mëss piché!
 Stefo: Porchël lasciunse a düc a sei,
       ch'ai pô gnì n doman a odëi,
       desche l' loter vägn piché.
       (Stefo y Moz ô sen s'an jì, Lipo i ten endô)
 Lipo: Belo n doman ne n'ài miné.
 Stefo: En doman!
 Lipo: Iu disc de no!
 Stefo: Nia en doman? Porci pa no?
 Lipo: Seise belo descmoncié,

- che olà ch'al dess piché,
 ài iu n èiamp de bel formont,
 co mo gness rüné dla jont,
 co s'abinass atira adöm,
 sc'i jesson con la fóm.
 Na, cösc no!
- Stefo : Al à rajun. (se craza le cé)
 Lipo : Fa val d'ater nos mëssun !
 Stefo : Iu à incè blâ damprò
         co me gness forlada enlò.
 Moz : Le medemo él pa me;
       i ne mëssùn ensciö s' rüné !
 Lipo : Ah, odëise desch'ra foss,
       le dann se romagnéss a nos,
       sce nos oresson l'empiché
       atira, desch'i s'an ponsé.
 Stefo : La gran racolta gness rünada.
 Lipo : Iô, al foss na gran matada.
 Stefo : Oh, nos gnessson ben rünés
       sc'i ne fosson tan scichés,
       da tó n'atra ocajiun.
 Moz : Ater ! Stefo à rajun.
 Lipo : Co ch'i la tolun ? Dijede !
       Val de bun no s'aspetede !
       Le miù arati él empò,
       sc'ara va tegnida endô,
       y aspeté con l'empiché
       cina dô le sojeré . . . .
       te trëi edemes magari.
 Moz : Iô, chi è ben d'atri afari.
 Stefo : Dann ne n'édł nët degun
       sce nos cösc iade la sbürlun,
       a canch'i àn la blâ daéte.
       (Stefo y Moz ò endô s'an jì)
 Lipo : Ciamò por val messunse sté ete.
       Co dess pa vire chël poltrun ?
       I dé la spëisa nos mëssun,
       do ch'al s'à arobé ? . . . chël no !
 Stefo : Mangé val mëss-l él empò.
 Lipo : I dé da vire a cösc ladrun ! ? !
       Iu sun decuntra — ch'i ne s'dodun !
 Moz : Spo le lasciunse döré fan.
 Stefo : Danlò se mörel ! Chël ne sân !
       Nos ne podun spo plü l' taché.
 Moz : Po, inc a chël mëssun ponsé ;
       piché mëssel.
 Düt trëi : Chël sogü ! (ai ponsa dô)
 Lipo : Sc'i le lasciassun mefo jì ?
 Stefo y Moz : Lascé jì ?
 Lipo : Ma fina che
       le tomp dla sojera é passé.

- Stefo : Cösc foss tan ch' le lascé fora?
 Lipo : Tanco Urlaub! La parora
       ël se dàle d'ester spo
       do trëi edemes atlò.
 Stefo : Che nos podesson spo ad ël, (s'la rì)
 Lipo : canch'ël 'nstëss, tratàn chisc dis,
       demez da nos se mantigniss ...
 Moz : T'és sciché ...
 Stefo : i tó la pel!
 Lipo : Ch'i ne m'la rì! Le fat é bun.
 Stefo : Mo 'ndrére ...
 Moz : 'ndrére?
 Stefo : Sce l' poïtrun
       sarà pa ben ntonü da fa
       avisa desch'i orun ...
 Lipo : va, va!
       Spo sciö! Tlo n'àl ël nia da di
       ci ch' nos fajun ël möss capì!
 Stefo : Avisa desch'al alda 'nsciö:
       nos comanun, ël à da olghè, (se mët sö por comanè)
       Moz, daür sö l'üsc danlò,
       mëna fora Stachio!
 Moz : (encomper daürel sö l'üsc y tira fora le gauner, co ven
       adarlerch döt sbordené y dala meseria)
       Marsc, tö craut, sen tirt'un fora!
 Lipo y Stefo : Orun pa not te tignì scora!
 Gauner : (destira i brac tan che ël è bun y süsta)
       Aria fresca — oh bun sorëdl!
       O ci grazia!
 Moz : (i laidra adoss) Tan freh édl;
       óst lascé da fa chisc aë!
       Nos ne scherzun nia pa nüsc faë. (dassënn)
       Alda ci che le consëi
       dai paurs encò te lascia a sei.
       (da na pert)
       Mo pôra mo sen jì dla pel? (prëia i paurs)
       Cari berbesc, prëi tan bel.
       Ciamò en iade avede pö
       con me misero pieté!
 Lipo : Gnanca l' diàu!
       Tlò s'astelasson
       ben damat sc'i pordenasson!
 Stefo : Al é gran ora, t'es madü,
       tö te mirites da gnì coü (segno)
 Lipo : Ci ch'à ciastlins t'as combiné
 Stefo : scraia al cì ...
 Moz : te mess piché!
 Gauner : Pordenanza, pordenanza!
 Stefo : Tö n'ás en iade fat na scianza!
 Lipo : Caro ti, doman adora —
       ensciö nos omi àn fat fora.

- Gauner: (bradlenn) Doman adora, os jonc, na — na
degügn tan snel ne s'la punsâ.
- Stefo: N pü n gran colpo, ne te sâl!
- Moz: Oi, ci pôra, cösc é val. (mostra ch'ara i plêsc)
- Gauner: Ach tan mal! Ci mai mo döri?
Belo sägn ponsé ch'i möri.
Jonc, ciarede desch'i sun
y avede compasciun!
O degügn ne s'less ponsada
ch'na net sora foss restada!
Ma plü öna sön cösc monn!
- Stefo: (dà na vidlada a Moz y Lipo, tanco segno da oje ete)
Ben, ben mio caro lasaròn,
por via de laurs y d'afari
la sbürlunse al dé — magari —
Ai tront'onn dal mens d'agost!
- Lipo: Y ensciö damani, sön to cost,
sc't'ös ester libero tratàn;
dì de scio! dà la man!
- Gauner: (conscidra dér dla bona löna la man che Stefo
i dà, y disc cuntra le publico)
Baia cösc scicùn damat — (a Stefo)
o cösc foss en bun barat!
sc'i esses pö ma la bontade
de m'al di ciamò en iade.
Ne dijëise en certo tomp?
- Stefo: Iô, miù élle por nosta jont,
do l' gran laur de t'empiché.
Orëis mo dé la liberté?
- Stefo: Tö mess dé sen joramont
- Lipo: por canch'al é spo gnü to tomp
- Moz: te trëi edemes bel avisa
- Stefo: da roé do nosta visa
- Lipo: a Ciastlins, ch'i podunse prësc
fa con te ci co se plesc!
- Moz: Y por ciána enlò
este liberò.
- Gauner: Os orëis sägn coiené
en püre coscio desco me?
- Moz: Ci ch'al disc, é döt cant vëi!
- Lipo: No ester tan da püch consëi!
- Stefo: Zonza te comani enstëss
desch'la lege s'al descrësc!
- Gauner: (co à belo spiculé da dio desche ara se stà,
mët endò man da gni freh y fesc dant val
ai paurs con na müsa sceria)
Sc'ara é pa proprio ensciö . . .
- Stefo: ensciö avisa,
- Lipo: di de scio!
- Gauner: (da na pert)
Cösc é fortüna t'les extremes.

Stefo : Tö mess le pan y les marènes
 Lipo : enstëss por čina enlò t'cheri.
 Moz : Urlaub àst čina al morì!
 Gauner : (dagnora čiamò dubitenn)
              desch'al pò, desch'i baiéis,
              mëssi ma fa či ch'orëis.
 Stefo : (despaziontùs)
              Dàste prësc l'empormetüda?
 Gauner : (i dà la ma dërta liada : scerio)
              Mia parora ven tegnida!
 Stefo : (ch'ò s'asúgheré)
              Tö às da gnì ...
 Lipo : da dé metü ...
 Gauner : Chël foss?
 Stefo : D'agost ai ultimi!
 Gauner : Čina do le sojeré
              os ëis tomp de mo empiché!
 Stefo : (encontont con sües respistes)
              Valüta à či ch'i àn fat fora,
              lasced'le jì — tö téggn parora!
              (Moz destaca le gauner y i trëi paurs s'en va
              samben minènn d'avëi fat dér da scichës)
 Gauner : (se comporta ma dér da püre coscio čina che i puars
              é enlò. Can che ai se n'é, tirel en salt y destën fora i brac)
              Na, chël mëssi iu ben dì
              miù n'essera sciafié da jì.
              De brilli n'él dagnora al monn.
              Salüdi büsc, rüné dal tonn!
              Os paurs scichës fajed'la bona!
              Gnanca n'edema torona
              ne dess passé che iu sarun
              tlò Čiastlins a fa l' ladrun!
              Olà che' al é chisc jonc co vi
              él por me, iò, le dér post.
              Pa os mo våra tan sauri,
              ch'i sta ad arobé dal ost.
              Ienn se feji cösc plajëi:
              či ch'mo plesc iu ô avëi!
              Enstëss mo mëssi iu rangé
              la spëisa, desche comané.

SECUNDA PERT

Gauner : (Vëgn con n ronz plen sot le brac, spicolëia
              da dötes les perts y s'oj cuntra l' publico)
              Ha, le mens é prësc passé:
              al é tomp de mo mostré!
              Inçe sc'i podess sauri,
              či ch'i à empormetü, rompi.
              Sen le téggn le gauner bëgn
              por le publico da ienn.

Sëgn, mio caro publico,
 ciàfeste to gaudio!
 Sen ói iu bëgn chi paurs scichés
 lascé düc cané bi coienés.
 Belo ài iu por mia matada
 vigne cosa arjignada.
 (Al tol fora sòes tlaucheres y mët man
 de se mascheré só dan le publico)
 Vidlés sfömés y berba blançia,
 co stopa cösta goba stancia,
 y cösc mantel döt cant deslis,
 ciapel bel lerch y iames stortes,
 che a döt le monn iu mo n 'comportes,
 desco en vedl dal mé grisc.
 Vi sëgn da faldes, bela frunt,
 cösc bastun tles mans da unt
 me porti dô dlun tromerenn,
 con la lenga mesa morta,
 y na toss ben der na borta (al toss)
 ói iu sëgn proé da ienn
 chisc gesti te cösc jüch atlò.
 (Sëgn stal desco n vedl tremorùs dant al
 publico y se destira ten colpo y scraia
 con sòa derta usc.)
 Freh y furbo iu endô! (sëgn s'an sciampel)
 (Dô d'an pez vägn i trëi paurs, fesc de
 vigne sort de müses y é rejiùs.)

- Moz : O, ci maç ch'i sun nos stés!
 Stefo : I dis d'agost é sëgn pasés.
 Lipo : De che creatöra ne n'anse albü
 Moz : cina sëgn degügn fostü.
 Stefo : Mo belo endô, desch'i à aïdi,
 al mancia vaçes y vedì,
 Lipo : y bëc y müi él gnü arobé.
 Stefo : Al é proprio da bradié,
 ch'al à tlò endô metü man
 de té arobades dal malan.
 Lipo : Plü dasënn ciámò co zonza,
 se va cösc mostro a la coscionza.
 Moz (a Lipo) : Y la colpa, che la porta?
 Lipo : Berba Moz, nos por forza!
 Nos trëi enstèsc sun i dër müsc.
 Moz : Lipo, Lipo, püsc, püsc, püsc!!!
 Y coi müsc tlò mâ n pü plan!
 Cal é pa avisa ie pü gran?
 sauri podeste desmoncé,
 che co s'à cösc aconsié!
 Lipo : (mez desené)
 Che él pa sté co à pié dô?
 Nët degügn co os atlò!
 Moz : Crëist'tö enscio de se sciampé?

Stefo: Tö foss tlò bëgn da ciacogné!
 Moz (a Lipo): Spaché t'oressi iu 'nmalora.
 Lipo: Dì ciàmò tö na parora,
spo....
 Moz: Öst tö val me fa malan,
enlò odarasste mio jormann!
(Moz y Lipo se sta desenés dal döt önn cuntra
l'ater y é vigne momënt pronti de s'an dé.)
 Lipo: Iu sà pa ben de me protege!
A tè te dài pa iu sägn lege!
Au, zeda.....
 Moz: al mët empornò man!
(Ai se ciacognëia, Stefo é sën banch y i fesc
coraji a so compagn Moz.)
 Stefo: Moz, sech, no mâ tan plan!
(Dertàn che ai se dà vëgn le gauner iestit
da profet y despartësc i dui iai con so bastùn)
 Gauner: (con döta la usc)
Po bona jont, tegnisse ete!
no pö no tan se bastonéde!
 Stefo: Demez atlò!...
 Gauner: Iu mess se di
ch'i s' dëis pa bel deban colpi!
 Moz (s'alza sö): Ah, ci óst pa tö n'en sei atlò!
 Gauner: De plü co che tö mines empò!
Ci co é y co à da gni
pói iu bun tles stëres li!
 Lipo: Ci, tles stëres?
 Stefo: en profet?
 Gauner: Tles stëres y tal gran comet
stal pa scrit avisa y gran
che os desses en doman,
a les set, tlò, salüdé
chel che orëse empiché!
 Stefo: En doman?
 Lipo: Les set dijëise?
 Moz: Le loter?
 Gauner: Mo che m'al cherdëise,
che ales set sarâl atlò!
 Stefo: Mai miné
 Lipo (encontont): sen lëisse spò! (a Stefo y Moz)
 Gauner: Na ciüria scöra börna aràl,
n samare ross, y ghël sarâl
encér le col, so stifl ciamp
sarâ sbüjé empü cotant.
 Moz: (ne la crëi nia)
Ah, 'nscio, y cösc döt cant stess scrit...
 Gauner: (ciügna de sciö)
Tles stëres, berbesc, desch'i à dit!
Y os cherdëis ma bel sen, che
tles stëres pôn se tralascé,

iu à belo da cotà
 d'agn cösta cunst tla man.
 Ci ch'ères m'à lascé odëi,
 é döt cant gnü avisa vöi.
 Berbesc, dessi iu incomà
 se dì desche döt jarà?
 (a Stefo y Moz)
 Co che orëis — oruns proé?
 (Moz y Stefo ciügna de sciö)
 Gauner: Iu vögni pa pordërt paié
 dla jont rica y chël bun!
 (Ai ne n'ò plü n'en sei nia, canche ara va
 de scioldi)
 Lipo: Chël?
 Moz: Aha ....
 Stefo: nos rièc ne sun.
 Gauner: Chël m'ài atira iu ponsé.
 Ben spo lasci da cunté.
 Al é 'nsciö mâ döt le stlet
 ci ch'les stères s'empormët!
 (al ó s'an jì)
 Lipo: (Lipo le ten endô)
 Ci, de stlet, chël fosc de no?
 Stefo: Na desgrazia? ....
 Gauner: ater co!
 Lipo: Spo ne pôste tan sciampé.
 Stefo: Danlò mëssté s'al cunté!
 Gauner: Se tò i scioldi n'òi a os!
 Lipo: Mët la paga desche t'ós!
 Gauner: Dessi se dì döt dan fora?
 Lipo, Moz y Stefo: Döt ....
 Gauner: Inèc ci co se fesc póra?
 Lipo: Iò, empröma chël, bun berba,
 magari mëtòn spo plü averda!
 Gauner: Ben, ben .... (ó endô s'an jì)
 Stefo: Te ciafes paiamont!
 Lipo: Sce, dì ma ci ch'al é co dont!
 Gauner: Trëi monedes ói avëi!
 Lipo: Se dijte spo sen ci co é vöi,
 döt cant?
 Gauner: ... döt cant ...
 Lipo: (tol fora en scioldo): — tlò —
 Stefo: (le medemo): y tlò!
 Gauner: (a Moz che n'à nia da dé cà): fala önn!
 Moz (a Stefo): Emprest'm'al mo!
 (Stefo i al dà, Moz paia, le gauner compeda)
 Gauner: Önn, dui, trëi, ah ensciö ben!
 Jonc, meted'averda sen!
 (dér da profet)
 Les stères dér avisa disc,
 ch'al donterà te cösc païsc

trëi de gran desgrazies, sce (pausa)
 Stachio l' loter vägn piché.
Lipo:
Gauner:
 Y la próma foss ...
 la coia!
 la coia dai armonc tan groia,
 che düc i tiers se creperà:
 les iarines te pornà,
 les vaçes, i čiavai, i bôs,
 döt se creperà a os.
 (Le gauner disc cõstes ultimes parores con
 en "r" tan en sterch, pa la parora "creperà"
 va i paurs danciarà, mo ai s'abina endò
 encér le profet y le damana):
Lipo: Döt cant?
Gauner: Döt cant!
Stefo: Aah, ben döt?
Gauner: La colomba inò' sön têt!
Lipo: Y la secunda?
Gauner: Al verderà
 jö la čiasa y la majun
 con la stala y le dascià
 y la racolta te forniun.
 (Sò la parora "verderà" sprinzai l'ater iade
 endalater y se fesc entrés plü y plü picci
 pa vigne parora che èl conta sö. Spo se fejai
 endò döt spauris pormez).
Lipo: Döt cant mësserà ji en föm?
Gauner: Döt cant!
Lipo: Döt cant?
Gauner: Döt adöm!
Moz: Döt?
Gauner: sarà dles flames, sce (pausa)
 Stachio l' gauner ven piché!
Lipo: Sce či?
Gauner: Sce os.....
Stefo: Mai no, sc'te dijes ....
Gauner: Speta, čiamò plü de frijes
 ói danfora iu s'an dì:
 Pornàn che l' fü é scomparì,
 gnarâl döt a restèl i Frances,
 y zonza fa ben dio čiançes,
 jonc y ères y mituns
 se coperâi con gran pizuns.
 (Sò la parora "Frances" se spèrdai düc trëi
 y toma zonza vita sön le banch zoruch).
 Pa "jonc y ères y mituns" se dài düc vidlades,
 ch'al i sta sö le flé. Pa "coperâi" tómai düc
 dôfora che an väiga en pez mâ les iames).
Gauner: Sce os tachéis sö Stachio,
 porchël, os jonc da paur atlò,
 ponsede a cõsta maldisciuñ

denàn ch' finìs la borta aziun!

Lipo (spaurì): Cösc foss döt?

Gauner: Ne n'él nia assà?

Stefo: Iò, jolan...

Moz: n'àn ben n'cialzà!

Gauner: Ben, ben, sen s'ài iu fat le mio,
a s'odëi plü tert, adio!
Fajed'la bona! (al é por jì)
(s'oj zeruch) tegnide a mont,
èi ch'i s'à dit! (demez)
(I paurs slauris dal spaont se romët ma plan,
plan y é dal döt tuè ca da èi che èi à aldi).

Lipo: ..... Ai, èi spaont!

Stefo: Po na, nâ, sc'ara à da gni,
avisa desch'al sta sö al ci,
tles stères ...

Lipo: ahh...

Moz: da s'an sciampé!

Stefo: Sant'Antone y Sant'André,
sen èi fajunse?

Lipo: Sc'i orun
empiché Stachio chel poltrun,

Moz: él le lonfér atlò ch' vëgn vi!

Lipo: Spo n'à Ciastlins ben nia da ri!

Stefo: Trëi castighi sön le bot!

Moz: Orunse spo empiché l' bagot?

Lipo: Stravardesse — ói se di!

Stefo: Hm .... (ciügna ia y ca)
an messerà le lascé jì!

Lipo: Le fü — ben nia da fa da mat!

Stefo: Con la coia stàra anfat!

Moz: Ah, spo i Frances — cari miei —
le plü él da chi da se temei!

Stefo: Noo, a inom de nüsc mituns,
da val de tè paré s'mëssuns!
Lascede Stachio bel en pêsc!

Lipo: Pa mia parora, che co fesc
na té matada é pö empü frëit!
ch'i n'aratunse pa le dëit!
dal vedl gobo por damat!!!
Le lasciun jì, al é anfat!
Spo sunse salvi ensciö düc cater!

Moz: (Tira adöm la frunt)
Os jonç, che disc pa spo che l'ater,
chël vedl gobo ài rajun?

Lipo: Da monti dant é prësc önn bun!
Chël é vëi, mo ben dagnora,
él sauri de gni lassora!

Stefo: Sce l' loter ven doman les set,
desch' le vedl s'empormët:
ciüria börna sö le cé,

- Lipo : colare ghël — adöm ciolé —
 Stefo : samare ross, de vedla stampa,
 Moz : (se sont plü y plü sogü)
       laprò spo en büsc tla sòra ciampa !
 Lipo : Sce cöstes mersces é da odëi,
       (ciügna dassën)
       les profezies sarà vëi !
 Moz : Y sce i storjun önn su n èiavëi
       a Stachio, suns dal diau düc trëi !
       (plëns de responsabilité s'an vëi)

TERZA PERT

- (I paurs vëgn y an conësc che ai ne se sta dër bëgn, ai
 ciaria entoronn por odëi sce le gauner vëgn.)
- Stefo : Les set — sen cösta foss che ora
       che chël vedl à dit danfora.
 Moz : Ater — oh — ciaredé mo,
       che ch'al vëgn pa sen enlò.
 Stefo : Bel avisa —
 Lipo : ah — empaca !
       ne vëgnel pa sägn chël pataca ?
 Moz : Al é avisa ensciö iestit,
       desche le profet à dit.
 Lipo : Ater, Mozl, t'âs rajun,
       avisa ensciö, iu vëighi bun !
 Moz : Colare ghël,
 Lipo : samare ross,
 Stefo : ciüria börna ....
 Moz : püri nos !
 Lipo (tramora) : Oh, in ciafi prësc le frëit !
 Stefo : Iu frëit y cialt ...
 Moz : iu cialt y frëit !
 Stefo : Jonc avisa ól cösc di,
 Moz : che les stères n'à monti.
 Lipo : Al vedl nos mëssun porchël
       olghé y se tralascé sön ël !
       dan ch'al sie massa tert,
       y nos mëssunse se sté ert !
 Moz : Mo por nia se falé,
       al pé ciamp i orun ciaré !
 Lipo : À le stifel ciamp en büsc,
 Moz : spo sunse nos ben dër sogusc.
 Stefo : Spo al gauner nos mëssun,
       i scinché la puniziun.
 Moz : Da i fa ad ël en tort,
 Lipo : ò di se dé enstësc la mort !
 Stefo : Porchël, ne i pôl sozeder nia ! (düc trëi dassënn)
 Lipo : Nia ...
 Stefo : guai ....
 Moz : ch'al costi bria !

- (Le gauner vëgn con le guant descrit. Al à la bona lôna, fesc desche al ne sess nia danciarà.
I paurs é döt spauris y n'ó nia i ciaré.)
- Gauner : En bun dé a os encö,
en bun tomp da taché sö!
aposta fat por condané,
le preo ëise da cherdé!
Fajede gnì i bòies sen,
ne n'él nia belo jont co ven?
Iu sun tlò! .... Pichede mò!!
- Lipo : (a Stefo y Moz)
Ch'i ne fajuns pa val matada!?
- Gauner : (Va ia dai paurs, i salüda ciamò en iade, mo ëi ne i ò nia ciaré.)
Pôi sen fa na salüdada,
con la ciuria y val parores?
- Stefo : (a Moz)
Moz, conscidra mo les sores!
- Lipo (disc plü avisa) : La sora ciampa él gnu dit.
(Moz ne vëiga nia cis le büsc tla sora ciampa)
- Gauner : (spordü) : Jonc, i mo ciaréis, tan fit,
che iu ciafi bel prësc pôra.
Sunse iu gnu massa adora?
I ne dijéis no iô, no nâ!
M'ai iu mené jö encomà
la sora ciampa bel por nia?!
ch'al m'à costé na té fadia,
por ester sön le punto atlò.
- (Le gauner tégñ la sora sot le nes ai paurs)
- Moz : (a Stefo y a Lipo dassënn)
En gran büsc, odédemo!
- Lipo : Sen mëssun s'la fa sogüda!
- Stefo : (ne n'ó sei nia y damana le gauner)
Berba, co foss cösta jüda?
Ci él co se condüsc ca tlò?
- Gauner : Berba Stefo, iô, ho, ho!
ne m'orëise nia capi?
- Stefo : A me mo séise sconosciü!
Freh mo di tlò berba Stefo,
cösc me sa 'mpü trep sen mefo!
- Gauner : Sconosciü tlò te cösc post?
- Stefo : Os dijéis, a mio propost!
- Düç trëi con n gran tono : Sconosciü!
- Gauner : Cösc é da rì!
Sun Stachio, ciarede en pü!
- Lipo (a Moz) : Stachio, Stachio, gran malan,
conescte en Stachio tö, jorman?
- Stefo (a Moz) : Stachio, conescte n ël,
co à proprio enom ensciö, sonsèl?
- Moz : Stachio, iu mëssi di,

Gauner : de mai n'avëi en tal odü!
Se disc mio ennom a os massa pü,
s'al disc l' laur, iu sun consciü
por re dai lotri lunc y lerch
y con cösc mio pün tlò dërt,
ài robé iu bôs, vedì,
čiavai y biesces y porci,
bel sen te cösc mens passé,
porchël snel fat: tachedmo sö!
(a Stefo co ne s'an capësc nia fora)
Cösc ó čiamò con nos s'la rì!
Orëise prest mo fa mori?!

Lipo : Os ne sëis ben cis sciché!??!

Gauner : Os iüdes, s'ëise desmoncé
che m'ëise da püch empormetü
d'mo taché sö tlò te cösc lü,
é cöst por os tlo iüst y dërt?!

Ha?

Stefo : (a Lipo y a Moz)
Cöst tlò s'empara ert!

Gauner : (con na usc da comané)
Čiarede snel de mo empiché!

Lipo (con pôra) : Al n'é nia mitl de s'olghé!

Stefo : Le gherist va présc en toc,

Lipo : laprò üsc osc é tan posoč!

Moz : Inče s'anse rot la fóm

Stefo : (düc trei) ch'ara s' parënta a düc adöm.

Stefo : Čiastlins ne pò con orienté

Lipo : se dé dô, ci che èis perié!

Gauner (desené) : Mo iu tägni sön la mia!
Fajede dërt, toled-mo ia!

Lipo : Os ....

Gauner : (toma tla parora)
L'arobé döt stanch mo fesc!
Nia parores — toledmo ca!
Penitonza ói fa, spo él pêsc!

Lipo : (mëna les sciabes)

Sce cösta ne se lasc' nia fa?

Gauner : Ci co é iüst, mëss iüst resté!

Moz : Tan ennant óst la mené?
Malan! I te dijun endò,
por te n gherist ne n'él atlò!
Mëssun trëi iadi tal scraié?

Gauner (calmé) : Ben spo jarài a se plûré
te ciüté dal regnadù!
Che co à robé sen desco iu,
à l' dirito da mori...
taché sö desche i à aldi!

Moz (desené) : Malan, tö no ben dio proé
Stefo : da jì da chël a se plûré!

Lipo : N'àn denant aldi na tàra?

- Gauner: Val čiaval mo toli, empara
spo ói jì atira te ciüté.
- Moz: (fesc i püns) Và, sogü ói t'empiché.
- Stefo: Và ma püre pitocùn
jì vâra ma de to čiaùn!!!
- Gauner: Nia dla testa ma a me su,
cari jonc, arati iu!
Sce önn tralascia so dovere,
le serun ia desco en lere!
Chël almanco y desch'al pö,
pòi inçe os se taché sö.
(scassa les sciabiles)
Ben, ben, i l'ëis mat os crûda!
- Moz: Ch'al ne ton a y ne tranüda?!
- Lipo: (desch'al bradlass)
Oste se sbürlé tai guai?
- Gauner: Ci ch'i ó, chël é piché!
y cösc dërt mo fajerài!
- Lipo: I sëis ben dër de se fa enrë,
os berba Stachio, y massa rio,
mo ... avede compasciun!
- Stefo: De nüsc mituns a inom de Dio!
- Gauner: I ó piché iu, y basta y bun!
Ciafi prësc sen, iô o no,
ci ch'i chirí, ci ch'i ó?
(se mët söl'attenti)
- Stefo: (proa da sciacaré)
Os iudici de nosc païsc (fesc l'ençhino) —
Caro Stachio! ... loter grisc!
- Moz (da na pert): Pôi se di iu mia parora,
- Stefo: denanch' fajunse val matada
tolunse n tru co va a mez fora!
- Lipo: (dea che Stefо à fat le segno de compedé
scioldi)
Le tru d'or, te l'as stomada!
- Gauner: Sc'i n'en sëis önn, prëi tan bel,
spo tolunse mefo chël!
- Stefo: Cincanta scioldi, che scutëise,
pronti sön la man ciafëise.
- Lipo: Mo tigni la müsa spo!
- Gauner: (co à sëgn finalmonter i paurs olà che al à orü)
Le dopl, jonc, spo pôra jì!
- Stefo: Ben, ben sesanta — sciode 'mpò!
- Gauner: Ciont, ài dit, ma trëi vedì!
- Moz: Sesanta mëssa ben la fa!
- Gauner: Ciont ói che n'en dëise ca!
- Lipo: Otanta scioldi!
- Gauner: Ben, mio tru
va spo dal emporadù!
- Moz: (da na pert)
En tal é n iüda! Porcaria!!!

Gauner: Sot a ciont ne feji nia!
 Stefo: Nönanta ....
 Gauner: L'ultima parora? (ó s'an jì)
           ciont o sonza vai enmalora.
 Stefo: Sc'al se sà ben inçé rio,
       tlo àste i scioldi, a inom de Dio!
       (gauner i compeda tal pün)
 Lipo: Nos porchël se lascte en pêsc!
 Gauner (cumpodenn): Nönanta, ciont, sce al ne fesc
           ben inçé trep, sce desche
           i séis mat os, ói ben scuté!
 Stefo: Por dagnora?
 Gauner: Ala fin
           ma l' toli spo con me te scrin,
           degügn ne dess mai gnì lasora,
           degügn enrësse val parora!
           Sëise spo encontonç, dijede!
 Lipo: Bun assà ....
 Stefo: 'nsciö fajede!
 Moz: Che te t'an cavi spo dai pîsc,
       sce t'ós piché por vigné prisc,
       sce — va mat, chirete val len!
 Gauner: (fesc na riveronza)
           Jonç d'onur, döt por osc ben!
           Stede sagn, che nia ne müda! (salta demez)
 Stefo: Chël sperunse ....
 Moz: cösta é jüda
       a na cana!
 Stefo: po, spo sciö,
       sc'i plü scichés de nosc consëi.
 Lipo (a Stefo): Desco os ....
 Moz: (se enstëss y Lipo) y nos
 Stefo: y tö
 Lipo (mostra sö se enstëss): y Lipo ...
 Stefo: y Stefo,
 Moz: y Moz,
 Dûc trëi: nos trëi,
           la fortüna manajëia,
           n'él nia da s'an fa morvëia!

J. Ploner

CRONICH

L' Vësco Mons. U. Gargitter perdica ai ladins in la festa a P. Freinademetz
ai 30.5.1976.

Tla cronich dl'ann 1976 uress l' Calënder ladin mā porté i gragn avenirimènc, che é suzedüs y nia vigni picolëza.

Imprüma de düt uruns tó ca l' temp. Na tè gran sëcia, sciöche i l'un sintida te chësc ann passé, n'él feter degügn che se recorda. L'ultima gran nëi àl fat de novëmber dl 1975 y spo él tres bel temp y süt, cina da d'aisciüda, incér Pasca ia, olà che al à indò fat cotàn de novera y spo él indò gnü bel temp y al n'urô no plovëi cina a mez agost, d'aolà

che al à spo metü man da fa bur temp cina de dezember. De jügn, dë iuli y d'agost él te chi prà ross sciöche de dezember o de forà. Tröc paurs n'à fat püch o degun fëgn, spezialmënter tla bassa Val Badia; l' plü mal stôra jön Marô. Al è da pité a udëi, sciöche i prà seçiâ fora. Nosta valada ciarâ fora sciöche n desert. D'agost spo àl metü man da plovëi y ala fin di faç n'él salté fora gnanca tan mal. L'artigoi n'é garaté nia mal y inèe i soni é gnüs sö bì.

I n'un purchël nia bria da se la-

15000 porsones ala festa de P. Freinademetz a Badia.

I chors de düta la valada ä cianté la mëssa sot ala direziun de Pepi Pitscheider.

Inèe de plü musighes à tut pert ala festa a P. Freinademetz.

menté. Chölbeldi s'à tres ciamó mostré plü bun co che nos se mostrun cun vël.

Döes de gran desgrazies él suzedü al pröm de merz. Dui proi jogn, che è tl plü bel de süa ativité, é gnüs cherdà da Chölbeldi. Siur Sepl Pezzei, curat d'Antermëia é mort sön na desgrazia cun l'auto, atira sot Antermëia. Al è nasciü it a Ornella da Fcdom ai 3.8.1923 y é gnü cunsagré prôu ai 29.6.1949. Valgûgn agn laurâl bele sön Antermëia sciöche curat. Ci spavënt pur la popolaziun d'Antermëia y de döta la Val Badia, can che an aldi la grana d'Antermëia, che sonâ l'agonia a so curat. Al à lauré sciöche curat a Stilfs sön Vinschgau, a Lungiarü, Kollmann y Antermëia. La gran fola de jënt che

à tut pert a süa sepoltüra desmostrâ, che la popolaziun l'à ion y in unur.

L'ater dé da duman aldin dl'atra tan gran desgrazia. Siur Richard Sottara da S. Martin, curat a La Ila, é jü da La Crusc sö a amiré la bela natüra dles munts, che al amâ tan, al é spo tomé jö de n crëp; an l'à ciamó cundüt a Burnech, mo al è ruvë oramai mort.

No mâ chi da S. Martin, no mâ chi da La Ila, mo döta la valada y döt Südtirol é spaventé y sura pinsier pur chëstes döes gran desgrazies suzedüdes te nostra valada. Siur Richard é inèe n prôu de gran ativité pur süa jënt, de gran fede y amur pur düc chi che l'incuntâ. Al è nasciü a S. Martin ai 3.4.1937 y cunsagré prôu ai 29.6.1960. Dér n gran

amur àl pur la bela natüra de nostes munts y de nüsc crëp. Al è n dër amich de nostes munts ladines.

A döt chësc mëssuns dì: Side fata la orienté de Dì.

N terzo prôu dla valada él mort l' mëis de merz y chësc é siur Pasquale Crazzolara da S. Ciasciàn. Al é nasciù l'ann 1884, cunsagré prôu ai 29.6.1907. 65 agn él sté misionar tles misciuns dl'Africa, olà che al à lauré spiritualmënter y culturalmënter tan tröp pur la jënt dl'Africa. Al savô set o ot lingàc y à scrit valgûn libri sòi lingàc dl'Africa. Al à dagnora la buna lüna y è valënt cun düc. Chëlbeldi s' l'à cherdé ia da vël ai 25.3.1976.

Urun perié pur nüsc prôi, no mâ can che ai é morè, mo inçé cina che ai é in vita.

Nanter ite mëssuns pa impò inçé cunté sö de beles noeles y üna de chë-

stes beles noeles é la mëssa novela a S. Martin ai cater de iuli. Siur Pepi Chizzali dl Vësco d'Anvi da S. Martin l'à dita ai 4. de iuli 1976. Al è l'unico prôu diozejan novel te nossta Provinzia y purchël, mëssuns dì, che al é sté n gran unur pur S. Martin. In la vëia él gnü tut ite cun gran solenité dala popolaziun. Da sëra él spo gnü fat na grandioja lumiñaziun. La mëssa novela é spo stada na festa che S. Martin n'arà ciámó mai udü na tara. Na té fola de jënt che al è in chël dé, n'arà chi da S. Martin gnanca ciámó mai udü te so païsc. A siur Pepi ti augurunse döt l' bëgn pur söa attività sazerdotala y pastorala pur döta süa vita.

La plü gran festa dl'ann 1976 y magari inçé la festa dl secol pur la Val Badia, é stada ai 30. de mà sön Badia. Al è la festa al beato P. Freinademetz. Les maiùs autorités dla

Prozesciun dla mëssa novela a S. Martin.

diocese y dla Provinzia de Balsan à tut pert. In la vëia dla festa da sëra bele s'él abiné sön Badia da vigni pert adalerch tan de jënt, che degügn ne se recorda de avéi udù t'un n iade tan de jënt sön Badia. Tratàn la luminazion dl païsc s'él formé na prozesciun da Oies jó y i prüms dla prozesciun è bele jó dala dlijia de Badia, can che i ultimi piâ demez da Oies. In chë ocaciuon él spo inçe gnü benedì la "Via Crucis" che cundusc da S. Linert a Oies.

L'ater dé spo è la gran festa sön chi jonorëis de Badia, olà che al è gnü metü sö n podium pur l'alté y l'ater pur l' chor. L' vësco dla dio-

zeje instëss cun d'atri cunzelebranç celebrâ la mëssa, che gnô acumpagnada col bel cianté de düc i chors dla valada adöm. Incér l'alté s'él abiné adöm na fola de jënt, che fajò veramënter impresciun. Da döt Südtirol y cincamai da defora di cunfins ruvâl jënt adalerch a veneré l' beato siur Ujöp da Oies.

Düc chi che à tut pert a chësta gran festa, ne se desmentiarà mai plü chësc avenimënt. Da chë festa inant él oramai vigni dé pelegrins, che rüva sö Oies a perié, datrai de manco y d'atri iadi prozesciuns intieres. Oies é veramënter deventé inscio n santuare nü de nostra valada.

Prozesciun de Jeonn 1976 - chi dla bassa Val Badia.

Prozesciun dla mëssa novela a S. Martin 1976.

Prozesciu de Jeonn 1976 - palsa a S. Maria Madalena ia in Funess.

Detail dla prozesciun dla mëssa novela a S. Martin 1976.

Cater Cöres d'animes à ciafé n curat nü. A La Ila él ruvé siur Franzl Sottara, che é sté curat a Lungiarü y che é l' fre de siur Richard Sottara. A Lungiarü é 1 spo ruvé siur Heinrich Perathoner, gönü de Gherdëna ca. Siur Franz Delazer à lascé Al Plan y à suratut Antermëia. A Al Plan él spo ruvé siur Alfonjo Clara, nasciü a Lungiarü.

Chi trëi dis dan les Antlës él spo inçé gönü fat la prozesciun ia in Jeonn y al à tut pert a chësta prozesciun plü de 600 porsones. Tres de plü crësc l'interesse pur la prozesciun de Jeonn, olà che al vëgn tan perié y cianté pur l' bëgn de nosta jënt. Purnàn che an é ruvà a ciasa, baiun belo indò de chëra che à da gni. A s'udëi a l'atra prozesciun de Jeonn.

Fora decà él spo suzedü in chësc ann de gran desgrazies. Ai 6. de mà él sté tl Friul n gran tremoròz, olà che al é gönü desdrüt la maiù pert dles ciasces y al é mort plü de mile porsones. Na idea dl spavënt àn im-pormó, can che an à instësc udü, sciöche ara ciara fora. Ciases desdrüttes, mituns zënza geniturs, geniturs zënza mituns, düt desdrüt ci che seculi à frabiche sö. Inçé chilò da nos l'àn sinti dassënn, tan che la jënt sciampâ fora alalergia y l' spa-

vënt é tres ciamó te tröc. La tera de Friul é gönüda scassada plü de 300 iadi te chi mëisc dô y spezialmënter ai 11 y ai 15 de setember, olà ch'i l'un inçé nos indò sinti dassënn. Che al àis fat de gran dags chilò da nos, ne poduns dì.

Chëstes catastrofes dla natöra se fesc n pü udëi ite, tan picera che la jënt é in cunfrunt ales forzes dla natöra y a chël che les à cherié. "A flagello terremotus, libera nos Domine".

D'atri tremoròz él inçé ciamó sté tla China, tla Turchia y tla California y sciöche an alda, ciamó cotàn plü de gragn.

N'él nia döt chësc che se dà das-sënn da punsé?

Ladins, i n'orun nia stlüje i edli dan da chisc avenimënc, mo punsé sura y se recordé, che al n'é ciamó un sura nos, che é bun da fa sö o desdrüje les potënzies dla tera y dla jënt.

Tröp él indò gönü frabiché tla Val Badia. Al é gönü metü cundütes dl' ega, fat strades, fat ciasces privates y dla comunità, metü luminaziuns y inscio inant.

Ladins, ciarun de lauré inant pur l' bëgn nost y di atri, pur l' bëgn spiritual, cultural y material dla valada.

A s'udëi n n'ater ann!

L' Calënder ladin

*Düć Üsc dejideri por s'arjigné ite la ciasa pô gnì ademplis
Ciaféis da nos in gran lita*

MEBLI de vigne sort y grandëza
T E P I H S

MEBLI FAÇ SÓN MESÜRA pur vignun l' dërt in qualité y prisc.
Al vëgn inçé dé cunsëis dl mestir in chësta materia.

Gnide a se ciafé y a udëi tla

Ciasa di Mebli PEINTNER

SAN LAURENZ — Tel. 86 328 - 84 1 93

L'ustì da plü dadi da Lungiarü Iaco Clara y Lena Frontull.

Noza de Ijidoro de Sciosciara sön Badia 1907.

Döes nozes a Rina dl 1920.

Vijitède y saurì stëise tla

KLOSTER STUBE

dla Stadtgasse da Bornech

FAM. GASSER - Tel. 85158

BAR - CAFE - IMBISS

F. a E. & L. STEGER

KAUFHAUS

39030 S. LAURONZ DE PUSTER

TEL. 86 3 41

MANGIARIA - CONFEZIUNS - DRAPAMENTA

BOTEGA DAI CORUSC

V. DEMATTIA

39031 BORNECH, GRABEN 4 - Tel. 85595

*Vigne sort por depenjadusc y artisc y Tapeç
Al vëgn inçé dè consëis*

J. Schönhuber

BORNECH - Tel. 0474/85425 - 85827

Patük de porcelana y de spidl, massaries de ciasa y de ciasadafüch,
aredament por hotì

Al menü   Stadtgasse 19

Al engross   Verdistrasse 8 (Rienzplat)

bornech - tla passaja
tel. 0471 - 84551

Odei da mì, ciarè fora da mì
con nösc ODLÀ nös
ODLÀ DA SOREDL y da SPORT
SPIDL A CONTACT
RÖS DA CIARÈ PUR IAGRI
dles mius marches dl monn
BAROMETRI, TERMOMETRI
ALIMETRI, CÓMPASC
MICROSCOPS, SPIDL
DA ENGRANDÌ
APARAĆ DA FA JÖ, PROIECTURS
ALBUMS POR FOTOGRAFIES
y CHEDRI
Svilupè fotografies y fa do

CONFEZIUNS   JOBSTREIBITZER   TEXTIL

S U P E R M A R K E T

Bornech — Strada Zentrala, 52

M a g a z i n   d i   m ö b l i

Bornech — Strada Zentrala, 64

Telefon (0474) 85 4 18

Botega spezialisada pur:

BESCE — BIANCHERIA

DECHEΣ DE LANA

LEĆ DE PLÖMA

DÜT PUR DE PICI MITUNS

L'impiant plö modern pur puzenè la plöma.

La botëga spezialisada pur Hotì, Ostaries y Restauranç —
pur Hotì y Pensiuns spezialcondiziuns

Eccel·Decorona

B A L S A N

Tel. 47 7 77

Lauben/Portici 26

Danfora cun la technich

GOLF

Audi
 AUTO UNION

E. SIMMA

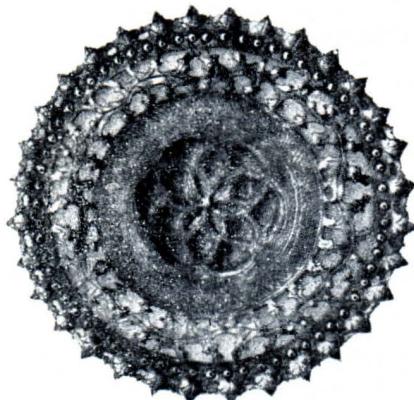
Bornech - tel. 85473 / 85307

Venüda cun servisc al client

Milio Castlunger y mituns

S. MARTIN

Tel. 53.119

Fesc laur de fer batü a man por
ciases privates, hoti y botëghes;
feriades de finestra y de porta,
crusc da mort, de bel patük por
inforni la ciasa y por scincundes.
Fesc inçè cadrëies y d'atres massa-
ries de fer por paurs.

s t a m p a r i a

presel
a. giovanazzi

balsan - strada castel mareccio 3 - tel. 41192

POR OSC INTERESSE: Sce ëis da cumpre

Mascins da cujì

Mascins da lavè y dütes les atres mascins pur ciasa
y Hotei y Pensiuns

Radio y aparac dla Televijun y de vigne sort d'aparac
electrisc por ciasa, da pozenè func, tlaciadöres

Electro PAUL DAPOZ
LA ILA - Tel. (0471) 85005

Al vëgn cuncè mascins da cujì "Necchi" y atres reparaturs

BUTEGA DL PAPIR Y DI LIBRI

G. PUERARI

BORNECH — Via Bastioni nr. 2/E

Libri — Papir — chertes — giornai — roba d'uffizio; Comisciuns
por laurs de timbri y tipografia; Filatelia cun servisc de novités;
Tabach — stempli, marches y chertes da bollo.

Tescere d'ert

Alton & Schuen

PEDEROA

Butëga de libri y papir

Joh. Amonn

BORNECH

Strada Zentrala, nr. 54

Tel. 85 1 46

- Papir — libri — folieč — roba d'ufizio
- Chertes — Articoli de scola y de hotel
- Material da fa jó — Chertes da cartè Alpinisč.

PEZZEI HANNI

Bornech — Strada dla staziun — Tel. 85 8 11

ARTICOLI DE GUMI Y DE PLASTICA:

Ros de gumi por bagnè l'urt — Manti, gormà, manaces y stivà de gumi — Cioi a cone (Keilriemen) — Anì de gumi por mascins lat — Condles, bozes y copes de plastica — Tovaises de mësa — Tapeč de plastica y ros de plastiga y ros pur la condüta da l'ega.

Ornement d'or

à dagnëra süa valüta

Osciafëis da nos:
variëtes da maridè, veriètes elegantes, odles, ornamenč da brac, ores, morones da incér l col y tröpes d'atres dër de beles scincundes.

Ornamënč d'or fesc dagnëra ligrëza

Mariner
GOLDWAREN-UHREN-BRUNECK

J. Alverà

S A N L A U R È N Z

La bütega che vignun cunësc pur
roba da mangé, da ojuré y blâ

RADIO MAIR - Bornech

Tel. 85 2 47 — Strada Zentrala nr. 70

Butëga spezialisàda por:

Radio
Televijiùn
Plates dl gramofon

Mascins da lavé
Frigidaires
Forgurés a gas y electrisc

Cassëtes dla musiga — Electroinstalaziuns

VIDER, PORZELAN, MASSARIES
PUR ČIASA Y ČIASADAFÜCH,
PUR HOTEL Y USTERIA, PATÜC
DE ČIASA, COSES D'ERT PUR LA
ČIASA Y ARTICOLI PUR SCIN-
CUNDES.

K. NEUHAUSER

BORNECH — Tel. 85 2 97

WALTER
von
ZIEGLAUER

DROGHERIA SPEZIALISADA — PERFÖMERIA
— CORSETTERIA — CORUSC — ARTICOI DE
COSMETICA Y ARTICOI SANITERS

39031 BORNECH

Strada dl Graben/di Bastiuns, 18 — Tel. 85 8 55

I M M O B I L I A R S

CUMPRA Y VENN

"Rudiferia,,

PORSENU' — Strada Roma (Condomin Zentral) nr. 1

Tel. (0472) 22 3 45 — Casella Postale nr. 64

C. AMBACH & CO.

Butëga electro-tecnica

B O R N E C H

Strada Zentrala nr. 62 — Tel. 85 2 39

S e p i t a

Aparač dla Radio y Televijun de marches talianes y forestes - Gramofons y plates - Magnefons - Mascins da lavé y frigidaires - Plumac electrisc y aparač da assüié i čiavéis - Soprësces - Mascins dal caffé - Aparač electrisc da to jö la berba y dük i atri aparač electrisc

H. STAUDACHER

BORNECH — Strada Zentrala, 50 — Tel. 85 3 61

La butëga spezialisada por roba de coran de moda
y de patük por iadi

Na gran lita de patük por scincundes

LA GRAN LITA Y LA BONA QUALITE'

ACUNTENTËIA DÜC ÜSC DEJIDERI

TONI FRENNADEMETZ

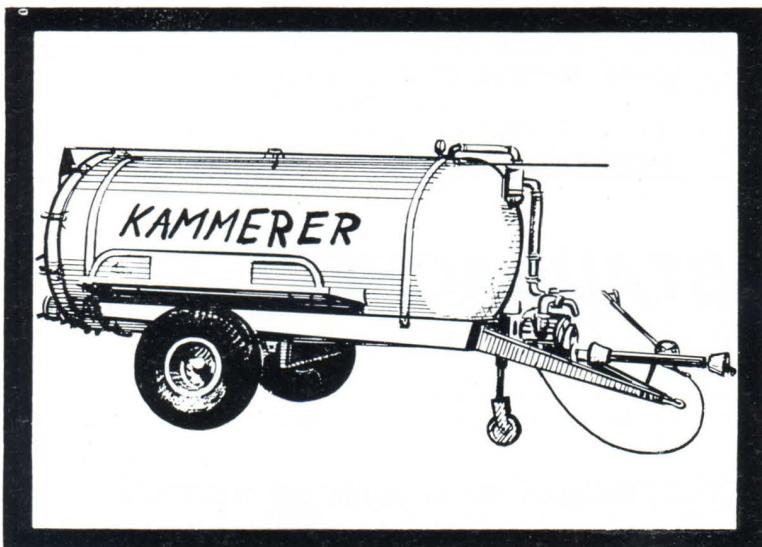
L A I L A

Confeziuns — Roba da mangé — Articoli de sport

Chertes y Folieč

Nos metun a post vigne MASCIN DL LAT
y ara funzionëia indò sciöch' nöia;
inč toč nüs ciafëis da nos.
L cuncé se paia dagnëra fora pro

PETER KAMMERER
CHIENS
Tel. 55 3 17 - 55 3 86

SALES DAL'EGA D'ACIA' POR STRADES

pormët de mantignì bun marçè y di ala lungia
les roies dal'ega, che va de bojügn sön strades
da giara.

Al de da incö vägn-l fat tröpes strades forestales y interpoderales. Porchël
vägn-l dër consiè de meter sales de na gran dörada. L mantignì de chëstes
strades vägn a costè cotan de manco con nosten sales d'acià, ch'è bëgn
fermades tla tera y tégn bot a düt čiche passa sura fora.

F R E D E S C K A M M E R E R

Firma de produzjun

C H I E N S

Cassa de Sparagn dla Provinzia da Balsan

fondada dl 1854

L'Istitut Monetar de Südtirol
con l' gran survisc de banca:
pur nos n'è degun problem monetar massa
pice y apëna un problem massa gran.

Al vëgn
dé cunsëi da meter
ia scioldi
dé n gran fit söi
scioldi metüs te
cassa
impresté scioldi sön
mosüra
impresté scioldi
ai paurs y pur d'atri
scopi
impresté scioldi
con hipoteca
impresté scioldi
por fabriché

Ara à
survisc por l' comerz
con i stati foresti
scechs pur iadi
chertes de scechs
por l'Europa
la organisaziun
de iadi
TOURDOLOMIT

Damanede purchel in próma
la Cassa de Sparagn,
can che ara va de ëusc scioldi.

L' tru dala filiala plü dainprò n'è nia lunch:
Os ciafeis la Cassa de Sparagn
38 iadi tl Südtirol

CASSA DE SPARAGN DLA PROVINZIA DA BALSAN

Aministraziun y Direziun Generala a Balsan,
Strada dla Cassa de Sparagn 12/b
Agenzies a Balsan, Maran y Bornech
y 35 filiales
te dütes les perts dla provinzia